

TARDE RENDSZERE.¹

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Motto- »Ha a filozófus egyszer egy kedvenc elvet felállított, mely talán a természeti jelenségek egy részére talál, úgy ez elvet az egész teremtésre kiterjeszti s minden jelenséget arra vezet vissza, még ha a legerőszakosabb és legkülönösebb magyarázatot kell is adnia.»
(Hume.)

Ama ritka nagy szellemek, kiknek osztályrészüln jutott, hogy az emberiség gondolatkincsét új eszmékkel vagy régi eszmék új alkalmazásával gazdagítsák s a kik ez eszmékben a leges in aeternum valituras egy cseppjének kijegecedését vélik felismerni, gyakran esnek áldozatul a felfedező tragikumának, mely a részleges igazságban az egész igazságot — *the whole truth and the sole truth* — láttatja velük. Miként a paleontológus valamely őslény oldalbordájából a bibliai teremtés mintájára képzeletben megalkotja az egész őssállatot, akként gyakran találkozunk a hajlandósággal, hogy az emberi psyche egy valóznak felismert rugójából nem csak az egyén, nem csak az egész emberi társadalom, de az egész Universum lélektana felépíttessék. Az igazság egy szilárd gránitkoczkájára támaszkodva a felfedező modern Archimedesként kiemeli sarkaiból az egész világot, mert miként Faust mondja:

Ein Luginsland ist bald errichtet
Um ins Unendliche zu schau.

Azok, a kik az Universum és az emberi mikrokosmos pályáit ily igazsággrészlet fényében vizsgálják, rendszerint elsüllyednek

¹ Tarde Gabriel pályáját mint bíró, később vizsgálóbíró kezdte Sariat-ban, Dordogne kerület kis városában. Első munkájának megjelenése után az igazságügyminiszterium statisztikai ügyosztályának vezetőjévé, 1899-ben a Collège de France-on a modern filozófia tanárává nevezték ki, a hol 1904 május hó 12-én bekövetkezett haláláig működött. Az „Académie des sciences morales et politiques” bölcsészeti osztályának 1901 óta volt tagja. Munkái a szövegben említettek és számos folyóiratban — különösen a „Révue philosophique”-ben — megjelent értekezésein kívül a következők: L'opposition universelle (1897), Essais et melanges sociologiques (1897), Les lois sociales, esquisse d'une sociologie (1898), Les transformations du pouvoir (1899), L'opinion et la foule (1901).

az egyoldalúságban, a tudomány adatai közül kiszedegetik azokat, melyek törvényük szolgálatába beállíthatók és csak keveseknek adatott a szellemi erő, hogy ily kivételes helyzetben az egyetemlegességet és a tények igazi arányát szem előtt tartásák.

E kevesek közül való volt *Tarde* Gabriel, kinek a nyugat tudományos világát mély gyászba borító haláláról a magyar sajtó nem vett tudomást, valószínűleg azért nem, mert szelleme és munkássága is csak igen kevesek számára törte át a magyar szellemi élet határain felállított német tudományos vámvonalat. Pedig azoknak, a kik a német filozófia mélységét csodálják és szajkómódra ismétlik a francia szellem felületességéről szóló babonát, épen nem lett volna kárára, ha benne megismerik ama modern francia bölcelet egyik képviselőjét, mely a tudás imponáló terjedelmét a logika szívósságával a szellemesség aranyhídján köti össze. Noha munkásságának súlypontja a kriminalitás okaival és megjelenési formáival foglalkozó kriminológián és az ebből a büntetőjogra levont következtetéseken nyugszik, úgy az általános társadalomtudományi alapelve mégis annyira eredeti szerkezetű, hogy az előbbi megismertetésére feltétlenül praejudicialis. Sőt ha közelebbről nézzük *Tarde* kriminológiai munkásságát, úgy az csupán alkalmazási területül szolgál bölceleti alapfelfogásának, mely a bűncselekményben és a büntetésben kiváltképen praegnans kísérleti és bizonyító anyagra talált. A tárgytól gyakran messze elcsapongó deduktív gondolkodás, mely *Tarde*ot jellemzi, az incidetális fejtegetésekben maradandóbb igazságokat hozott felszínre, mint a minőnek alapfelfogása bizonyul.

Tarde alapfelfogása szerint — mely a *Les lois d'imitation* (1890) és a *Loi d'opposition* (1897) című munkájában részletes kifejtésre talál — a *találmány* és az *utánzás* mozgatja az emberi társadalmat, sőt minthogy a találmány a prius, voltakép a véletlen az, a minek a társadalom összes vívmányait tulajdonítja, úgy, hogy szerinte a leggeniálisabb találmányok is mindig egy ember szerencsés ötletének köszönhetők. Tökéletes ellentétben azzal az általa divatos előítéletnek keresztelt modern felfogással, mely a társadalmi életben természetes törvények uralmát ismeri fel, a mely szerint az ember az, a kit a környezet befolyásol, *Tarde* az emberi akaratban és értelemben találja a mozgató erőt. Ez hat az utánzás törvényének segítségével, már pedig az utánzás — miként *Taine* azt *Tardenak* a »Revue Philosophique« 1882-iki évfolyamában alapeszméjére vonatkozó első cikkéről szóló bírálatában írta számára — »az a kulcs,

mely megnyitja majdnem az összes záratat«. Még pedig nemcsak a társadalmi élet rejtélyeinek a kulcsa, hanem az egész világegyetemé. A *repetition universelle* az astronomiában mint gravitatio, a fizikai világban mint hullámmozgás, az élettanban mint átöröklés, a társadalom életében mint utánzás jut kifejezésre. Valamely emberi találmány, mely az utánzásnak új sorozatát nyitja meg, mint pl. a puskapor, szélmalom, a Morse-féle távíró felfedezése a társadalmi tudományokban ugyanazt a szerepet játsza, mint a biológiában valamely állati vagy növényi species keletkezése, vagy a fizikában a mozgásnak valamely új, a villamosság vagy a fény mellé sorozható alakja. Az általános ismétlés az, a mi lehetővé teszi a tudományt, mert a tények bármily csoportosítása csak ennek feltevésével képzelhető. Az utánzásra két törvény hat módosítólag: a *refractio* és az *interferentia* szabálya. Az első azt a változást jelenti, melyet az utánzás szenved, ha más fajba vagy nemzetbe jut, a másik abban a kölcsönhatásban nyilvánul, melyet két találkozó hullám, faj kép vagy utánzás egymásra gyakorol. Ha a találkozó társadalmi hullámok, vagyis az utánzások, dogmák vagy érdekek, meggyőződések vagy szenvedélyek ellentétesek, úgy erkölcsi stagnáció áll be, mely a kevésbé becses hit vagy szenvedély feláldozásával ér véget a néplélekben ép úgy, mint az egyén lelkében. Mindezt természetesen gazdagon világítja meg történeti és főleg kultúrtörténeti csodás bőségű ismereteiből vett példákkal. Azt Tarde ez alapfelfogása ellenére is kénytelen elismerni, hogy vannak hasonlóságok a társadalmak életében, melyek utánzás által nem jöhettek létre, így azok, melyek pl. az európai és az Amerika felfedezése előtti amerikai népek intézményei, szokásai, nyelvei közt találhatóak. Ily esetben a hasonlóságokat az emberi természet egységében találja és a milieu azonosságában, mely ugyanazon szükségletek kielégítésére ugyanazokat a találmányokat hozta létre, bár itt sincs szerinte teljesen kizárva, hogy a hasonlóságot a történelem előtti időkben esetleg fenforgott utánzás okozta.

Mi ezek szerint a társadalom? »Une collection d'êtres en tant, qu'il sont en train de s'imiter entre eux ou en tant que, sans s'imiter actuellement ils se ressemblent et que leurs traits communs sont des copies anciennes d'un modèle«, vagyis röviden: emberek, kik egymást utánozzák vagy utánozták. A gazdasági és egyéb érdekeket, melyeket az emberi társadalmak okainak szoktak tekinteni, Tarde következményeinek tekinti.

Ez az a végzetes csere, melynek Tarde nagy és egységében imponáló alapgondolata áldozatul esik. Vajjon az utánzás tényleg megmagyarázza e az emberi aggregátumok létrejöttét? Kétségtelen, hogy a vallásos gyülekezetekben, a katonaságnál, az iskolában az ott levő egyének fokozottan utánozzák egymást, de azért aligha akad valaki, a ki egy imádkozó gyülekezetet, egy ezredet vagy egy iskolát mint oly egyének egyesülését írná körül, kik egymást utánozzák. Ép úgy, mint itt, a társadalomban is az utánzás okozat s nem ok, de különösen nem az egyetlen ok, mely a társadalmi életet létrehozza és mozgatja. A társadalom élettana az egyéni lélektan egy bár kétségtelenül igaz vonásából ép oly kevésbé magyarázható meg, mint a hogy az egyén megfejtéséhez lélektanán kívül anatómiai és fiziológiai tényezők ismeretére van szükségünk. De mikor Tarde az egymástól független kultúrák hasonlóságát az emberi természet egységéből magyarázza, vagy mikor az utánzásnak refrakcióját a rasszbeli és fizikai környezetbeli különbségek által teszi érthetővé, úgy ő maga is kénytelen visszatérni egyrészt az általa lenézett természeti törvényekhez és a materiális okokhoz, másrészt a még inkább megvetett milieu elmélethez.

Ha az emberi társadalom tartalma kizárólag a találmányok utánzása, sőt ha Tarde szerint az utánzást számon tartó statisztika tökéletesedésével ez oly szerepet fog játszani, mint az érzékek a szerves életben és az emberi nem feltalálási képességének kimerültével még a jövőt is képes lesz megjósolni, ha szóval a történelmet Tarde csak azon tudománynak tekinti, mely a találmányok sorsával foglalkozik, úgy éles önbírálatával nem zárkozhatott el ama fontos kérdés magyarázatától sem, hogy minő okok vonják maguk után egyes találmányok elterjedését és mások elenyésztét. Az okok fizikaiak és társadalmiak. Az utóbbiak ismét logikusak és metalogikusak. *Logikus okok* játszanak közre, ha a találmány azért terjed, mert hasznosságát felismerték. A haladás a kollektív gondolkodás egy neme, a mely új gondolatokat — találmányokat — termel. A régi és új találmányok logikus egyesülése vagy küzdelme ép úgy útja az egyéni, mint a társadalmi haladásnak. Az első találmányok akadálytalanul érvényesülnek, de mikor már bizonyos mennyiségű találmány létrejön, úgy ezek összeütközése némelyeket félreszorít, mások egyesülése pedig új találmányoknak tör utat. Egységes fejlődésről tehát nem lehet szó, hanem csak fejlődések sokaságáról. A *metalogikus* utánzás kívülről befelé, az eszmék

utánzásától azok elérésére szolgáló eszközök utánzása irányában hat. A társadalom magasabb rendéi a találmányok első letéteményesei, ezektől terjednek át az alsóbb néprétegekre, a mint hogy az emberek azt utánozzák, a mit felsőbbnek tekintenek. E felsőség minden kultur-korszakban változik, a társadalmi viszonyok (találmány-komplexek) átalakulásával új kultúr típus áll elő s vele a faj, mely számára a legalkalmasabb. Ily kultúr-faj az, mely szemeink előtt az Egyesült-Államokban képződik. Az utánzás a divat és a szokás alakjában terjed, a mennyiben az, a mi a divatban életképes szokássá lesz. A *Lois d'imitation* VII. fejezetében Tarde az általa felállított törvények uralmát végigvezeti a társadalmi élet minden terén, a nyelvekre, vallásokra, kormányformákra, törvényhozásra, közgazdaságra, erkölcsre és művészetekre vonatkozólag. Hogy csak egyet említsünk az adatai nagy sokaságából, a *politikai életben* is a szokás és divat alakzatainak a konzervatív és liberális pártalakulás felel meg. A régi szokásokhoz való ragaszkodás korszakát az exkluzív hazafiség jellemzi, a divat korszakai ellenben kozmopolitikusak. A kozmopolitizmus korántsem a modern kor terméke, hanem az ókorban és középkorban is fellelhető. A görögöknél feltaláljuk a peloponesusi háború után, mikor Diogenes a haza fogalmának hiányát valóságos boldogságnak tekintette s magát »a polis«-nak nevezte. A renaissance-kor Olaszországa, Franciaország a XVI—XVIII. században köztudomásúlag kozmopoliták voltak. Valóságban mindenütt csak a két párt exisztál, melynek versengése a tengermelléki népeknél, mint a földművelési és tengeri, a szárazföldieknél, mint agrárius és kereskedelmi ellentét, mint a vidék és a városok, mint a parasztok és ipari munkások küzdelme jelentkezik. A liberális-párt (parti novateur) a politikai alkotmányt az idegen kormányok megfigyeléséből merített elméletek alapján kívánja átalakítani, a tory-k változtatás nélkül a múlt kormány formájának fentartására törekszenek. A végső eredmény mindig a divatot képviselő liberálisok győzelme és a hagyományokhoz legjobban ragaszkodó népeket is időnként a divat szele simítja végig. A feudalizmus, mely Európában a X. század során keletkezik találmány, mely »n'avait consisté, qu'a modeler la souveraineté sur la souveraineté et á étendre au territoire entier d'une grandé nation les rapport féodaux auparavant circonscrits à la petite étendue d'un canton«, valamint találmány a modern kormányforma is, mely a kis olasz köztársaságokban született, sőt a legújabbkori

militarizmust is, mely nyilván az európai és napjainkban az ázsiai népek közt is kiélesedett érdekellentét folyamánya, kizárólag az utánzásból igyekeznek megmagyarázni. Maga a jog is — miként azt *Tarde Les transformations du droit* (1893) című és a *Lois d'imitation*nak a törvényhozásról szóló részét önállóan kifejtő munkájában bemutatja — eleinte a családra szorítkozott és utánzás nem pedig az egységes fejlődés által vált az egész emberiség rendjét szabályozó elvvé. Kétségtelen, hogy Tarde kissé túlmegy alapgondolatának megengedett hatáskörén, mikor tagadja, hogy modern büntető kódexeink a magán- vagy törzsi boszúból, a modern család a patriarchalizmuson át a matriarchatusból, a magántulajdon a családi tulajdonon keresztül a törzsi tulajdonból stb. fejlődött, csak azért, hogy az utánzás törvényének egyeduralmát biztosítsa. A szemrehányás, melyet ezért Tardenak egyik bírálója Girard tett,¹ teljesen jogosult. Nem érdektelen a következtetés, melyet Tarde a múltban uralkodott utánzásból a jövőre nézve levon. Miként az élettanban minden faj a végtelen progresszió felé törekszik, akként minden társadalmi találmánynak is az a hajlandósága, hogy a végtelenségbe terjedjen. Az utánzás azon munkálkodik, hogy a saját útjában álló faji, nemzeti előítéleteket és mesterséges akadályokat elhárítsa és a népek egységét előmozdítsa. A jövő homályában tehát szemei előtt egy hatalmas emberi birodalom lebeg, mely a *pax romana* fenségéhez hasonló. De e kozmopolita áradat elapadásával, mely az erkölcsök szelídülésének alluviumát hagyja hátra, nem lehetetlen, hogy a társadalmi élet csak átmenetül szolgál az emberi egyéniség felvirágzásához. »Alors éclora la plus haute fleur de la vie sociale, la vie esthétique, qui exception si rare encore et si incomplete parmi nous se généralisera en se consommant.«

Arra a Tarde elméletében leglényegesebb kérdésre, hogy miként jönnek létre a találmányok, a választ a *La logique sociale* (1895) című munkájában adja meg. Ebben a társadalmat egy aggyal hasonlítja össze, melynek gondolati tüneményei meggyőződéseké és vágyakká oldhatók fel. E két alapjelenség a társadalmi lélektan kiindulópontja. A nemzet fejlődésének minden szakában a meggyőződések és vágyak bizonyos összegével rendelkezik, melyeket a társadalmi teleológia és logika szabályai szerint szétoszt életének különböző területei közt.

¹ Revue philosophique. XXXVI. 535—542.

A nemzet maga mint komplex syllogismus fogható fel, melynek nagy praemisszái a törvények, kis praemisszái minden polgár köznapi tényeiből állnak, következménye pedig, mindaz a mi történik. Ennek előrebocsátásával megállapítja, hogy a találmányok létrejöttüket a társadalmi és vitális okok által feltételezett geniusoknak köszönik. Az új találmány mindig a régiek egybevetéséből keletkezik, tehát mindaz, a mi az emberek érintkezését előmozdítja (közlekedés, nagy államok) a találmányok feltételeinek is kedvez. A találmány ép úgy, mint az utánzás logikai harcok és megegyezések egymásutánja. A logika e törvényének uralmát Tarde a társadalmi élet egyes terein ép úgy sorra bizonyítja, mint az utánzásét, melynek szolgálatában áll.

Tarde maga is érezte, hogy az utánzás egymagában nem nyújtja a kulturfejlődés kielégítő magyarázatát s mikor a természet törvényeit mint mythost kizárja a magyarázatból, a logika törvényében igyekszik az utánzási elmélet számára biztos alapot találni. De ez még édes keveset magyaráz. Azt hisszük igazán van *Wroblewska*-nak,¹ mikor szójátéknak nevezi, ha Tarde a társadalmat az agyvelővel, a haladást a kollektív gondolkodással azonosítja, s ha az utánzások és találmányok küzdelmei és megegyezései helyett a társadalmi syllogismusok küzdelmeiről és megegyezéseiről beszél. Hogy a társadalmi syllogismus létrejöhesse, előbb a társadalomnak kell létrejönnie, az ennek módjára vonatkozó válaszsza pedig Tarde adós maradt.

Tarde elmélete, mely miként *Gumpłowicz* nem egész helytelenül állítja² az organikus elméletek tulhajtásának reakciója, alapjaiban korántsem eredeti. *Hegedűs* Lóránt — tudtommal az egyedüli, a ki a magyar irodalomban Tarde-dal foglalkozott — már reámutatott,³ hogy a társadalmi alakulatoknak az a felfogása, mely azokat egyes egyénektől koncentrikus körökben kiáradó suggestio eredményeinek tekinti, nem egyéb, mint Emerson és Carlyle történeti iskolája. Tosti szerint⁴ Tarde elmélete a világ organikus egységének elméletéből ered, melyet Vico megjósolt és Hegel kifejtett, Miss Sarah E. Simons azt bizonyítja, hogy úgy Bagehot mint Sir Henry Maine megelőzték

¹ Archiv für Geschichte der Philosophie IX. 514.

² Sociologische Essays 1899. 137.

³ A szociológia sarktétele 45. old.

⁴ „Tarde's sociological theories” idézve Quiros-nál: Nuevas teorías de la criminalidad 1898. 129. old. 1. j.

Tarde-ot,¹ Ward² Michailowsky-nak »A hősök és a tömeg« című munkájában találja meg Tarde elméletének alapját, sőt akad író,³ a ki nemcsak Alibert⁴ és Quetelet-ben⁵ fedezi fel Tarde forrásait, hanem *Spencer*-nek egy meg nem írt könyvét⁶ idézi Tarde *precurseur*-jeként. Hozzátehetem ehhez, hogy Leibniz, kinek monád elméletére Tarde saját filozófiai álláspontját visszavezeti⁷ az emberi haladást általában *Psittacismus* gyanánt (psittacus=papagáj) jellemzi, sőt Comte is több helyen⁸ foglalkozik az utánzás szerepével. Mindez azonban mit sem bizonyít, mert az összes idézetek közül egy sem emelte az embernek e közismert lélektani vonását egy minden más ingerenciát kizáró egységes alaptörvénynyé. Csak akkor, mikor vezérlő kifejezéseinek *homologiáit* más tudományokban is feltalálták, csak akkor jöttek rá, hogy az általa felállított törvények és elvek voltaképp ismeretesek. Miként *Ward* helyesen mutat rá⁹ az utánzásnak kozmikus homologonja a kauzalitás, az élettanban (ezt Tarde is érinti) az átöröklés. Az ellentét kozmikus homologonja az összeütközés s miként átöröklés és környezet egybehatása a variációt, akként a kauzalitás és kollízió összehatása a fejlődést hozza létre. Az alkalmazkodás (utánzás) csupán a fejlődés és variatio irányát jelöli meg. Sem az eredetiség, sem a belső intangibilis igazság az, a mi Tarde elméletének örökbecset kölcsönöz, hanem azok a partialis igazságok, melyeket az általa egyedülinek állított törvény kutatása közben napfényre hoz. Ez az oka annak, hogy Tarde igazi ereje akkor jut kifejezésre, a mikor elméletét egy sajátos területen: a kriminológiában fejtí ki.

Hogy Tarde kriminológiai felfogását és annak Európa-szerte elismert súlyát kellőképp értékelhessük, be kell azt állítanunk a tudományos törekvéseknek abba a tarka kaleidoskopjába, melyet

¹ American Journal of Sociology 1901. évf. 818.

² Sociologie von Heute 1904. 71.

³ Van Kan: Les causes économiques de la criminalité 1903. 172.

⁴ Physiologie des passions 1825.

⁵ Du Systeme social et des lois, qui les régissent 1848.

⁶ Állítólag „Les lois d'imitation” címmel. Spencer, ki a Principles of Sociologyban (42. §) csak érinti az utánzás szerepét, írt ugyan egy ily című értekezést: „A new view on the functions of Imitation and Benevolence, de ez nem jelent meg (V. ö. An Autobiography I. 1904. 207.)

⁷ Revue internationale de Sociologie 1893. évf.

⁸ Politique positive I. 494., II. 4. fejt.

⁹ Science 1900. évf. 260—3.

a büntetőjog újabb irányainak gyűjtőneve alatt szokás egybefoglalni. Miként a XVIII. század végén a természettudományi nagy felfedezések nyomába lépő felvilágosodási kor irodalma és politikai eseményei megadták a kegyelemdőfést a theológiai alapokon nyugvó és az isteni megbízatás hitében magát felelőtlennek érző büntető igazságszolgáltatásnak, akként a XIX. század alkonyán a pozitívizmusban gyökerező kritika, mely az emberi szellem nyilvánulásait a jelenségek kapcsolataiból: a tényekből kiindulólág magyarázza heves támadásban részesítette Beccaria és Filangieri tanításaiból nagy tökéletességre fejlődött büntetőjogot. A tények pedig két nagy igazságot mondtak el. Az egyik igazságot a kriminálstatisztika derítette ki, mely a kauzalitás uralmát a büntetendő cselekmények terén ép oly könyörtelen következetességgel igazolta, mint az emberi cselekvés egyéb területein. Hogy a statisztikai törvényszerűség »csak addig törvény, a míg madártávlatból nézzük a dolgokat«¹, az csak azt bizonyítja, hogy az emberi elme sohasem képes az okok és okozatok kapcsolatát a végsőig analizálni. A statisztikai törvénynek büntetőjogi jelentősége egyébként nem is abban rejlik, mintha abból a determinizmus javára lehetne argumentumot kovácsolni,² hanem abban, hogy bebizonyította, mily gyenge tényező a ma is uralkodó büntetőigazságszolgáltatás a kriminalitás ellensúlyozásában, mily gyenge motiváló ereje van a büntetésnek az egyéb motívumokkal szemben. A tényekből levont másik igazság annak felismerése, hogy a bűncselekmény és büntetés u. n. arányossága mindenkor csak fiktív igazságosságot képes teremteni, mert *hiányzik az értékmérő*, melyben az *aequivalentia* számszerűleg kifejezhető volna. Ehhez járult annak belátása, hogy a fiktív igazságossággal megállapított büntetés csak igen kis mértékben képes a generál- és speciálpraeventio céljainak megfelelni, a mi felismerhetőleg a visszaesés arány számainak emelkedésében nyert kifejezést. A kriminálpolitikai követelések, mint a feltételes elítélés és általában a rövid tartamú szabadságvesztés büntetés pótszerei, a fiatalkorúakra alkalmazott nevelő bánásmód, a visszaesés repressziójának szigorítása stb. — e szubjektív reformok — melyeket az objektív igazságosság legridegebb képviselői közül is számosan magukévá

¹ Fayer: Tanulmányok 127.

² V. ö. *Földesnek* igen meggyőző fejtegetését Statisztikai előadások I. 1904. 69. köv. 1.

tettek, annak hallgatag beismerését jelentik, hogy a dogmatikus büntetőjog gyakorlati kudarcot vallott. És mégis, míg a büntetőjog »ancien régime«-jét úgyszólván egy csapásra detronizálta az egyéni szabadság tiszteletét kifejező »nulla poena sine lege« elvre alapított büntetőjog, míg néhány Justizmord felderítése elégséges volt ahhoz, hogy a teológiai dogmát a jogi dogma váltsa fel a büntető igazságszolgáltatásban, addig a dogmatikus büntetőjog sziklaszilárdan áll a kriminológia rengeteg árjával szemben. E ténynek nem az a csodás cohaerentia az oka, melyhez a büntetőjogi dogmatika Carrarától Bindingig eljutott, nem is egyes tételeinek vitátlansága, mert hisz alig van büntetőjogi szabály, melyre vonatkozólag a nézetek sokasága ne küzdene egymással, hanem magyarázata egyrészt azon alkotmányjogi vívmányok féltékeny őrizetében rejlik, melyek a francia forradalom korszakának köszönhetők, s a mely vívmányoknak a mai büntetőjog egyik legfőbb palládiuma, másrészt a kriminológia eddigi fejleményeiben. E két körülménynek tulajdonítható, hogy a büntetőjog pozitivista bírálata csak tudományos ideges séget, az alapfogalmakban ködös bizonytalanságot támasztott a nélkül, hogy a bírálat súlyához mért tényleges eredményekkel dicsekedhetnék. Minket e helyütt a két körülmény közül csak az utóbbi érdekel.

Minden büntetőjogi tankönyvben fellelhető közkeletű állítás, hogy Lombroso volt az, a ki a büntetőjognak legújabb irányzatát megindította. Ez az állítás, míg egyrészt figyelmen kívül hagyta, hogy Lombrosot Lauvergnetől Bruce Thomsonig a tudósok hosszú sora¹ előzte meg, kik majdnem ugyanoly határozottsággal vitatták a büntettes testi és lelki sajátosságait, addig másrészt szem elől tévesztette, hogy új tudományágak sohasem egy egyén teremtő szavára keletkeznek, hanem az új tudományos irányzatban a tudós ép úgy csak az akkumulátor szerepét játsza, mely magába szívja a légkör villanyosságát, mint a hogy a politikai vezetők is csak környezetük hangulatának kifejezői. Lombroso és követői, másrészt az ellene irányuló ellenzék, mely átlátva azt, hogy a kriminalitás mint bármely más társadalmi tény szükségkép két ható ok: az egyéni és társadalmi tényező eredője, Lombrosoval ellentétben az utóbbira helyezte a túlsúlyt, egyaránt a negáczió jegyében aratták első diadalaikat. A pozitívum a mit Lombroso nyújtott, hogy t. i. a

¹V. ö. *Antonini*: I precursori di Lombroso. *Ellis*: The criminal 26—38.

gonosztevő, a kit egyénisége tesz azzá, ép úgy felismerhető a bűntevő fizikai és lelki típusából, mint a hogy a tibeti papság a Dalai Láma halálakor az antropologikus vonások isteni típusából felismeri az újszülöttet, a kibe az elhunyt halhatatlan lelke költözött, csakhamar porba omlott a kritika csapásai alatt. A ma Európa-szerte virágzó kriminál-anthropologia büntettes típus alatt már nem a Lombroso hipotézisét érti, nem a genus homonak oly varietását, mely a »született« büntettesnek boncztoni és lélektani stigmák alapján történő felismerését teszi lehetővé, hanem csupán azt, hogy a büntettesek egy részénél *több* testi és szellemi rendellenességet találunk, mint a rendes embernél. De a nem kriminalista laikusok és még inkább a laikus kriminalisták, kik a büntetőjogtudományak minden oly fejleményét, mely a büntetessel való foglalkozást tűzi célul, a jog elvont eszméje ellen irányuló czimen *laesae*-nek tekintenek, továbbra is hirdetik a szédelgő lombrosianizmus kudarczát. A mi a büntetőjog újabb irányainak másik ágát a társadalmi tényezők kutatását illeti, úgy ennek sikerei ha lehet még elenyészőbbek. Teljesen igazat adhatunk *Wach*-nak¹ abban, hogy a kriminálstatisztika és a büntettek valamint ugyazon kulturközösség gazdasági és társadalmi viszonyai közt fennálló kapcsolatnak vizsgálata — bármily értékesek is a profilaxis szempontjából — sohasem vezethetnek a büntettek okainak megismeréséhez, melyek természeti törvény erejével hatnak. Sőt abban is igazat adhatunk *Wach*nak, hogy a kriminálzocziológia oly igazságai, mint például, hogy az éhség az élelmiczikkek lopását, a papírpénz meghonosítása annak hamisítását mozdítják elő, határosak azzal a bölcseséggel »dass die Armut von der Pauvreté stamme«. Hisz maga *Liszt*, a ki a kriminálzocziológia elleni elfogultsággal alig vádolható, beismerte a büntetőegyesület pétervári kongresszusán, hogy a kriminálzocziológia még a módszert sem ismerte fel, melyet a kriminalitás aetiologiai kutatásaiban sikerrel alkalmazhat. Az alkalmi és hivatásos büntettesek kettéválasztása, mely a kriminológusoknak *Wahlberg* óta kedvencz vesszőparipája, annyi tudományos munkához képest elég sovány eredmény, s ha a kriminálzocziológia legújabb termékeibe — mint a minő például *Aschaffenburg* sokat dicsért könyve: *Das Verbrechen und seine Bekämpfung* (1903) vagy *Van Kan* pályanyertes műve: *Les causes économiques de la*

¹ Die kriminalistischen Schulen und die Strafrechtsreform 1902.

criminalité (1903) — betekintünk, az látjuk, hogy azok legjobb esetben a büntettek és társadalmi tények többé-kevésbbé gondos párhuzamait vagy a büntettek egyes tényezőire vonatkozó irodalmi excerptumok halmazát nyújtják.

Bármennyire általánossá válik is a felfogás, hogy a büntetendő cselekményeknek mint társadalmi jelenségeknek, megjelenési formáinak és okainak kutatása nélkül a kriminalitás elleni küzdelem gyakorlati sikereket nem arathat, úgy az említett okokból a czéhbeli büntetőjogászok az újabb irányok felé mégis némi idegenkedéssel fordulnak. Ha az újabb irányok egyetlen pozitív vívmányának tekinthető tétel, hogy a büntetőjog az elvont tényálladékon kívül a mögötte álló vérből, húsból és idegekből alkotott emberrel is köteles számot vetni, olyannyira terjed is, hogy például *Birkmeyer* müncheni tanár, a ki a mai dogmatika legszélsőbb képviselői közé tartozik, a jogos megtorlás nevében követeli, hogy a jog az eddiginél nagyobb fokban legyen figyelemmel a tettes érzületére, vagy ha *Köhler* az alkalmazatlan eszközzel elkövetett kísérlet büntethetőségét egyenesen a bűnös érzületből vezeti is le, úgy az idegenkedés, gyanakvás, sőt ellenséges érzület ez irányok képviselői ellen alig csökkent. Eltekintve azoktól, a kikre Anatole France szava illik »vieux et savant il n'aimait pas les nouveautés«, az előítéletek nélküli kriminalisták ellenzéki hangulata épen nem érthetetlen. Az újabb irányok, akár kriminálszociológiai, akár kriminálantropológiai ágazatukat nézzük, nem kikerekített, scholasztikus határok közé szorított tudomány alakjában lépnek fel, hanem ötletes eszmetöredékek, többé-kevésbbé alapos megfigyelésekre alapított merész következtetések tömegét tárják elénk. Az új tan művelői legnagyobbbrészt nem büntetőjogi szakemberek, hanem idegen területről a büntetőjog szentélyébe betörő tudósok, sőt részben csak tudományos portyázók, kik az új eszmekörben komoly rátermettség nélkül állítanak fel és oldanak meg problémákat. De új birodalmakban nem is a régiek színe-java szokott megtelepedni s a tudomány Columbusai nyomában is Pizarrok meg Cortezek járnak, kik a szűzi területet lelkiismeretlenül saját hasznukra kizsákmányolják.

Az új irányok képviselőinek ebben a kéteshírű tudományos ekklezsiájában lép fel *Tarde* Gábor, a tudás igazi papja, a ki rengeteg ismereteinek erejével felemelkedett az előítéletelnélküliségnek azon magaslatára, melyről nyugodt skeptizizmussal vizsgálja a tények kapcsolatait.

Az a ritka alaposság, a melylyel következtetéseinek argumentumait felállítja, vele szemben egyszeriben eloszlatta az általános bizalmatlanságot, melylyel a klasszikus büntetőjog képviselői az újabb irányok művelői iránt viseltettek. Írói tulajdonságainak kiváló volta és nagy eredetisége a francia kriminálszociológiai iskola vezetőjévé emelték, bár éppen az utóbbi tulajdonsága volt az, a mi miatt az iskola egyes tagjai őt követni vonakodtak. Az áttetsző világosság és kifejezés módjának választékosan jellegzett volta, a mely minden Írásában kifejezésre jut, szóbeli előadásában még fokozódott. Miként Rosenfeld a III. nemzetközi kriminálanropológiai kongresszusról szóló jelentésében¹ megjegyzi, mikor Tarde a tömegkriminálitásról beszélt, a hallgatóra azt a benyomást gyakorolta, hogy beletekinthez a szónok agy velejébe és a gondolatok születését meglehet. Néha egy szó, melyet a beszéd árja félig öntudatlanul magával sodort, hirtelen mint egy spontán hatalommal kifejti rejtett jelentésének erejét és új, az előbbivel keresztező eszmelánczolatoknak válik forrásává. Tarde előadásainak ez az eszthetikai oldala szinte egy zeneműhöz volt hasonló, melyben a motívumok egymással küzdenek.

Tartalom és forma tehát egyaránt közrehatottak arra, hogy Tarde szavainak a kriminálszociológiában minden eddigi művelőjénél nyomatékot kölcsönözzenek.

¹ Liszt-féle Zeitschrift XIII. 186.

(Folytatjuk.)

Vámbéry Rusztem.

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYAI ÉS A SZOCZIÁLIS ÉRZÉS.¹

Ma, midőn a szociális kérdés *vörös üvegként szolgál*, melyen keresztül a világ állását és folyását s minden, abban fölmerülő, egyes kérdést és föladatot nézhetünk, a társadalmi fejlődés irányainak tanulmányozása, fejtegetése és megvitatása nemcsak érdekes, lebilincselő és hasznos foglalkozás, de szorosan vett kötelessége mindazoknak, kik a nép vezetésére hivatva vannak.

Az egész világon egy szociális válságot találunk, mely azon bizonytalan szociális állapotnak folyománya, melyben a XX-dik század is leledzik. A múltnak szerves intézményei lassankint korhadozni kezdenek s végleg kihálnak. Más intézmények képződnek, alakot öltenek s ügyetlen tapogatódzás közepette keresik életöknek föltételeit. Ezen *rosszullétnek* állapotát a társadalom élénken megérzi; mindnyájan szenvedünk alatta és szeretnők, ha ezen bizonytalan állapot megszűnnék, így látunk egyeseket, kiket *konzervatíveknek* szoktak nevezni, mert a létezőt meg akarják tartani, ezek a nem ismert alkotásoktól félnek, a múlthoz túlságosan ragaszkodnak; mások pedig nyughatatlanok; gyorsabb léptekkel szeretnének haladni; ezért utálják a multat, de még a jelent sem tűrik: ezek a *forradalmárok*. Az élet mindkét irányt elítélte a múltban s elítéli a jelenben is; mert a józan, természetes, törvényszerű haladást útjában nem lehet megakasztani, de ezt a sötétbe való ugrásokkal sem lehet megelőzni. Ezen két irány között találunk az egész föld kerektségén és minden időben olyanokat, a kik

¹ E tanulmányt szerző a Társadalomtudományi Társaság fölkérésére mint írásbeli véleményt küldötte be a Társaságban most lefolyt vitához.

megérteni tudják, hogy a jelenlegi rosszullét egy szükséges, lépésről-lépésre való haladás, azon szociális rendszerhez, intézményhez, vagy állapothoz, a mely — a mennyiben egy emberi intézménynél az lehető — aránylag elég állandósággal és nyugodtsággal fog bírni. Ezek a józan, higgadt gondolkozású emberek — szerencsére minden időben találkoznak ilyenek — tudják, hogy a múltnak alakzatai, minthogy azok a múlt időknek tettek nagy szolgálatot, a jövőt már nem tudják kielégíteni. Egy régi rendszert, mely magát túlélte; egy régi intézményt, melynek ideje lejárt; ép oly kevéssé lehet föltámasztani, mint a hogy a meglett ember nem lehet ismét minden tulajdonával gyerekké vagy csecsemővé; ámde másrészt nem áll hatalmunkban az idők folyását sem gyorsítani; a szociális állapotok ép úgy megkívánják a maguk idejét, hogy állandókká legyenek, mint a hogy minden élő formának a maga incubációjához bizonyos időre van szüksége.

A társadalmi válság ezen idejében, melyet mi most átélünk, csak az az egy fog célhoz vezetni, ha a természetes fejlődés útját céltudatos, szellemi munkával támogatjuk. *Naturae non imperatur nisi parendo*, (a természetnek csak engedelmességgel parancsolhatunk) mondja már Baco. Mindenekelőtt óvakodnunk kell az emberi észnek túlságos csábításaitól, az úgynevezett, túlzó fölvilágosodottságtól, a melynél fogva az emberi ész mindennél magasabbra emelve, a fölöttünk uralkodó, láthatatlan hatalom fölé is helyezük.

Egy nemzetet össze lehet hasonlítani oly élő szervezettel, melynek minden egyes sejtjében ott lappang az ébrény paránya, el van árasztva a maga életének szociális elve. Ezen életnek törvényeit a történet segélyével megismerhetjük; ezek a törvények magokban véve befejezettek, pozitívek és konkrét tényeket eredményezők. *Hisz az élet a maga teljességében sokkal gazdagabb, mint a mi emberi logikánk; sokkal termékenyebb, mint a mi elvont tételeink.*

Ép úgy, mint az egyes individuumokban el van terjedve az élet az egyes sejtekben és ez az életerő magát föntartja, fejlődik és terjeszkedik az egyes, organikus részek spontán, összhangzatos működése, tehát szövetkezése által; így van ez a szociális életben, különösen pedig egy nemzet életében: az életerőnek összessége az egyes individuumok közt el van osztva; ez a szociális élet magát föntartja és fejleszti az egyes akaratok összműködése, szövetkezése által.

És itt rátérek arra, a mi a népek életében főfontosságú, az úgynevezett *szociális érzékre*. Hogy a nemzeti élet egy bizonyos egészséges irányban fejlődjék, szükséges, hogy minden egyed a szociális érzéknek tudatára jusson és törvényeinek magát a köz szempontjából alávesse. A magasabb értelemnek, az úgynevezett értelmiségnek kiváltsága abból álljon, hogy ne egyéni törvényeket hozzon, ne hatalmi és önkényes törvények föllállításában fáradozzék, hanem abban, hogy az egyetemes, szociális törvénynek, melyet a szociális érzés diktál, magát alárendelni tudja. Az igazi szabadság csakis ezen lelkiismeretes, józan engedelmségben található meg, *a jó*, a mit teszünk, csakis ezen általános törvény iránti hódolatban rejlik; *a rossz* mindig ezen törvényen kívül tartózkodik.

Egy nemzet szociális érzéke megmutatja azt az irányt, melyben rá nézve haladni életszükséglet, ezen természetes iránynak útját állani nem szabad. Egy nemzet, a mely élni akar — mint egy szellemes francziánál olvasom — hasonló ahhoz a tömeghez, mely, hogy egy veszélyből meneküljön, avagy egy fényes látványosságban részt vehessen, ész nélkül a kijárat felé tolong; ezzel egy bizonyos áramlat keletkezik a tömegben, melyet minden egyesnek önkénytelen előrenyomulása okoz; mindegyik egy irányba, egy cél felé törekszik: de vagy azért, mert nem tudják, hogy hol van a kijárat, vagy egoizmusból egyik a másikat meg akarja előzni, az áramlat túlerős lesz, egymást túlságosan tolják előre, ellökik, sőt el is gázolják. Ha ez a mozgalom rendben történik, ha mindenki tudja, hogy mit tegyen, s hová irányítsa lépteit, a cél minden erőltetés nélkül s nyugodtabban s hamarabb el lesz érve. Az emberi értelem, ha másokéval szövetkezik, nem alkot talán mindig nagyot, de azért a jótevésnek hálás eszközévé válik; megakadályozza, hogy az erők elforgácsolódjanak és céljokat téveszszék.

Kétségtelen, hogy a szociális élet idők multán gazdasági igazságtalanságokat teremtett. Ezeknek eltüntetését megkísérlem a szociális reformnak volna föladata.

Ezeknek előrebocsátása után áttérek már most *a társadalom négy fejlődési irányának* közelebbi, rövid ismertetésére. Az elmúlt század az úgynevezett liberalizmus jelében állott. Mi a *liberalizmus*? Azon tan, mely a szociális, praktikus életet a szabadság eszméjének alárendeli, fölládozza. Miután a liberalizmus főképen az egyénhez van kötve, tehát individuális: a liberalizmus

végcéljában és eredményében a társaságot az egyednek, az összességet megillető jogot az egyes ember jogának, a társadalmi érdeket az egyesek érdekének alárendeli s így a liberalizmus nem egyéb, mint *individualizmus*. A XIX-ik és az azt megelőző századnak jelszava volt: ne avatkozni az egyesek ügyeibe, ettől tartózkodjanak úgy a testületek, mint az állam és az egyház. »Laissez faire, laissez passer !«

Ezen optimista felfogásával azt tanítja a liberalizmus, hogy a természetes törvények és az emberi szabadság együttesen a haladás és az emelkedő jólét felé veszi útját. Mindenesetre a világ egyetemes törvényei jók; mindenesetre az emberi szabadság, a józan ész által vezéreltetve, ezen törvényekhez önkényt simul; de ne felejtjük el azt, hogy legtöbbször a tévedés és a szenvedély zavarja meg ez összhangot.

A korlátlan szabadság csak azon társadalomban vezethet célhoz, melynek tagjai úgy jogaikat, mint kötelességeiket ismerik és szokásba is veszik az utóbbiakat gyakorolni, az előbbieknél érvényt szerezni. Az ilyen minta-társadalom, mintatársaság volna; de hol létezik ilyen? Ezért nem válhatik be a »Laissez faire« elve, népek életében?

A politikai individualizmus az idők folyásával gazdasági liberalizmussá vedlett át. Ez az elmúlt két századnak logikus, következetes munkáját képezte, melynek egyedüli célja volt: a szociális jogokat összehsugorítani, az egyed jogait kiterjeszteni, a tekintélyt csökkenteni, a szabadságot tágítani. A XIX. század végén tehát az egyén szabad volt, vagyis a lehető legnagyobb szabadságot élvezte; de maga volt, magában állott, s magára volt hagyva, mert a gazdasági és szociális individualizmus a szabad versenyt óriási módon fejlesztette, harcot, háborút támasztott, végre azt a rosszullétet idézte elő, melyet e fejtegetés elején említettem, s mely az egész világot szociális válságba kergette.

Elismerem, nagy haladás konstatálható napjainkban, az egész világon emelkedő jólét, tökéletesedés látható; csak egy bökkenő van: a túlságosan szabadverseny mérkőzéseiben kevés a győző, sok a legyőzött. A liberalizmus tehát épen ellenkezőjévé lett annak, a minek kiinduló pontján látszott, mert az emberiséget mint egyenjogú egyedek összességét fogta föl. A liberalizmus a szociális válságban, a szociális nyomorúságban, melyet ő is bevall, azon kikerülhetetlen árnyékot látja, mely a kultúra fényét kísérni szokta. Ezen válság és rosszullét

okait a liberalizmus az emberi társadalom változhatatlan, fejlődési törvényeiben és a létért való küzdelemben látja, de azt mondja, hogy a szegénység s a nyomorúság csökkenthető s türethetőbbé tehető.

A *szocializmus* gondolatvilága is liberális, a szabad kritikának szelleme képezi előfeltételét, ez létjogosultságának egyik főtenyezője, de csak *elméletben*; a tavalyi drezdai pártnap az ellenkezőről tesz tanúságot, valamint a Millerand-féle kérdés. A mire nyíltan törekszik, nem egyéb, mint *kiszabadítani a munkást a tőkének túlságos uralma alól*. Igen erősen támadja a liberalizmust; mert az nézete szerint nem szociális, hanem individualisztikus, így tehát épen antiszociális; az egyedeknek és az individuális tulajdonnak határtalan hatalmával szemben, a miben a személy, mint ilyen, folytatását találja, azt a követelményt állítja föl a szocializmus és pedig teljes határozottsággal, hogy a magánvagyonot be kell szüntetni, annak helyébe a társadalmi tulajdon lépjen, mint közvagyon. A szegénységgel, a nyomorral szemben, a liberalizmussal összehangzólag azt mondja, hogy igen is a kultúrának folyománya az, de csak annak a kultúrának, mely az individualizmus talaján burjánzik. Ez a ti eszközeitekkel nem enyhíthető, míg a mienkkel teljesen is megszüntethető, így kiált fel.

A szociálista, iskola a *determinizmusnak és az evolúciónak* hódol, vagyis azt tanítja, hogy a természetes törvények a világot feltartóztatlanul vezetik; de ezen törvények egyúttal magoktól módosulnak; mert a világegyetem és benne a társadalom is változik és átalakul. Mindennek daczára, ellentétesen ezen elvekkkel, a szociálisták egyrészt siettetni akarják — esetleg forradalom segítségével is — azokat az átalakulásokat, melyeket szerintök a természetes törvényeknek elő kell idézniök és másrészt a jövő államot akarják megalkotni, a mely hivatva lenne az új szociális rendnek őreként szerepelni. Ha a természetes törvények szükségszerűleg gyakorolják a magok hatását, mire való az állam, mely a törvényekre felügyeljen?

A tudományos szocializmusnak nagy jelentősége, a szocialisztikus eszmékkel való rokonszenv nem annak tulajdonítandó, mintha a szocializmus a világot átalakította volna, hanem abban a tényben keresendő, hogy az élet idomította és szelídítette a szocializmust. A józan és higgadt szociálisták ma már nagy részben arra törekszenek, hogy elméleteiket a gyakorlati élethez simítsák, az utópiából s a forradalmi irány-

zatok útjáról lassankint a szociális reform terére kezdenek vonulni, szóval, közelednek a polgári társadalom felé; különösen látiuk azt azon országokban, a hol a szocializmus a legtipikusabb: Németországban, a francziáknál és Angliában; de nemcsak a szocializmus alkalmazkodik a polgári társadalomhoz, hanem azt az örvendetes jelenséget is látjuk, hogy a szocialisztikus elméleteket és eszméket a társadalom is sokkal több figyelemre méltatja ma már, mint annak előtte; elutasító merev álláspontra többé nem helyezkedik. És ez jól van így.

Ebből a jövőre nézve azt a biztosítást meríthetjük, hogy a szociális válság nem lesz mindig az osztályharcz veszedelmes jelensége, hanem az osztályok egymásközötti szövetezése a szociális igazságtalanságok folytonos, fokozatos és hathatós kiegyenlítésére s azon hiu ábrándok eloszlatására, melyekkel egy egész új világ teremtését kísérletezték. Erre nézve igen helyesen mondja Goltz báró: »A társadalmi, az úgynevezett szociális kérdés csak úgy oldható meg, azaz, kielégítő, társadalmi állapotok csak úgy létesíthetők, ha népéletünkbe egész sorozatát visszük be különféle alakulásoknak, melyek azonban csak fáradtságos, hosszas és sokoldalú munka, nem pedig rögtönző, erőszakos felforgatások eredményei lehetnek«.

Az anarchizmus nemcsak a liberalizmussal, de a szocializmussal is ellentétes; bölcseletileg azonban ugyanezen eredményhez jut: a társadalom teljes és erőszakos felforgatását célozza. Legfőbb tantétele ugyanis az anyagi *monizmus*, mely csak anyagot ismer, a szellem létezését tagadja, az egyedet a társadalom fölé helyezi. Ezzel valódi miségében mutatkozik, mint »Bellum omnium contra omnes«.

Az anarchizmus, az anarchista iskola a tudományos szocializmusnak törvényes gyermeke, szintén a *determinizmusnak* és *evoluciónak* híve. Bölcseletileg ugyanazon eredményhez jut: a társadalom teljes és erőszakos felforgatásához, mint a szocializmus; de ezt már abban a szofizmában nem követi, hogy azj államot, mint a törvények őrét állítja oda; ellenkezőleg, azt tanítja, hogy az emberiség boldogsága mindazon akadályok eltávolításával lesz elérhető, melyek az emberi szenvedélyek szabad játékát korlátozzák. Föltételezi, hogy az emberek ösztönei jók.

Kétségtelen, hogy oly társadalomban, melynek minden tagja csak jóra való ösztönök izgatását érezné, az anarchista elmélet alkalmazható volna; csak az itt a bökkenő, hogy a

történelem eddigi tanulsága szerint ilyen társadalom sohasem fog létezni.

Érdekes már most az a jelenség, hogy a társadalmi fejlődésnek azon szembeszökő tévedései, melyek az anarchizmusban és szocializmusban láthatók, ugyanazon egy forrásból, a liberalizmusból származnak, még pedig annak nem kinövései, hanem természetes fejleményei. A liberalizmus lehető, legnagyobb egyéni szabadságot biztosít mindenkinek egyenlően, nem véve tekintetbe, hogy a társadalom mind szellemi, mind testi tulajdonokra nézve egymástól sokszor igen-igen különböző egyénekből állván, reájok nézve a szabadság élvezésének foka sem lehet egyenlő; az erősebb százféle módon nyomhatja el a gyöngébbet, a nélkül, hogy a törvény karja elérhetné.

A *társadalmak*, a *nemzetek*, mint élő lények és szervezetek képzelendők; ezeknek bizonyos alaptörvényeik vannak, melyeket megváltoztatni nem áll az ember hatalmában; az igazi bölcsességnek az az egyik főfeladata, hogy ezen törvényeket fölismerje, előttük meghajoljon s kalauzolásuk mellett e földi társadalomba több igazságot, több jólétet, több boldogságot vigyen. Ma már mindenki tudatára jött annak, hogy az ember mint adós és függő lény jön a világra; adósa mindazoknak kik előtte az élet útját egyengették; függő helyzetű a szociális törvényekkel szemben. A szociális törvények létezését a szociológiai tudomány sem vonja kétségbe. Ezen törvények egyike az, hogy az elnyomott embert az erősebbel szemben a társadalom védelmezni tartozik; minthogy pedig az individualizmus- és liberalizmusnál fogva a gyöngébb az erőssel szemben védelemre nem talált s a szabad versenyben eddig mindig csak az erős jutott sikerhez: ezáltal oly szociális bajok keletkeztek, melyek az egész szociális élet és gazdasági fejlődés menetét megrontották s azon általános *rosszullétet* eredményezték, melyről fejtegetésem elején szóltam.

Így magától keletkezett az eszme, hogy az *állam* köteles a gyengét megvédeni. így lett az állam az egészségtelen társadalmi fejlődés behatása alatt az igazságnak őre, a gyengébbnek védelmezője; oly állapot, mely a szociális törvénynek megfelel, így keletkezett a kultúra magasabb fokán álló s közgazdaságilag hatalmas, gazdag nemzeteknél a *munkás-törvényhozás* szükségességének érzete; mert az ember nemcsak akkor szociális lény, a mikor vesz vagy elad, mikor dolgozik vagy dolgoztat,

hanem akkor is, a mikor gondolkozik vagy beszél s a mikor saját Istenéhez fohászkodik.

Fejtegetésemben igyekeztem kimutatni, hogy a liberalizmus az egyedet, mint ilyent, túlságosan becsülte, elfelejtette azonban, hogy az egyednek igaz értéke nem egyénisége- vagy személyiségében rejlik, hanem *erkölcsi oldalában* s itt, ha csak futólag is, érintenem kell azt a feltűnő jelenséget, hogy a mai tudomány mindent az *anyagiság* jegyében akar föltüntetni s etnikai, morális oldalát a dolognak nem akarja elismerni; pedig nemzetgazdaságtan és ethika tőzsomszédos mezők virányain díszlenek; már a régiek is behatóan tárgyalták a gazdasági kérdés mellett az ethikait is; elég nekem csak Aristotelesre hivatkoznom. A középkor nemzetgazdasági nézeteit leg-tökéletesebben s legrendszeresebben kifejtve Aquinói Tamásnál találjuk meg. Az úgynevezett klasszikus nemzetgazdaságtan megalapítója, Smith Ádám, először az erkölcsi érzelmek elméletéről írt, mielőtt a népek jólétének okait kutatta volna. Az újabb nemzetgazdasági írók, kik — ha csak hiúságból vagy gyávaságból nem egy bizonyos, határozott irány, nem egy bölcséleti iskola hívei, nem egy rendszert ismernek el csak — szóval nem egyoldalúak, *valamennyien elismerik, hogy a szociális kérdés egyúttal morális kérdés is.* Ugyanazon írók közül még azok is, kik a merev liberalizmus talaját még most sem hagyták el, mindig jobban kezdik az erkölcsi, ethikai oldal szükségességét kiemelni. Nemrég olvastam egy amerikai írónál, (Edwin R. A. Seligman. *The economic interpretation of history.* New-York, Macmillan, 1902.) a következőket: »A haladás iránti harcban folytonosan az előcsapat élén állanak az erkölcsi eszmények. De a társadalmi s következőleg gazdasági viszonyoktól is függ, a mennyiben azok kifejlődtek vagy fejletlenek, hogy megengedjék vagy ne engedjék meg a moráltudós tanainak diadalát. A gazdasági és erkölcsi élet között semmi valódi ellentét sem lehetséges.«

S most térek át a társadalmi fejlődés irányának azon részére, mely újabb időben *a keresztény-szocializmus* gyűjtő neve alatt ismeretes, s mely semmi egyéb, mint *a szociális reform ethikai, morális alapon*, a hol tehát az ember, mint egyed, emberi méltóságának épségben tartása mellett köteles a szociális törvénynek engedelmessé válni. Hogy ezen irány a három előbb jelzett iránnyal ellentétes, az eddig mondottak után fölösleges erősítenem. Hogy az említett irányok e negye-

történelem eddigi tanulsága szerint ilyen társadalom sohasem fog létezni.

Érdekes már most az a jelenség, hogy a társadalmi fejlődésnek azon szembeszökő tévedései, melyek az anarchizmusban és szocializmusban láthatók, ugyanazon egy forrásból, a liberalizmusból származnak, még pedig annak nem kinövései, hanem természetes fejleményei. A liberalizmus lehető, legnagyobb egyéni szabadságot biztosít mindenkinek egyenlően, nem véve tekintetbe, hogy a társadalom mind szellemi, mind testi tulajdonokra nézve egymástól sokszor igen-igen különböző egyénekből állván, reájok nézve a szabadság élvezésének foka sem lehet egyenlő; az erősebb százféle módon nyomhatja el a gyöngébbet, a nélkül, hogy a törvény karja elérhetné.

A *társadalmak*, a *nemzetek*, mint élő lények és szervezetek képzelendők; ezeknek bizonyos alaptörvényeik vannak, melyeket megváltoztatni nem áll az ember hatalmában; az igazi bölcseségnek az az egyik főfeladata, hogy ezen törvényeket fölismerje, előttük meghajoljon s kalauzolásuk mellett e földi társadalomba több igazságot, több jólétet, több boldogságot vigyen. Ma már mindenki tudatára jött annak, hogy az ember mint adós és függő lény jön a világra; adósa mindazoknak kik előtte az élet útját egyengették; függő helyzetű a szociális törvényekkel szemben. A szociális törvények létezését a szociológiai tudomány sem vonja kétségbe. Ezen törvények egyike az, hogy az elnyomott embert az erősebbel szemben a társadalom védelmezni tartozik; minthogy pedig az individualizmus- és liberalizmusnál fogva a gyöngébb az erőssel szemben védelemre nem talált s a szabad versenyben eddig mindig csak az erős jutott sikerhez: ezáltal oly szociális bajok keletkeztek, melyek az egész szociális élet és gazdasági fejlődés menetét megrontották s azon általános *rosszullétet* eredményezték, melyről fejtegetésem elején szóltam.

Így magától keletkezett az eszme, hogy az *állam* köteles a gyengét megvédeni. Így lett az állam az egészségtelen társadalmi fejlődés behatása alatt az igazságnak őre, a gyöngébbnek védelmezője; oly állapot, mely a szociális törvénynek megfelel, így keletkezett a kultúra magasabb fokán álló s közgazdaságilag hatalmas, gazdag nemzeteknél a *munkás-törvényhozás* szükségességének érzete; mert az ember nemcsak akkor szociális lény, a mikor vesz vagy elad, mikor dolgozik vagy dolgoztat,

hanem akkor is, a mikor gondolkozik vagy beszél s a mikor saját Istenéhez fohászkodik.

Fejtegetésemben igyekeztem kimutatni, hogy a liberalizmus az egyedet, mint ilyent, túlságosan becsülte, elfelejtette azonban, hogy az egyednek igaz értéke nem egyénisége- vagy személyiségében rejlik, hanem *erkölcsi oldalában* s itt, ha csak futólag is, érintenem kell azt a feltűnő jelenséget, hogy a mai tudomány mindent az *anyagiság* jegyében akar föltüntetni s etnikai, morális oldalát a dolognak nem akarja elismerni; pedig nemzetgazdaságtan és ethika tőzsomszédos mezők virányain diszlenek; már a régiek is behatóan tárgyalták a gazdasági kérdés mellett az ethikait is; elég nekem csak Aristotelesre hivatkoznom. A középkor nemzetgazdasági nézeteit leg-tökéletesebben s legrendszeresebben kifejtve Aquinói Tamásnál találjuk meg. Az úgynevezett klasszikus nemzetgazdaságtan megalapítója, Smith Ádám, először az erkölcsi érzelmek elméletéről írt, mielőtt a népek jólétének okait kutatta volna. Az újabb nemzetgazdasági írók, kik — ha csak hiúságból vagy gyávaságból nem egy bizonyos, határozott irány, nem egy bölcséleti iskola hívei, nem egy rendszert ismernek el csak — szóval nem egyoldalúak, *valamennyien elismerik, hogy a szociális kérdés egyúttal morális kérdés is.* Ugyanazon írók közül még azok is, kik a merev liberalizmus talaját még most sem hagyták el, mindig jobban kezdik az erkölcsi, ethikai oldal szükségességét kiemelni. Nemrég olvastam egy amerikai Írónál, (Edwin B. A. Seligman. *The economic interpretation of history.* New-York, Macmillan, 1902.) a következőket: »A haladás iránti harcban folytonosan az előcsapat élén állanak az erkölcsi eszmények. De a társadalmi s következőleg gazdasági viszonyoktól is függ, a mennyiben azok kifejlődtek vagy fejletlenek, hogy megengedjék vagy ne engedjék meg a moráltudós tanainak diadalát. A gazdasági és erkölcsi élet között semmi valódi ellentét sem lehetséges.«

S most térek át a társadalmi fejlődés irányának azon részére, mely újabb időben *a keresztény-szocializmus* gyűjtő neve alatt ismeretes, s mely semmi egyéb, mint *a szociális reform ethikai, morális alapon*, a hol tehát az ember, mint egyed, emberi méltóságának épségben tartása mellett köteles a szociális törvénynek engedelmessé válni. Hogy ezen irány a három előbb jelzett iránnyal ellentétes, az eddig mondottak után fölösleges erősítenem. Hogy az említett irányok e negye-

diknek ellenségei, azt is természetesnek találom, mert egészen más eszközökkel akarja elérni azt, a miről amazok álmodoznak. A keresztény szocializmust azon vitatkozásokban, melyeket a Társadalomtudományi Társaság irányítói rendeztek, gyakran együtt nevezték a konzervativizmussal. Ezt én nem helyeslem; mert a keresztény szocializmus és a konzervativizmus egészen különböző dolgokat jelentenek. A konzervativizmus egy politikai irány, mely Magyarországon, a hol sajátos, egészségtelen, politikai viszonyaink miatt bizonyos, a magyar emberre nézve gyűlöletes fogalmat involvál, de mindenütt a világon abban a politikai értelemben lejárt magát s tulajdonképen soha sem jelentette azt, hogy a haladás ellensége, hanem csak azt, hogy a rohamos haladást ellenzi. Én magam is egy konzervatív család sarja vagyok s büszke önérzettel mondhatom, hogy ez hazafiságomnak nem volt kárára, nem csorbította szociális érzésemet s nem vetett gátat annak, hogy a felvilágosodás ösvényén bátran haladjak előre. Azért igazat adok *Deschanel*-nek, ki saintmandéi beszédében egy párisi iparos és kereskedő társaság előtt így szólt: „*Angliában gyakran a konzervátorok létesítik a legnagyobb változásokat; tudják, hogy valódi konzerváló politika mélyreható, merész átalakítások nélkül nem lehetséges.*” Emlékezzünk vissza arra, a mit mondtam, hogy a liberalizmus iskolájában az ember *magára maradt*. Társaitól elszigetelve, tehetetlen az ember; mint gyöngye csecsemő szülői gondozás nélkül nem tud megélni; hogy pedig az emberi társadalom megalakuljon, annak főfeltétele az volt, hogy az ember társuljon; egy ember magában meg nem alkothatta volna az emberiséget. Az emberben, mint társas lényben van bizonyos, ösztönszerű érzés, melyet eddigelé nagyobb figyelemre nem méltattak, noha ezt a figyelmet a legnagyobb mértékben megérdemli. Ez az érzés először nemleges irányban érvényesül; a magány, az elkülönítés nem jól esik az embernek. De ne gondoljuk, hogy csak a legközvetlenebb, anyagi szükségek kielégítése végett van az embernek társra szüksége; *szellemi, morális vágyai is társulásra ösztönzik*; ha öröm vagy bánat ér bennünket, szeretjük azt másokkal közölni; ha valami érdekesebbet olvasunk vagy hallunk, ha valami fontos, nagy igazságra bukkanunk, közlékenységünk vágya csak akkor lesz kielégítve, ha azt másokkal közölve, mintegy termékeny gyarapodásnak indíthatjuk; a gondolatok közlésének vágya teszi érthetővé azt az óhajtatást, mely mindazokat elfogja, a kik akár az igaz-

ságszolgáltatás, akár a tudomány, akár a vallás fenkölt eszmevilágában prozeliták gyűjtésében apostolkodnak.

A *szociális érzék* akkor jut legjobban érvényre, midőn a távol idegenben egy ismerős arcz ötlük szemünkbe. Mi, emberek, egymásra vagyunk utalva; gondolataink fűznek bennünket egymáshoz; ez oly érzés, mely különböző együtt élő emberek között más-más, eltérő módokon fejlődik. A családi, rokoni társulásokról nem beszélve, nézzük csak, hogy egy-egy község lakosai mily büszkék földieik kiváló tulajdonságaira, még akkor is ha azok esetleg korcsmai verekedés alkalmával feltűnő fizikai erőben nyilvánulnak. Ez a szociális érzés, ha megerősödve gyarapszik, *hazaftias érzéssé* nemesedik, melyet ép úgy kell fejleszteni, mint magát a szociális érzést, iskolában, társaskörökben s egyebütt.

Nem akarok itt áttérni egyes fajok-, egyes családokra, a közös érdekekre, melyek közelebb hozzák egymáshoz az embereket; arra akarok jönni, hogy a *szociális érzés* legyen *nemzeti* is, mely az egy nemzethez tartozókat, kik, sajnos, sokszor igen erős politikai ellenfelek, hozza össze ennek daczára is a nemzeti szociális érzés. Az ember — legyen bár gazdag vagy szegény, művelt vagy műveletlen, eszes vagy kevésbé értelmes, mindig kölcsönös támogatásra szorul. A *munkamegosztás* törvénye oly régi, mint az emberiség maga; de mert a munka csakis azon emberek között osztható meg, a kik szövetkeztek, azért kell a legnagyobb mértékben szövetkezésre törekednünk, ha tökéletes munkát akarunk végezni. A mely mértékben halad a kultúra, a polgárosodás: ugyanazon mértékben válik a munkamegosztás tökéletesebbé s ép oly arányban fejlődik a *szövetkezeti eszmének* hatékonysága.

A nemzetgazdasági politikában tanultam valamikor, hogy a közigazdaság, közvagyonosodásnak minden gyarapodását vagy csökkenését megérzi az egész szociális test, a társadalom, az emberiség összessége is, úgy hogy embertársaink jóléte a mienkkel szorosan egybefügg. Ha a gyakorlati életet úgy fogjuk föl, a mint van, ezen igazságról meggyőződhetünk. Egy rossz aratás nemcsak a földművelőt sújtja, hanem az egész országot is. A munkabeszüntetések, a csődök, a fizetési képtelenség az egész szociális testet átjárja, a tartalékalapokat megtámadja; kisebb-nagyobb mértékben megérzi azt mindenki. Innen van az, hogy nagy részvétellel halljuk mi, gazdák, ha becsületes, szorgalmas, kereskedői házak fizetéseképtelenné lesznek; viszont azok, a

kik nem földbirtokos gazdák, szintén részvétellel viselkednek, ha árvízről, fagyról, szárazságról, jégverésről értesülnek.

Ezt a *szociális érzést* tehát *tagadni nem lehet*; és ez lassankint a távolságok legyőzésével szolidaritási érzetet fejleszt ki a legtávolabbi világ részekén lakó emberiség között is. Emlékezzünk csak a bur háborúra, most pedig a japánokra. Ez a szolidaritási érzet folyvást sűrűbben jelentkezik a szociálpolitikai irodalomban. Megengedem, hogy ennek tudatára a közönséges életben, közviszonyok között nem jutunk; de történjék valami ott, a hol a mi érdekeinket közelről érinti, üssön ki egy munkabeszüntetés a mozdonyvezetők és vasutasok körében,* a kiknek szolgálatára utalva vagyunk, hamar köztudattá lesz az, hogy van szociális érzés és kérdés.

Nekünk tehát örülnünk kell, ha a nemzet hatalmas, gazdag lesz; örülnünk kell, ha jó termés van, ha ipar és kereskedés virágzik és szomorkodnunk, ha mindennek ellenkezőjét látjuk; de a szociális reformot létesítenünk kell, hogy mások javát szolgálhassuk; mindenkinek azon helyen kell lenni, melyre tehetségei utalják, hogy bensőleg megelégedett lehessen; de hogy az illető kifelé is hathasson, azon téren kell maradnia, melyen képességeit leggyümölcsözőbben fejtheti ki.

A szociálisták meg akarják a világot változtatni, állítólag ki akarják irtani az önzést, hogy az embereknek itt, ezen a földön jobb dolguk legyen. De nem igyekeznek az embereket jobbakká tenni. Ez nekik igen lasított menetű munka. Hamar és erőszakosan, lehetőleg felforgatással kell az emberek jólétét elővarázsolni. Ezt pedig csak a szociális forradalom teheti, a mit ők épen azért óhajtanak. Azért ellenzik ők a csendes, a lépésről-lépésre haladó fokozatos szociális reformokat. Magam részéről a csendes átalakítás és haladásnak, a társadalmi átalakulásnak talán unalmas, talán idealisztikus, nem mindjárt eredményes, de azért mégis csak biztosabb útját választottam a társadalmi fejlődés irányzatai között, feltéve, hogy ez az út egyszersmind útja az erkölcsi nevelésnek, a szociális érzék fejlesztésének, mely az egész világon, lassan bár, de öntudatosan nyomul előre.

Gróf Mailáth József.

* A mint az most április 27-én a m. k. államvasutak alkalmazottjai körében a teljes anarchiára emlékeztető módon a külföld előtti, nagy szegényünkre megtörtént.

AZ OROSZ VILÁGHATALOM JÖVŐJE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY —

I. A magyarság világhelyzete száz év múlva.

»*There is no doubt, that at present Hungarians have no interests outside their own borders.*« E szavak egy kitűnő (»Odysseus« név mögé rejtőző) brit diplomata szavai a *Quarterly Review* 1903 novemberi füzetéből. Kitűnő, élesszemű megfigyelése ez annak az itthon a nélkül is tudott ténynek, hogy mi magyarok az aktualitások, a jelen nemzete vagyunk.

Politikánk nem a századokat előkészítő jövőnek politikája, hanem a napról napra való tengődésnek politikája. Legfeljebb — azt is csak ritkán — egy évtizedre pillantunk előre. A világversenyben gyakrabban hátratekintünk vagy a pillanatok akadályait nézzük, mintsem szomszédainkat vagy a saját nagy céljainkat. Közvéleményünk és társadalmunk érdeklődését szintén csak a pillanatnyilag érdekes emészti fel. Az idegen nemzetek, idegen társadalmak, idegen fajok céljaival, eszméivel a nagy intelligens magyarság, *kevés kivétellel*, nem törődik. Mosolyog, hallván egy-egy politikai vagy társadalmi nagy cél, nagy gondolat fejtegetését; mosolyog, mert *ma*, a jelenben azokat kicsiny magnak, csirának látja. A fejlődés gondolatához s természet-tudományos gondolkodáshoz nem szokott elméje nem tudja elhinni, nem tudja meglátni, hogy abból a kis magból erőteljes, nagy potenciájú irány, szervezet stb. fejlődhetik.

A mi Társaságunk az, mely a tudományban, a szociológiában és politikában a fölmerülő új irányokat, gondolatokat, célokat tervszerű vizsgálat alá veszi s a magyar közönségnek bemutatja.

Néhány év előtt, a magyar sajtóban először, nekem jutott a szerencse, hogy a *Huszádik Század* lapjain vázlatosan ismeressem *a világ gazdasági uralmáért vívandó nemzetközi küzde-*

lemnek néhány szempontját. Ez a küzdelem a most folyó orosz-japáni háborúval új fázisba jutott.

Az orosz japáni háború jelentősége Nem várt gyorsasággal, új, ifjú nemzetek követelnek maguknak részt a világ legbatalmasabb »szűz piacának«, Keletázsianak gazdasági, ipari, pénzügyi és kulturális fejlesztésében. Részt követelnek pedig nem misszionáriusaikkal, kereskedelmükkel, iparukkal, pénzükkal, mint a nyugati három nagyhatalom tette, hanem fegyverrel! Ma már nem az a kérdés Nagybritannia, a Németbirodalom, avagy az amerikai Unió hódítja-e meg Kína piacát és aknázza-e ki ásványi kincseit? Inkább az a helyesebb: orosz monopólium uralma alatt fognak-e kedvezményt kapni a nyugati nemzetek Kína természeti kincseinek kihasználására, avagy japáni vezetés alatt maga a mongol faj reorganizálja gazdasági életét s ez mint új, félelmetesen nagy és erőteljes gazdasági egység vesz részt a gazdasági világuralomért folytatott világháborúban a huszadik század folyamán?

Az emberek ma — mióta a lapok világgá röpitették Mahan kapitány, * Brooks Adams ** s Townsend *** tanulmányai után a *yellow peril* szálló igéjét — mindenütt beszélnek a sárga veszedelemről a nélkül, hogy lényegében értenék azt. Mindenki *politikai veszedelemre*, a mongol faj világbirodalmának politikai szervezésére gondol; és rémit, avagy retteg az ötszázmilliót tevő kínai-japáni nemzet katonai erejétől: miként fogja az — a dúló szélvihar a pelyhet — elsöpörni a fehér faj civilizációját! Ugyan miért, azt nem igen kérdezik? Vajjon olvastunk-e, hallottunk-e fejtegetést, előadást, vagy csak egyszerű véleményt a magyar, német, angol sajtóban, mely az orosz-japáni háborúnak igazi, vagyis *gazdasági jelentőségére* rámutatott volna? Pedig e háború következményeiben *első sorban*, legsúlyosabban gazdasági fontossággal bír a nemzetekre. Bármi legyen a háború vége a két hadakozó félre, hatását rövid idő alatt érezni fogja minden nemzet, minden nagyobb városa. Pénzügyileg már eddig is mily óriási veszteségeket okozott, megítélhetjük, ha visszaemlékezünk a párisi, bécsi, berlini, new-yorki, budapesti börzépánikokra! Pedig ez csak a kezdet kezdete volt. Mert a háború célja: *Kína birtoklása!* Korea és Mandsuria indirekt, alárendelt kérdés. A valódi célja mindkét félnek az, hogy: Pekinget

* *Problem of Asia*, London, 1902.

** *The Law of Civilization and Decay* és *America's Econ. Supremacy*, 1900.

*** *Asia and Europa*, London, 1900.

predominálólagon vonja befolyása alá. Pekinggel pedig együtt jár végeredményében az egész kínai politikának, majd egész Keletázsia politikájának, eleinte gazdasági, később állami, társadalmi politikájának és végül az ázsiai népek jövőjének vezető, alakító irányítása. Kínának a nyugati gazdasági rendszerbe való esetleges bekapcsolása, vagy ebből való végleges kiszakítása a gazdasági életben új viszonyokat teremt; a világpolitika is változást szenved a végleges győzelem után.

Japánia győzelme jelenti egy új Monroe elv diadalát: *Ázsia az ázsiaiaké!* Jelenti azt, hogy Kína gazdasági és »adminisztratív« egység marad. Felszabadul a fehér faj gazdasági jármából és mérhetetlen értékű vas-, kőszén-telepeit a saját államának, saját népének, saját civilizációjának erősítésére, újjáteremtésére használhatja föl. A minnek a világ gazdaság súlypontjára s közvetve az emberiség művelődésére megdöbbentő befolyása lehet.

Oroszország győzelme egyértelmű: Kína területi fölcsúszásának kezdetével. Keletázsia népe a Nyugat vazallusává, a nyugati kommerszialiszmusnak, kapitalizmusnak rabjává süllyed. Európa eddigi békés inváziója Keletre: politikai és fegyveres invázióvá lesz; és az európai nemzetek élükön Oroszországgal és Németországgal, végleg felosztják maguk között Keletáziát. Tényleg — mint tudjuk — ilyesféle titkos megegyezés létrejött, a múlt télen, Németország és Oroszország között. E megegyezés titka azonban kipattant. Annak ellensúlyozására tette meg az Egyesült-Államok külügyminisztere, Hay, ismert javaslatát (a német újságok szerint Vilmos császár ajánlatára!), hogy: *„Kína adminisztratív egysége” a háború után is épségben tartassék.* Szóval az Unió fél, hogy az európai nemzetek Kínát maguk között felosztják: pedig az osztozkodásból az amerikai Unió is részt követel.

Ez esetleges felosztás gyökerében alakítaná át a világ gazdasági politikáját. A Kelet »adminisztratív« és gazdasági egysége felbomlónék; csak egy ősrégi faj pusztuló ethnikai egységének, pusztuló civilizációjának romjai maradnának, a színes keleti világ helyén.*

* Mellékesen jegyzem meg, hogy véleményem szerint a most folyó orosz-japáni háború véglegesen aligha fogja eldönteni Keletázsia uralmának kérdését. Mert e háború czélja megalkuvás tárgya nem lehet. Az Oroszbirodalomra és Japániára egyaránt életkérdés, a nemzeti becsületnek a jövő fejlődés lehetőségének kérdése Mandzsúria és Korea kizárólagos, kétségtelen, végleges bírása. Japán egyelőre beérhetné Koreával, déli Mandzsúriával; így útja szabad volna.

Az esetleg összetört keleti világ romjai azonban az orosz politikát el nem érzékenyítik. Mert a meglevő romjain új világot lát életre kelni; új világot, mely nem idegen hozzá, nem ellensége neki, hanem az ő orosz-világa. »Oroszország nem ország, hanem egy világ«, hirdeti Pobjedonoszcev. És ez az Oroszország, földrajzi helyzeténél fogva, javuló közlekedésénél s az ennek nyomában járó nagyobb kereskedelménél; politikai uralmának jellegénél; tatár-szláv vérénél; bizanczi forrású hiténél; bizanczi műveltségénél; roppant gyorsan szaporodó népességénél fogva: hivatottnak érzi magát arra, hogy primitív gazdasági élete, primitív politikai, kormányzati, társadalmi szervezete ellenére; fejletlen, csak most fejeledező gazdasági élete ellenére is: a legműveltebb nemzetek előtt követeljen első részt magának Keletázsia »gazdasági és politikai reorganizációjának« nagy feladatából. Mint a keleti császárság örököse,

Kínába. Ezért oly győzelmet kell aratnia a győztes hatalomnak, hogy a porig alázott, tehetetlen, vesztes félnek kényre-kedvre olyan békefeltételeket szabjon, melyek legalább két emberöltőn megbénítsák a legyőzött országot. Erre pedig, mostani erejével egyik fél sem képes. Tegyük föl — a mit én valószínűnek tartok — hogy Japánia tengeren és szárazon megveri az oroszokat; sőt véglegesen legyőzi. Győzelmes seregével nem üldözheti a vesztes oroszokat Ázsiába. Ez halála volna. Békefeltételeket tehát nem diktálhat. Győzelmét állandóan veszélyezteti a szibériai vasút, az orosz hatalom főtápláló ere; valamint az orosz-német-francia keletázsiai egyezség is. Már 1895-ben e szövetség megfosztotta Japániát tengernyi pénzzel és vérrel szerzett Mandsu tartományaitól. Sőt Oroszország visszaváltta Kínával, kínai pénzen, Mandsuriát a japánoktól, hogy elfoglalhassa azután ő maga. Ezen orosz-német szövetség tette lehetővé Németországnak 1897-ben Kiaocsau elfoglalását. Oroszország *most is titkos szövetségben* van Németországgal, azzal a czéllal, hogy a német diplomácia segíteni fogja az orosz hatalmat Oroszország veresége esetén, hogy meg ne fosztassék a Mandsu területén bírt „bérletétől”; valamint segíti egy általános konflagráció esetén is az orosz hatalmat; viszont Oroszország Kína felosztása esetén támogatná Németországot Santung és Honan elfoglalásában.

Igaz, Japánia háta mögött ma Nagybritannia áll, azonban kérdéses, vajjon szembeszállna-e Anglia: egy német-orosz-francia szövetséggel?

És Japánia háta mögött nem áll a Kínai birodalom reorganizált haderejének, pénztárának segítsége.

Viszont — a szárazföldön esetleg győzelmes Oroszország a japániai hajóhada miatt — ha ezt addig valami szerencsétlenség nem éri — nem követheti Tokióba a megvert japánokat, hogy békét diktáljon.

E háború, szerintem, *Oroszország makacs és véres védelmi harcza után*, Japánia kimerülése miatt, a további erőgyűjtés idejéig a *statusquóval* fog végződni. Japánia megnyeri győzelme jutalmául Koreát s kedvezményeket kap déli Mandsuriában; de Mandsuriában marad Oroszország is.

a keleti kereszténység leghatalmasabb *politikai* szervezete, a keleti hit műveltségének főtartója: felújítja amaz évezredek érintkezést, kapcsolatot Európa és Ázsia népei között, melynek hordozója az ókor és újkor történelmében előbb üdvös, majd számtalan káros következményeivel együtt Görögország volt. Hatalma azonban gyöngye lévén hozzá, összeroppant a feladat súlya alatt. Északázsia szárazföldje: Északkelet-Európa uralma alatt, nagy tömegénél, nagy népességénél fogva messzeható és nagyszerű történettel fog bírni.

Az Oroszbirodalom példátlanul merész, grandiózus koncepciójú politikája csak ismétlődése a történelemnek. Vajjon a görögök háborúba keveredtek volna-e a perzsákkal, ha félláruk Ázsiában nem lett volna? Ha a törzsükből származó, velük egy nyelvet beszélő, közös műveltségű görög rokonaik Ázsiában nem éltek volna? Megvívta volna-e Róma, ez az első nagy szárazföldi világhatalom élet-halál harcát, Karthágóval, az első nagy tengeri hatalommal: ha köztük határozott népválasztó vonal lett volna; ha Szicília szigetén, a két világrész, a két uralmi rendszer, a két különböző műveltség e közös találkozó helyén kikerülhetetlenül összeütközésbe nem jutottak volna?

Mindhárom állam világhatalom küzdelmeit a tenger birtokáért vívta. *Akkor a Földközi-tenger volt a világtörténelem színtere. Ma pedig a Csendes-Oceán a világ történetének színtere.* Ma nagyobb szabású, egyetemesebb, sőt mondhatni, hogy a valójában először egyetemes hatású küzdelemnek: grandiózus, soha nem látott eredményeket kell létrehozni! Maga az a tény, hogy a világot átölelő európai államrendszer két ellenkező sarkán két olyan hatalmas állam keletkezett, mint az amerikai Unió és Oroszbirodalom, mindkettő óriási ásványgazdagsággal; térés, termékeny országokkal, ifjú életerős, gátló tradícióktól mentes, nagytömegű és szapora népességgel, önálló, sajátos kultúrával, a mely kétoldalú hatást gyakorol az egész emberiségnek felét tevő ázsiai népekre: új perspektívát nyit meg szemünk előtt. És az a másik épen nem véletlen tény, hogy az európai kultur-rendszer egyik közvetítője: Kelet felől az amerikai fehér faj kultúrája, vagyis a legfejlettebb gazdasági kultúra által megújított japáni nemzet; a másik közvetítője pedig nyugat felől az európai bizánczi-keresztény kultúrából eredő, félig ázsiai jellegű orosz kultúra: komolyan gondolkodóba ejthetné azon (német, angol s amerikai) írókat, a kik különösen most erősen hangoztatják, hogy »Russia will never have her Day«! az orosz világhatalomnak nincsen jövője. Pedig Talleyrand szerint

is, már a múlt században »Oroszország abban különbözött Európától, hogy *Oroszország a jövőnek dolgozik, szomszédai pedig csak a jelennek*«.

Lehet-e jövőjében bízni egy olyan fejletlen államnak, mely néhány generáció előtt még mindenik világtengerre való szabad kijárási nélkül volt bezárva, tehetetlen óriásként — a szárazföldre? Egy szervezetenként kezdetleges *szárazföldi állam*, kiforratlan kultúrával; primitív gazdasági és társadalmi rendszerével; individualitást nem tűrő, mesterséges politikai organizmusával; elnyomott, tudatlan, szegény, segélytelen néptömegével; mely mégis miként a vízár, erőfeszítés nélkül jutott száz év alatt három világtenger közelébe s új Tantalusként a tengert mindenütt látja, de birtokába eddig nem vehette: az egyetemes világcivilizáció pionírjai között kaphat-e helyet?

Az *agrikulturális*, társadalom, az *indusztriális* kapitalista társadalmak ellen; az *autokratizmus*, a köztársasági „*commonwealth*” ellen; a *szárazföldi* hatalom, a *tengeri* hatalmak ellenében: joggal s a *siker* reményével követelhet-e magának részt a gazdasági és politikai világalomból?

A magyarság a huszadik században Bennünket magyarokat annál közelebből érdeklő kérdés, mert hiszen nemzetünk e hazába való letelepedésekor már egy alakulóban levő szláv államot robbantott szét. A magyarság — »mely a maga egyetemében a világtörténelemnek egyik legszívósabb produktuma; mely kétezredévet számító történelmében szakadatlan kemény küzdelmet vívott nemzetiségéért« — csaknem megszakítás nélküli érintkezésben volt a szlávssággal. Hazánk területén, *öt és fél millió olyan szláv él*, mely nyelvileg az orthodox orosz egyház nyelvével van benső rokonságban, a horvát és a szerb.* *Ausztriában pedig 16 millió*, összesen a két államban több mint *huszonegy millió* szláv ajkú népesség van. Mai államszövetségünk alapja Ausztriával, *részben* a szlávsság elleni védekezés. Egy pillantás a térképre meggyőz, hogy bennünket ezer év óta állandóan hatalmas szláv gyűrű fog körül. Mely szlávsság reánk nézve annál veszedelmesebb, mivel az Oroszországból, a Balkán félsziget bekebelezésére indított *pánszláv* propaganda, ma már gyökeret vert minden szlávsságban. *A fajok, nyelvtörzsek egyesülése: ma a jelszó. Világbíró fajok, világállamok egyesülése!*

* Miklosich: *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen*, Wien, 1879.

A kis szláv államok általános nyugtalankodása lehet részben eredménye mesterséges izgatásnak; szerintem azonban s ezt különösen (s először én) hangsúlyozom, hogy *e szétszórtan, de a szlávtság közt mindenütt észlelhető forrongásnak mélyebb alapja van: egy növekedő faj géniuszának ébredése az!* Tessék csak emlékezni a poroszok és lengyelek; a csehek és németek; a horvátok és magyarok; a bolgárok és törökök; a szerbek és románok és a pánszlávok küzdelmére; tüzzel, energiával, rajongó hittel vívott harczeit!

A szlávtság e faji ébredése a magyar nemzetre nézve annál nyugtalanítóbb jelenség, mert míg egyrészt a németiség beékelődik hazánkon át nyugatról kelet felé, addig másrészt a szlávtság kívül és belől fogja körül határainkat; másszóval, Magyarország fizikai határai nem esnek össze ethnikai határaival, a fizikai határok nálunk nem jelentik a nyelvek, szokások, határait is. Nyugaton a németiség; északon a tótság, németiség; keleten az oláhság; délen a szerbek, horvátok, szlovákok folytonos összeköttetésben élnek, eleven valóságos kapcsolatban vannak *a független* német állammal és irodalommal; a tótok, lengyelek, rutének: Ausztria hasonló nemzetiségű, nyelvű és fejlettebb népeivel; a szerbek: a szerb királysággal; a románok: román állammal, nyelvvel, irodalommal; a szlavonok pedig Karinthia, Görz szlavónjaival. Nemzetiségeink *izolálásának és asszimilálásának lehetősége e miatt kizártnak tekinthető*, lazánk összeköttetése a szomszédokkal természetesen, sűrűbb és gyakoribb lesz. *És ezzel lehetetlenné válik mindörökké az, hogy nemzetiségeinket in toto a magyarság magába olvassza.* Súlyosbítja mérhetetlenül bajunkat az, hogy hazánk területének exponált világhelyzeténél fogva *tizennyolcz* századon át minden történelmi áramlat Magyarország területén, és így ezer év óta rajtunk keresztül csapott össze s ütközött egymásba; a magyarságnak összes politikai, társadalmi, szellemi, erkölcsi és gazdasági legnagyobb energiáját mindig magyarságának védelmében kellett fölemésztenie századokon át a Nyugat ellen; századokon át a Kelet ellen.

A magyarság tragikumuma az volt két évezredet számító élete alatt: hogy a civilizáció s a hit kérdése nála mindig politikai kérdéssé vált. Mai hazájában hol a bizanci, hol a római keresztény műveltség akarta a sokkal fejlettebb, műveltebb magyart beolvasztani s civilizálni az Árpádok alatt. A két civilizáció ellen belső forradalmakkal s külső háborúkkal volt

kénytelen védekezni. A Habsburg-uralom története pedig nem más, mint a nyugati »műveltség« ellen való szakadatlan állami, társadalmi védekezés. Más *nép átvehette* az új műveltséget; *nekünk hatalommal kellett védekeznünk ellene*. S mégis mint a XVIII. századig a leghaladóbb s a mellett nemzeti individualitását is megőrző nemzet, mihelyt egy kis békéhez jutott, hamarosan *magyar* jellegű *kultúrát tudott* fejleszteni; nemzeti egyénisége összes tartalmát kifejezte, diadalra juttatta abban. De még sem válhatott nyugati értelemben, kulturnemzetté, szerencsétlen sorsa s exponált világhelyzete miatt.

Világhelyzetünk formatív hatása történelmünkre a jövő század folyamán is érvényes marad. Bár a világtörténelmet mozgató erők összecsapásának színtere, igazat adok Nagy Géznak,* egyidőre el fog tolódni hazánk területéről. Hogy merrefele halad, azt épen én voltam szerencsés kifejteni, őt megelőzőleg *Nagy-britannia* és »*Amerikai Egyesült- Államok*« című cikkeimben. Véleményem szerint azonban csak *ideiglenesen tolódik el* hazánk területéről, hogy később annál hatalmasabb erők összecsúszásának s *ütközésének legyen színtere épen Magyarország és Ausztria területe. Magyarország, a huszadik század folyamán két különböző világállam, két hatalmas faj, két különböző műveltség, két különböző vallásrendszer, két nagy testű, individuális gazdasági rendszer ütköző pontjára jut, a pángermán állam és pánszláv hatalom közé*. Ma gyűjti erőit mindenik fél, hogy politikai szervezetét, katonai hatalmát, műveltségét, gazdasági életét a legmagasabb fokra fejlesztve, megvívja egymással harczát a gazdasági uralomért. A germán világhatalom és az orosz világhatalom az. Mind a kettő már ma is nagyon hatalmas, mind a kettő félelmetes. Mindkettőnek egy-egy ágazata Magyarországra nyúlik; az Adria és Földközi tengerekre mindkettőnek útja hazánkon át nyílik. Mindkét fajnak vannak összeütköző gazdasági céljai Ausztriában, a Balkánon, Kisázsiaiban, Perzsiában. Mindkettőnek népessége szapora. *Németország* lakossága évente egy millióval szaporodik; *Oroszországa* 1902-ben: kétmillió száznolczvanhét ezerrel.*** *Németország* lakossága volt:

1800-ban: 24 millió

1903-ban: 59 millió

* „*Fajunk jövője*” Új Magyar Szemle 1902 április 15.

** *Huszadik Század* 1901 július, aug., okt., decz. számai.

*** *The Statesman's Yearbook*, London, 1904.; a halálozások leszámítása után maradó természetes szaporodási szám ez.

Oroszország lakossága volt:

1800-ban: 37 millió lélek
1903-ban: 141 millió „

Az orosz népesség minden hatvan év alatt **megkétszerezedik**, minden 82 év alatt megháromszorozódik.
A Magyarbirodalom lakossága volt:

	összesen	magyar m i l l i ó k b a n	nem-magyar	magyar s z á z a l é k b a n	nem-magyar
1805-ben	10,5	3¼	7¼	30%	70%
1850-ben	13,19	4,82	8,37	36,5%	63,5%
1900-ban	19,24	8,70	10,54	45,3%	54,7%

A magyar királyság lakossága tehát *száz év alatt közel kétszeresére*, a fajmagyar elem pedig harmadfélszeresére szaporodott. A nem-magyar elemekhez viszonyítva *a tiszta magyarság csak 15 perccenttel emelkedett*; a lakosság 30%-ról 45-3%-ára.

Mit jelent ez? Azt a tényt, hogy a három állam lakossága a huszadik század folyama alatt, a mai tényleges szaporodási arányt véve alapul, a következőképen alakul:

Év	Oroszbirodalom	Németbirodalom	Magyarbirodalom	Fajmagyarság
	m i l l i ó k b a n			
1903	141 lélek*	59 lélek*	19½ lélek**	8-9 millió
1965	300 »	104 »	32 »	20 millió
2000	500 »	felül 200 »	45 »	27—30 millió***

Vagyis a huszadik század végén Magyarországtól nyugatra *lesz egy kétszázmillió körüli lelket számláló, nagyműveltségű, gazdag germán hatalom*, mely fölvette magába Ausztria német elemeit is s hatalmát kiterjesztette az Adriáig, Triesztet birtokába vette.****

* *Statesman's Yearbook*. London, 1904.

** *A m. kir. korm. 1901. évi Jelentése és Statiszt. Évk.* Budapest, 1902.

*** Az 1901. évi szaporulat alapján tett hozzávetőleges számítás. Nem vettem figyelembe a mai társadalmi és gazdasági politikánkból következő *nagyon fenyegető eshetőségeket*, hogy a születések a gazdasági szükség miatt ezer lélek után, a mai 39-ről, talán *30 alá* eshetnek vissza; továbbá, hogy valamelyes gazdasági, társadalmi vagy politikai katalysma *nagyszabású kivándorlást* indít meg és szegényítheti milliókkal az országot. *Gyors, erőteljes gazdasági politika* meghozná: a kivándorlás és halálzási veszteség csökkentésével azt a csodát, hogy a huszadik század végén: *50 milliónál több lakosa s közel 40 milliónyi magyar népessége volna mai hazánknak.*

**** A Habsburgok német jellegű monarchiája a tömegvonzás erejének, a nagy német ethnikai egységnek, a német kultúrának, a kialakulandó német jellegű közép európai (Varsó—Paris, Trieszt—Lille) *gazdasági egység*

Magyarország keleti-déli felét körülveszi egy ipusztriális, virágzó társadalom, több százezer kilométernyi vasúttal összevissza hálózott, fejlett gyárakkal bíró, szabad, egységes orosz világhatalom, mely uralkodik a Fekete-tengeren és Konstantinápolyon; s a fölszívott Bulgárián át kereskedő- és hadihajórajaival előzönlí a Középtengert és az Adriát. Két világra-szóló nagy test fog itt szemben állani. Egyik felől a germán ethnikai egység, bizonyos fokú sajátos germán kultúrái egységgel, a mely germán kultúra folytonosan az *univerzális civilizáció felé gravitál gazdasági okokból*. Mivel a germán ethnos földje, területe, a rajta élő nagy népességet nem bírja eltartani, másodsor, mivel ugyanezen okból ipusztrialista-szocialista államot fog létrehozni: gazdasági okok, a megélhetés kérdése, kultúráját következetesen kozmopolita irányzatúvá lenni kényszerítik. Ez irányzat létrehoz a germán-jellegű ethnikai egység körül egy olyan gazdasági egységet, mely Berlin középponttal kiterjed Varsóvonzása erejének bontó hatása következtében okvetlenül megszűnik. Azaz az osztrák némettség (ethnikai nyelvi, gazdasági identitásánál fogva) csatlakozik a nagy németséghez. E csatlakozást egy *ad hoc* létrejövő orosz-magyar fegyveres szövetség sem gátolhatná meg.

Ausztriából a Habsburg-uralom alatt csak a szláv Csehország és Galiczia marad meg. Ezek is csak azért, mivel 1. a középeurópai német gazdasági egységnek lévén kiegészítő részei, 2. másrészt fejlett szláv nyelvű és római jellegű kultúrájuk miatt az Orosz-világhatalomhoz nem csatlakozhatnak.

Ha az osztrák némettség beolvadt a Hohenzollern birodalomba, kísérteni fog a *Habsburg-uralom alatt feltámasztott katolikus szláv monarchia*: az egyesített Lengyel-Cseh császárság.

El nem vitatható tény az, hogy a hódító czárok, sem Erzsébet, sem II. Katalin, nyíltan nem követelték Lengyelország fölöstását; ez a porosz király ajánlatára kezdődött meg. II. Katalin is csak a lengyel uralom alatt lévő Litvániát s a tengerparti lengyel tartományokat — melyek Oroszországot a Balti-tengertől elzárták — óhajtotta mint „régí orosz földet” visszahódítani. S ha I. Napoleon „Varsói nagyhercegség” cím alatt meg nem kísértette volna az orosz határon egy ellenséges lengyel állam fölállítást, Oroszország aligha aspirált volna a lengyel területekre. Napoleon bukása után pedig, már csak azért is kénytelen volt azt magához csatolni, hogy Poroszország növekedését meggátolja. Orosz-Lengyelország vallásával, nyelvével, gazdasági és kulturális fejlettségével, szokásaival, törekvéseivel már ma is inkább tartozik, az orosz politikai uralom ellenére is, a 16 millió szláv lakossal bíró Ausztriához.

És az orosz lengyelségnek Galicziához való esetleges odacsatolása, a Hohenzollern birodalom beleegyezésével — melyet a már Bismarck által is óhajtott, azóta pedig beteges sóvárgással bírní óhajtott Triesztnek békés átengedése fejében nyújtana a Habsburgoknak — épen nem elképzelhetetlen alakulás.

tói Párisig és Kiéitől délfelé Svájcba és Triesztig. Ez a kultur- és gazdasági egység *germán főjellegű* lesz, mely hatalommal is fog bírni germán-egysége megoltalmazására.

Keleteurópát, a Balkán keleti partjait és Ázsia északi felét pedig betölti egy *oroszláv* gazdasági egység, ethnikai egység, kulturegység és politikai egység. Ez a hatalmas *szláv-egység* sajátos jellegű, bizánczi-szláv civilizációt fog fejleszteni.

E szláv-egység a nemzetközi tendenciájú germán-egységgel szemben: következetesen *szláv-jellegűvé* differenciálódik: *mivel gazdasági egység; mivel gazdaságilag önsúlylyal bíró, self-centred* szociális és kultur-egység. Ezért, bár kétségtelenül a nyugateurópai ipusztriális kultúrához hasonlóan a megteremtésére tendál ereje: társadalma még sem válhatik kiegészítő részévé a római jellegű nyugati civilizációnak, hanem görögkeleti keresztény jellegű egyéni, speciális szláv civilizációt fejleszt, melyben — a huszadik század folyamán — a szociáldemokrata társadalmi jelleg nem válhatik uralkodóvá.

Ha — a később kifejtendő (gazdasági és politikai) erők, az orosz nép kialakulásában külső erőszakos gátlástól szabadon fejlődhetnek — úgy Oroszország a XX. század végén, gazdasági önsúlyánál és ázsiai hatalmánál fogva erős *szláv* jellegű *politikai* hatalom marad, mely épen szláv jellegével és politikai hatalmával állandóan fenyegeti s fenyegetésével politikai és fegyveres szerkezetben egyesítve tartja a szomszédos germán egységet.

Vagyis az a tanulság, melyet ma a történelmi és gazdasági élet ismeretéből csekélységem levonni tud, ellene szól a szocializmus azon tanításainak, hogy a huszadik század két-három nemzedékének élete folyása alatt, miután lassankint hatalmába kerítette a helyi és központi kormányzat összes szerveit és eszközeit, meghódítja a katonaságot, elcsapja a csezárokat, szocializálja a termelést, a tőkét és a társas cselekvés külső eszközét, formáját: az államot. Az erők dinamikája, a politikai és gazdasági erő-egyensúly gátolja meg azt. Ha mellőzünk most minden egyéb argumentumot s csak külső argumentumokra tekintünk, beláthatjuk, hogy a szocializmus társadalmi és gazdasági rendszere csakis akkor születhetik meg pl. Európában, ha a mai világhatalmak egyugyanazon időben átalakulnak a szocializmus rendje értelmében. A szocializmus fegyvertelen gazdasági szervezete akkor verhet gyökeret s maradhat életben, ha a mai nagy és agresszív ipusztriális-militaris gazdasági államok lemondanak *egyidejűleg*: 1. a jelenleg

uralkodó erőszakoltan fokozott termelésről, a mely erőszakoltan nagyobbodó tömegeket létrehozó termelés: a mai gazdasági élet *belső természetéből folyik, azért általánosan uralkodó* szervezeti baj; 2. továbbá ha *egyszerre és minden* hatalom lemond a világversenyben az értékesítésnek mai módjáról; 3. lemond a világpiacon meghódítására és birtoklására való törekvésről; 4. a közlekedési és közlési eszközöknek erőszakosan gyorsított fejlesztéséről, melynek célja: mindig fokozottan nagyobb árutömegnek a távolosó világpiacon való zúditása részben azért, hogy a rendes fogyasztást meghaladó készárukon túladjanak veszteséggel is; részben azért, hogy az illető világpiacon fogyasztását nagy árutömegeivel mennél kizárólagosabban birtokába vehesse egy termelő hatalom.

A szocializmus gazdasági és állami rendje azonnal lehetetlenné válik, mihelyt egy hatalom nem mond le a termelés és értékesítés mai rendszeréről; mihelyt egy állam fentartja mai társadalmi rendjét, mihelyt egy hatalom meg tudja őrizni katonai erejét s a mai termelés és értékesítés érdekében azt háborúba viheti más állam ellen.

Ilyen állam pedig nem egy, hanem három is van, az Egyesült-Államok Amerikában, Nagybritannia és az Oroszbirodalom Európában. Ha az amerikai Unió összetörni nem akarja mai gazdasági szervezetét, azzal összenőtt társadalmi berendezkedését, kultúráját: le nem mondhat a folytonosan fokozódó termelésről, a gyorsított közlekedéssel élesbedő és világszerte növekedő arányú értékesítésről; nem mondhat le — ha kell — újabb piacoknak erővel való elfoglalásáról; nem mondhat le a fegyverkezésről. Azt nem is említem, hogy társadalmilag oka sincs a lemondásra.

Hasonlóképen le nem mondhat gazdasági életének fejlesztéséről az Oroszbirodalom; gazdasági, kulturális, állami szervezetét pedig állandó veszélylyel fenyegeti, ha más nem is, Ázsia. Kelet ellen állandóan teljes, hathatós védelmi állapotban kell lennie. Egy fegyverkező orosz szomszéd mellett megmaradhatna-e fegyvertelenül egy szocziálista, anti-militaris német társadalom?

Általában, a mai tömeges termelés, gyorsított közlekedés, nagytömegű értékesítés korában minden gazdasági egyednek, minden ipari világhatalomnak fő-törekvése az, hogy: a világversenyben *a maga* iparát, kereskedelmét termelését megvédje *a másik* állam termelése ellen; a maga termelését, maga

társadalmát prosperálóvá tegye; ezt pedig a rendes szükségletet és fogyasztást meghaladó óriási tömegű termelés miatt csakis új piacok hódításával és a fogyasztás mesterséges fokozásával (t. i. erőszakos árletöréssel) érheti el; azzal mindkét esetben a másik állam termelésének megrövidítésével valósíthatja meg.

A világhatalmak e védelmi törekvése fokozatosan, szemmel láthatólag siklik át a békés verseny, békés értékesítés teréről: a fegyveres verseny, fegyveres védelem terére; sőt fegyveres támadás terére. Ma még a gépek tökéletesítésével, a közlekedés gyorsításával, a munkaerő és tőke koncentráálásával igyekszik mindenik ipari társadalom: minél nagyobb tömegű árut, minél olcsóbban gyártva és minél kisebb díjjal nagy távolságokra szállítva: legyőzni a vele versenyző másik ipari társadalmat. Az erők tömörítésével való védekezés és értékesítés azonban már belső gazdasági bajokat szült (trust, kartell, fogyasztók kizsákmányolása, munkátlanok növekedése stb.) a világpiacon verseny pedig a militarizmus roppant növekedését eredményezték. A gazdasági nyomás és feszültség, valamint a verseny világszerte oly éles, hogy minden társadalom kénytelen óriási néptömegeket és óriási területeket magának biztosítani és együttes, egységes, fegyveres küzdelemre szervezni. Hogy ez nem egészséges állapot, arról itt nincs szó; csupán arról, hogy ez így van.

A fegyveres küzdelem és fegyveres védekezés szükségét átlátta már a szocializmus is, a militarizmus esküdt ellensége. Átlátta és *tényleges segítséget nyújt szavazatával Németországban* is, Nagy-Britanniában is, az amerikai Unióban is a mai rend és ma birtoklott területeknek fegyverrel való megvédésére. Mi mászt jelent az, minthogy a szocializmus is megalkudott saját hitvallása ellenére azon gazdasági kényszerűséggel, hogy a gazdasági rendszer, a forgalmi eszközök és kapitalizmus természetéből következő fokozott termelés védelmére és támogatására: a militarizmusra a mai rendszer fönnállásáig szüksége van. A katonaság osztály-kiváltságait eltörölheti ugyan, de a védő és támadó katonaságot magát kénytelen megtartani.

Egyszóval egy német, vagy egy orosz szociáldemokrata társadalom sem nélkülözheti a támadásra szervezett katonaságot, míg a jelenlegi gazdasági rendszer életben marad. Ez pedig a huszadik század első nyolczvan évében meg nem szűnik; sőt — mint látni fogjuk — átalakítja, részévé teszi a szocializmust is.

A gazdasági erők törvényei, nemzetközi alakulatok súlya; és belső nemzeti szervezetének törvényei következtében két óriási gazdasági szervezet alakul ki Közép- és Kelet-Európában a német-gazdasági egység és orosz-gazdasági egység. És e kettő közé — ha a viszonyok nagyon kedvezőekké válnak, ha *gazdaságilag is önsúlyúvá* válhatik hazánk, ha a haladó műveltséggel, a fejlődő magyar irodalommal együtt javul közegészségügyünk — beékelődik a 45—50 milliónyi lelket bíró *magyar állam*, talán 35 milliónyi fajmagyarsággal.*

* E számításnál figyelmen kívül hagytam azt a sokféle és igen-igen nagy veszedelmet, mely a magyarság fejlődését *belülről* fenyegeti. Ilyen veszedelem pl. a magyarság kevés vitalitással bíró fölszívó ereje. Ennek tulajdonítható, hogy bár több mint húsz évvel ezelőtt elrendeltetett a magyar nyelv tanítása, mégis 1900-ban *30,000-el voltak többen* a nem-magyar anyanyelvűek között olyanok, a kik a magyar nyelvet nem beszélték, mint tíz évvel ezelőtt; és *félmillióval többen* voltak 1900-ban azok, a kik nem tudtak magyarul, mint voltak húsz év előtt. E tény mindenesetre bizonyítja, hogy a sokat hangoztatott erős nemzeti szellem, erős magyarosítási törekvés csak a nemzetiségi vezetők agyában van meg, de *hiányzik* mindkettő a *magyar közigazgatásból és a magyar társadalomból is*.

2. Semmi esetre sem kicsinylendő baj ez, de ennél sokkal jelentősebb tény, hogy a *magyarfajú intelligencia csökkenőben van*, míg az idegen nemzetiségi intelligencia rohamosan növekszik. Az intelligenciának megfelelően változás történik a vagyonosodás arányában *s a javak eloszlásában is: a magyarság kárára, és a nemzetiségek javára*; ezt a változást már megindították Erdélyben a dákoromán, a felsővidékeken a cseh-tót nemzetiségi bankok, valamint a nemzetiségi intelligencia magántevékenysége. Pedig — szerintem — *a magyarság egyedül és kizárólagosan csak intelligenciájának felsőbbségével s vagyoni erejével kötheti a magyar politikához nemzetiségeit, a tartós siker s teljes megbízhatóság reményével*.

3. A magyarságnak és nemzetiségeknek egymástól való teljes idegenkedését mi sem bizonyítja jobban, mint a különböző nyelvű és vallású nemzetiségeknek *a házasságban* való *gyér* elvegyülése. Az anyaországban csak *6484 nemzetiségileg — vegyes — házasság* történt az 1901. évi: *170,316 összes házasságból!* Ugyan összeolvadhat-e századok óta együttélő, érzésileg, politikailag, társadalmilag egymástól ennyire idegenkedő, különböző fajú népesség? *Az egyetlen kapocs közöttünk, intenzív, eleven, sokszoros és milliónyi szalu gazdasági, kereskedelmi összeköttetés lehetne; magyar ipar és kereskedelem pedig a reménytelen jövő rejtekében létezik!*

4. Ha a nemzetiségeket sem közigazgatásilag beolvasztani nem tudjuk, sem társadalmunk, sem iskoláink, sem a magyarság nagyobb vagyona, magasabb értelmisége, fejlettebb ipara, kereskedelme, fejlettebb irodalma, magasfokú művészete s nemesebb, tisztább erkölce nem vonzza, nem magyarosítja — a minthogy *mindez nem létezik a magyarságban sem* — önkéntelenül kérdezzük, vajjon biztosítja-e a magyarság erejét: a magyar faj nagyobb szaporodási kapacitása? Sajnos, itt is több kedvezőtlen tény-

Ez a magyar állam perszonális unióban lesz a mai Ausztria szláv országaival. A magyar mezőgazdaság elérte fejlődése magaslatát; a legmodernebb gépekkel, eszközökkel a leginten-

nyel találkozunk. Így *a*) a magyar férfiak későn házasodnak s termékenysé-
ségüket hamarabb elvesztik, mint pl. a társországok horvát-szerb férfiai, kik *korábban* házasodnak átlagosan, és az ötven éven felüli korban házasodott apák száma is jóval nagyobb, vagyis termékenységi koruk jóval hosszabb, mint a magyaroké. Az anyaországban a 24 éven aluli apák 6,9%-ot; az 50 éven felüliek 2,8%-ot; a társországokban az első 12,4%; az utóbbi 3,5%-ot tesz.

b) Ha a magyarok születési százalékát összevetjük a nemzetiségek születési arányzámaival: a magyarság itt is hátramarad. *A magyarság születési arányszáma 0,3-al kisebb, mint az összességben elfoglalt aránya.* Így a tót nemzetiség — igen nagyarányú férfi kivándorlása ellenére is — születéseire az összes születéseknek 13,3%-a esik, holott maga a tótság az összes népességnek csak 11,9%-át teszi. Hasonlóan a horvát-szerb születések száma szintén nagyobb az összes népességben elfoglalt arányszámainál.

A születések rohamos apadása 1881 óta állandó és következetes. És pedig *a magyar fajú gyermekek születése csökken rohamosan.* Így az 1881—90. évtized alatt a Magyarbirodalomban *átlagosan* véve, évente minden ezer lélekre 44,3 *élve* születés jutott; 1891—1895. évi átlaga már csak 41,7; 1896—1900. évi átlaga: 39,4 és 1901. évben minden ezer lélekre csak 37,8 születés esett. Még feltűnőbb a hanyatlás, ha csupán a magyarországi ezer lélekre eső viszonzyszámokat vizsgáljuk, ezek lesznek ugyanazon időre: 44,1; 41,7; 39,2 és 37,6. A születések e rohamos csökkenését a nehéz megélhetés, szűk gazdasági viszonyok a kereseti alkalom hiánya, általában nagymértékű gazdasági elmaradottságunk okozza inkább, mint a faj életerejének rohamos hanyatlása.

c) A magyarság születési arányszáma, vagyis a faj termékenysége azonban, e kedvezőtlen tények mellett is biztató volna, ha a gazdasági okok hamarosan megszűnnének, s a javuló anyagi helyzet segítené a táplálkozás, a lakásviszonyok, a közegészségügy javulását, az értelmiség terjedését. A mai viszonyaink között azonban a természetes szaporodás kedvez arányát nagyon letöri a halálozások nagyszáma.

Általában hazánk népességének halandósága egészséges klímánk s túlnyomóan őstermelő foglalkozásunk ellenére is, kétakkora, mint pl. a jobbadán gyárakban élő, kedvezőtlenebb klímájú Anglia halandósága. Az ok részben gazdasági ok. Az egyén anyagi viszonyai annyira befolyásolják egészségét, hogy egy rossz termés után nálunk is észrevehetően erősebb a halálozási arány, mint egy jó termés után. Magas halálozási arányunkat azonban mégis jórészt rendkívülinek mondható gyermekhalandóság szökenti fel.

A magyarországi *gyermekhalandóság* egyenesen megdöbbentő. Csak Oroszországban rosszabbak a viszonyok. Nálunk majdnem minden öt halottból három, öt éven aluli gyermek-halott! Így az 1891—95. évek átlagában, évente: 297,254 öt éven aluli gyermek halt el, az összes *élve szülötteknek közel fele.* Az összes halottaknak 52,5%-a gyermek volt. 1901-ben hét éven aluli elhunyt 238,300 gyermek, az összes halottaknak 48,5%. A statisztika a gyermek-

zívebb módon művelik a földet. Megkezdődik a kínai arányú csatornázás az Alföldön. Lesz rá pénzünk. Lovaink és marháink

halandóságnak látszólagos csökkenését mutatja. Így az 1901. évben *hetven-ezer* gyermekkel kevesebb halt el, mint tíz év előtt. A gyermekhalálozás e látszólagos csökkenését azonban: *a születések erős apadása* okozta. Kevesebb gyermek születik aránylag, ezért kevesebb is hal meg. (Adataimat 1.: *A m. kir. korm. 1901. évi jelentése s „Statiszt. Évkönyvé”-ben*).

Annál veszedelmesebb csapás ez a magyarokra, mert a gyermekhalandóság különösen a magyar nyelvterületen uralkodik, a más faj vidékeinek inkább a szele jut. Minden évben egy kis hadsereget veszünk el, tehetségben, munkaerőben, fajban, propagatív képességben. S a legrettenetesebb, hogy a dologgal sem a törvényhozás, sem a társadalom nem törődik. Mindenre jut a parlamentnek ideje is, bizottsága is, szószólója is: a mi párt-érdek, a mi magánérdek. A magyar népet gyökerében megtámadó veszedelem tárgyalására, okainak részletes feltárására nem jut sem ideje, sem bizottsága, sem egy iczi-piczi szónoka. (Hja kérem ! *ez közügy !*) Pénze a magyarságnak is jut mindenre; de alig jut hitvány százalék-töredék iskolákra, majdnem semmi orvosra, bábára, néplakások javítására. (Hja kérem, ezért sem jár semmi „a közemberének.”)

d) A születések fogynak, a halál dúsan aratja véreinket; tüdővész, járvány a nagyokat; gondatlanság, tudatlanság, indolencia a kicsinyeket. Hadd pusztuljanak — mondja a nép — kevesebb a kenyér után esengő szája, kevesebb a nyomorgó éhező! A nép értelmessebbje, vállalkozóbbja *kivándorol*, itt hagyja hazáját, melyben a paraszt ügyis *nyomorban* tengődik. *Magára hagyottan*, erkölcsi fegyelem nélkül, *az értelmiség, a közigazgatás érdeklődése, gyámolítása nélkül küzködik*, a javulás minden reménye nélkül. Tessék végigjárni az Alföld községeit s a *nép közé* vegyülve figyelni annak életét: a paraszt, a munkás csak igavonó, koldus. *Nem törődik sorsával, erkölcsével, szellemi, vagyoni állapotával*, jóindulatú segítő szándékkal sehohal az értelmiség. A hatóság beszedi adóját. A pap elvégzi a temetést, kereszteselést, napi templomi funkcióját; a hivatali vagy községi értelmiség is magára hagyja a népet s vele nem törődik. Átveszi ezután uralmát a népboldogító. Isten szolgája csak a stólával, a hatóság az adóval s közrend főtartásával gondol. Mégis a néppel nem törődő értelmi osztály jajgat lehangosabban a miatt, hogy a nép lelkét gyom és gaz verte föl; tiszta mag helyett e romlatlan nép lelke gyomot terem! Ugyan ki, államférfi, pap, tanító, író, ki szántogatta ötven év óta a magyar nép szellemi barázdáit? Kik hintették bele, cselekvő szeretettel, türelemmel, lelkes buzgalommal a fölvilágosodásnak az erkölcsi, gondolkodásbeli nemességnek, emelkedettségnek csiráit és magvait? Mutassanak rá a panaszkodók ezekre; mutassanak az iskolák, a népkönyvtárak százezeire; mutassanak rá az értelmiségnek önzetlenségére, szeretettől áthatott vezetésére; a nép és értelmiség folytonos szellemi összeköttetésére, mutassanak rá az elmulasztott ezer és egy kötelességre, s ha megtettek minden *kötelességet*, nem mulasztottak semmit: *akkor* vádolják a népet; addig pedig vádoljuk *önönmagunkat*. Mert Széchenyi szerint: „a magyar társadalomban mindenki tartozik pénz-, idő- s észbeli tehetsége szerint forrón és állhatatosan járulni a közjóhoz”. A magyar értelmiség azonban elmulasztotta a kötelességét.

csodaszépek. Gyáriparunk hatalmas, aktív, energikus; alkalmazkodó ereje, munkásaink intelligenciája rátermetté teszik, hogy kielégítse az idegen, szláv népek ízlését, szükségleteit is.

Hatalmas kereskedelem virul fel itt. Az expresszvonatok ezrei viszik búzáinkat, állatainkat, vajunkat, tojásunkat, gyümölcsünket stb. stb. a szomszédos *német államba*.

A tehervonatok tízezrei hordják Magyarországra: Románia, Szerbia, Albánia, Bosznia nyersterményeit, hogy mi azokat ipari és kereskedelmi cikkekkel feldolgozzuk. Erdélynek ma csöndes, kihalt hegyszorosait a vonatok, utasok, árúk, állatok óriási forgalmának sürgése-forgása teszi élénkké, zajossá.

Nyugat, kelet és dél felé a külön e célra épített utakon sínekkel és sínek nélkül — a gépkocsik százazrei rohannak, hogy Budapesthez egy napi közelségbe hozzák Berlin, Bécs, Szerajevó, Belgrád, Bukarest és Szófia gazdasági életét.

Hajóink nyüzsgöni fognak a ma élettelen folyókon. A Maros, Tisza, Dráva, Száva, Drina, Morava mind-mind a *Dunába öntik* vizökkel együtt saját vidékeiknek *forgalmát is*; s a Közép- és Al-Duna minden hajója *a magyar kereskedelmi középpontokba* törekszik.

Magyar kereskedelmi utazókat százával, ezrével találunk a szomszédos államok területein. Mert *az állam kezében levő kereskedelmi és ipari iskoláinknak ezrei és ezrei kihasználják s előnyére fordítják Magyarországnak szerencsés soknyelvűségét.* »Az egynyelvű állam gyenge és törékeny!« intette fiát Szent István. Beteljesedett, íme, hogy a magyar gazdasági életnek áldásává vált soknyelvűsége! A magyar kereskedelmi iskolákban felnőtt, társadalmi, gazdasági boldogulásával, családi életével, összes anyagi és szellemi érdekeivel Magyarországhoz kötött, magyarországi oláh, szerb, horvát, tót utazó: a nyelvi azonosság, faji, szokásbeli hasonlóságok alapján, bámulatos könnyűséggel és példátlan sikerrel köt üzleteket Szerbiában, Romániában, Németországban élő rokonaival.

A huszadik század első felében a Boszniával s Hercegovinával, Dalmáciával meg bővült magyar állam immár megalkotta önsúlyú, teljesen kifejlődött gazdasági rendszerét itthon. A gazdasági fejlődés tovább halad, kifelé kezd terjeszkedni. És a huszadik század közepén, az erős magyar ipar, kereskedelem s pénzügy, az amerikai jellegű közlekedési hálózat: megindítja azt a gazdasági tömörülési folyamatot, mely a Balkán államok gazdasági életét a magyar gazdasági rendszernek elszakíthatatlan részévé teszi.

Európa nyugatán Paristól, Liliétől hazánkig terjed a germán-gazdasági-egység, német-francia nyelvvel; Európa Keletén az Ázsiába nyúló orosz-gazdasági egység. Míg a kettő között a magyar állam körül alakult soknyelvű, de magyar jellegű, eredetű gazdasági egység keletkezik.

Keletkezik! Mert: 1. A magyar föld termékenysége; 2. a magyarországi népsűrűségi viszonyok s a balkán népek viszonylagos kevés száma; 3. délkeleti Európa folyórendszere, a Duna vízrendszere s a fizikai viszonyok; 4. a magyar nép magasabb értelmisége; 5. a magyar faj uralkodásra, vezetésre termettsége; 6. a magyar közlekedés és közlés hálózatának szétterjedő s a mellett sűrű volta; 7. Magyarország geográfiai középponti fekvése; 8. a két szomszédos nagy gazdasági rendszer: a Balkán-államok *gazdasági középpontjává* teszik Magyarországot; *az Adria* páratlan kikötői s aránylagosan rövid, a Kelethez való *legközelebbi* fekvésüknél fogva: *középpontjaivá* lesznek Kelet-Ázsia s Európa *tranzitó kereskedelmének*.

A Balkánnak legközelebbi nagy kultúrállama: a magyar nemzetállam!

Álom, képzelet játéka-e mindez? Nem, ezerszer nem, ha a magyar politika egyesült erővel ezt a célt akarja és szolgálja.

Megvalósulása csupán, kizárólag akaratunktól függ! Ezt a kialakulást szolgálja minden lehetőség; minden alakulás. A magyar középpont körül csoportosult: horvát, szerb, bosnyák, román, bolgár népeket együvé foglaló *gazdasági* — és csupán csak gazdasági! — *egységnek* kialakulása három tényezőn nyugszik. Léteznie kell először: egy önsúlyú magyar gazdasági rendszernek, mely intenzív fejlődő s extenzív terjeszkedő erővel bír. Második tényező: a külső, szomszédos államokkal való politikai viszonyunk olyan legyen, hogy az lehetségessé tegye politikai, állami fennállásunkat; és főként: a nemzetközi politikai erőegyensúly ne kívánja a magyar államnak valamelyik szomszédos nagyhatalomhoz való csatolását. Balkáni gazdasági hatalmunk kialakulásának harmadik tényezője az, hogy: a külső, nemzetközi gazdasági rendszerek ne szívják fel hazánkat önsúlyú gazdasági rendszerének kialakulása előtt gazdaságilag.

Vizsgáljuk meg ezen feltételeket igen röviden.

Egy *önsúlyú gazdasági rendszer* kifejlődésének *természetes alapjai*: nagyszámú, sűrű népesség; térés, termékeny terület, mely a szaporodó népességet fokozódó termőerejével táplálni

bírja, nyersanyaggal ellátja; továbbá értelmes népesség. Megvannak e ezek Magyarországon?

Fölszaporodott és birtoktalan, eléggé értelmes, alkalmazkodni nagyon tudó parasztságunk s elpusztult, tengődő iparosaink sorai bőven szolgáltatnák a szükséges ipari munkások százezreit, egy évtized múlva millióit. Ma százezer kivándorló, új viszonyok, új nyelv, új állam keretén belül merészel évente, idegen országban kenyérkeresetre vállalkozni. Itthon, új foglalkozást, új életet tízszerennyi volna hajlandó kezdeni.

A magyar föld termőterülete gazdag és nagy; hegyeinkben száz meg száz millió tonnányi érintetlen vas, kőszén, másnemű érez; kősó, kén; hegyeinket 9,022,000 hektárnyi százados erdőség koszorúzza; háromszorekkora terület várakozik az újabb *erdősítésre*. Erdély és a felsővidék legelői a baromtenyésztés kincses országa. Van lenünk, kenderünk, csalánunk, fánk, szenünk, sónk, vasunk, búzánk, borunk, van emberünk bőven. Folyóink, patakjaink, zuhatagjaink energiája és vize: érintés nélkül várva várják az ipari, gazdasági célokra való kihasználást. Azonnal megkezdhető a magyar hitel fölhasználásával, az önálló közigazdasági rendszer megteremtésének több évtizedes munkája.

Jövőnkért való aggodalomra sincs okunk. A mai nyugati civilizáció államai között ma csak három olyan ország van, melynek termőterülete, ásványi erőforrásai, értelmes, sűrű népessége: megadják a természetes és szükséges alapot egy gazdaságilag is önálló egységnek kifejlődésére, az amerikai Egyesült-Államoké, az Oroszbirodalomé és Magyarbirodalomé. Népéhez arányítva, mindhárom államnak bőséges fizikai és embererőforrása van arra, hogy *mai* területén belül gazdaságilag terjeszkedjék, népe szaporodhassék.

A magyar föld, számításom szerint, ha úgy művelik egykor, mint a francia földet: táplálni tud 120 milliónyi lelket.

A körülöttünk levő, fejletlenebb agrikulturális, balkáni államoknak termése és nyersanyaga is a magyar fogyasztásra van desztinálva a Duna folyó vízrendszerénél és Magyarország középponti fekvésénél fogva.

Alakulhat tehát itt egy önálló, befelé erősen fejlett, kifelé terjeszkedő önsúlyú magyar gazdasági egység.

Ha ez így van; ha gazdasági jövőnknek nincsen természetes akadálya, a következő kérdés az, hogy: lesz-e alkalmunk,

időnk arra, hogy megalkossuk az önálló magyar gazdasági rendszert, modern termelésével, gyáraival, bányáival, kereskedelmével; és csatornáival, vasutaival, útjaival; kézműves, földműves és kereskedelmi iskoláival; a városok szabad népkönyvtáraival, a hol nem protekcióra adnak könyvet olvasni, hanem a hol mindenki olvashat mindent, a mit óhajt?

Nem fogják-e a politikai viszonyok a szétbomló Ausztriával tönkretenni a magyar államot is?

Egy gazdaságilag Ausztriától függő, *önálló iparral nem bíró* magyar állam erőtlen lesz arra, hogy ellenálljon a huszadik század első felében kialakult *germán gazdasági egységnek*. Magyarország csak addig *teremtheti meg magyar iparát, a míg a mai Ausztriával kötött politikai szövetsége változatlanul fennáll*; vagyis Ausztriával való viszonyunk változatlan marad, *a közös vámterület kivételével*.

A selfcentred, *önsúlyú gazdasági rendszerrel bíró magyar nemzeti állammal s militaris magyar hatalomnak fönmaradása* azonban politikai kényszerűség lesz, az erők egyensúlyának kényszerűsége marad mindaddig: a míg tőle nyugatra és északra egy *germán hatalom* létezik, egyetemességre törekvő, de még germán jelleggel; tőle keletre pedig *szláv-állam, orosz gazdasági egység él*.

A tömegek vonzásának erejénél, a gazdasági összeköttetések sűrű voltánál fogva a szláv és germán politikai s gazdasági hatalom igyekezni fog *a magyar állam és magyar gazdasági egység fölszívására*: azért nem fogja absorbeálni egyik sem. A nemzetközi hatalmi egyensúly így azt kívánja, hogy a gazdaságilag önálló magyar állam: politikailag is önálló maradjon a huszadik század folyamán. Vagyis a nemzetközi politikai erők nem semmisítenek meg bennünket a nagyobb balkáni gazdasági egység alakításának munkája közben, a mely nagy gazdasági egységnek alapjait Magyarország természeti viszonyai adják.

Vajjon nem húzza-e keresztül ezen erőegyensúlyra alapított számításunkat valamelyik szomszédos hatalomnak hódítási vágya erőszakos hódítással? Ettől emberi számítás szerint szintén nem kell tartanunk, erővel nem támad meg bennünket egyik sem.

Ausztriának főereje ma a magyar-állam. A Magyarországtól, Ausztriának gazdasági főerejétől megfosztott német osztrák terület, *önként hull* a Hohenzollernek ölébe. Németországnak a huszadik században elég baja lesz: 1. a saját gazdasági egységének megalkotásával; 2. agrikulturális kolóniáival; 3. kétszáz millióra

szaporodott népe megélhetésének biztosításával; 4. a brit-yankee gazdasági verseny támadásaival; 5. Oroszország intrikáival. Hódító háborút nem kezd ellenünk.

Másfelől, a míg az orosz világhatalom megszerzi a Földközi-tengerre való, vagy Perzsa-tengerre való kijárást; a míg megalkothatja iparát, kereskedelmét, gazdasági önsúlyát; 3. a míg életre kelti, aktív és produktív tevékenységre ébreszti ázsiai birodalmának, ázsiai népeinek szunnyadó erejét, energiáját: addig Oroszországnak sem lesz kedve, nem lesz ereje, nem lesz ideje az önálló selfcentred, *gazdaságilag önsúlylyal bíró magyar nemzeti állam* megtámadására; a melynek megszerzésére különben a szomszédos német állam is áhítozik.

Mindkét nagyhatalom annyira el lesz foglalva a saját belső gazdasági bajjaival; a nemzetközi gazdasági versenynyel; világpolitikai érdekei védelmével, hogy erejét, idejét nem pazarolhatja öntudatos, magukat védeni tudó kis nemzetek meghódítására. Azt mondhatjuk tehát, hogy a két szomszédos politikai hatalom sem, a két gazdasági rendszer sem csatolja önmagához, egyikéhez vagy másikához a 20—30 év alatt gazdaságilag önsúlyú állammá lett Magyarországot. Vagyis a magyarság *gazdasági nagyságának* s vele kulturális nagyságának misem állja útját, ha *előbb itthon* megalkotja *gazdasági önállóságát*

nemzeti politikája. A megalkuvás s folytonos alkuvás, mint a passzív rezisztencia háromszázados meddő politikájának nincs ideje a huszadik században. A negáczió politikájának, a gravaminális időrablásnak, a nemzeti színű uniformisért s kardbojtért folytatott üres, oktalan küzdelemnek politikája kivénült.

Ma a gazdasági alkotás konstruktív politikája az egyetlen, a kizárólagos nemzeti politika!

Magyarország világhelyzeténél, a magyar faj speziális tulajdonságainál, és különös politikai viszonyainál fogva *teljesen elüt az európai államoktól*. Ezért nem küzdhetünk mi *kizárólagosan* szocziálista s anti-szocziálista, konzervatív s más egyéb nyugati és keleti jelszavak alatt. Azon irányok, azon áramlatok, azt vallom én is: az *egyetemes* haladás *feszítő erői*, és *egyetemes történelmi tényezői* a huszadik században *minden* nemzet haladásának, mint a tizenkilencedik század egyetemes haladásának általános történelmi hajtóereje volt: a politikai éa gazdasági individualizmus és liberalizmus. Azonban a huszadik század egyetemes haladásának feszítő ereje: a szocializált munka, termelés, állam sem hoz létre *általános, egyforma alakulatokat minden* államban, miként a múlt század haladásának *minden államban* működő történelmi feszítő ereje sem hozott létre *általánosan egyforma alakulatokat*. Az új haladást hajtó új történelmi erő is *minden államban fog hatni*; alkotólag, alakítólag, szervezőleg *működni*, és pedig közvetlenül gazdaságilag; de *mindenütt más eredménnyel: az illető országok és népek sajátos, különleges, egészen egyéni, politikai, gazdasági, társadalmi helyzetének, viszonyainak, állapotának megfelelően*.

Föl kell azért már most ismerni tudnunk *a mi magyar, egyéni, a többi összesétől különböző nemzeti viszonyainkat* is általános helyzetünk mellett és a nemzeti és univerzális *együttes* haladás föltételeihez alkalmazni összes állami, társadalmi *cselekvésünket*.

Bármint vélekedjék azonban bárki e nemzet jövőjéről, az az egy kétségtelen, hogy: *semmiféle társadalom; semmiféle állam; semmiféle kultúra nem létezhetik gazdasági szervezet nélkül*. Kétségtelen az, hogy az a társadalom és kultúra lesz a legerősebb, legegységesebb, melynek *legfejlettebb, legszervezettebb a gazdasági élete*. Mindenféle társadalmi életnek alapja a fejlett gazdasági rendszer és *sokféle gazdasági tevékenység*. *Ha a gazdasági alap megvan: gondolhatunk társadalmi szervezkedésre!* Ha ez így van, akkor az is kétségtelen, hogy törekednünk kell a

mai magyarság gazdasági erejének kifejlesztésére; valamint az is kétségtelen, hogy a mai magyar politika idejét múlta. Többé nem elégíthet ki bennünk négy század óta folyó alkotmányos s katonai küzdelmünk. Ma már változtak a világviszonyok. Magyarország állami függetlenségét s magyar katonai szervezetét meg fogja kapni ingyen, *ha önálló gazdasági rendszert teremt!* Mert a gazdasági főerétől, Magyarországtól megfosztott német Ausztria érett gyümölcsként hull a Hohenzollern-ház ölébe; csak kelljen neki a gyümölcs.

Az osztrák gazdasági jármot húzó, osztrák-cseh nép millióit kitarító szegény Magyarországnak hiábavaló, jelentéktelen cifra volna a magyar zászlós, félig osztrák hadsereg. Mert a nemzetnek már ma is alig van s jövőben nem lesz ereje kitarítani az osztrák állam millióit s az osztrák politika militaris szervezetét. A gyökerét kell kitépni ezen vérünkben élő, ellenséges rendszernek, ne pedig leveleit s virágait tépdessétek. Az agrikulturnális Magyarországnak már ma alig bír megélni a magyar faj dolgos milliónyi tömege. Még kevésbé találhatnak abban boldogulást a nemzetiségek. Az egész produktív, intelligens s kézi munkás magyar társadalom tengődik; a szegénység, tudatlanság és betegség hármasszövetségének rettenetes nyomorúságaiban küzködik, vergődik, fuldoklik.

Egy magyar szociálista társadalom, vagy magyar nemzetállam lételének egyaránt: *természetes, szükséges, elengedhetetlen alapja a fejlett gazdasági szervezet.*

Nyissuk ki szemeinket; *akarjuk* hát megteremteni az önsúlyú magyar gazdasági rendszer új alapjait. Nem oly kicsiny program ez, mint ma hiszik. Nemcsak az önálló vámterület problémája ez. Hiszen Románia és Oroszország ugyancsak önálló vámterület, mégsem önálló, önsúlyú gazdasági rendszer. *Két nemzedék virágának összes erejét, cselekvési potenciáját, összes energiáját, minden intelligenciáját fölemészítő nagy probléma ez;* s ezt nem merítheti ki a parlamenti pártok programjának alig számbajövő töredéke. Nevezetes jelenség közvéleményünk tájékozatlan voltának pregnáns bizonyítéka, hogy ma még nemmert politikai párt alakulni *az önálló, önsúlyú gazdasági rendszer,* és csakis kizárólag ennek megteremtésére irányuló programmal. Pedig az *önsúlyú gazdasági élet* magában foglal mindent, 1790-et, 1848-at, 1867; sőt többet; magában foglalja Magyarország legdicsőbb múltját a jövő ezerszeres fényében megújulva; magában foglalja az Árpádok európai államát, mint a huszadik században

új életre kelt *Magyar-világbirodalmat!* Mert a hol jólét van, gazdasági bőség van, gazdasági szükségleteiben kielégített egyetértő, egyszélű társadalom van: ott fejlődik csak kultúra; ott nem bénítja meg az ember és társadalom fenköltebb, egyetemesebb, általánosan emberi törekvéseit és cselekvését a szükség s betegség, a nyomor és a bűn, az anyagiakért sóvárgó szűkkörű, alacsony gondolkodás.

A **szocializmus**. És mi lesz a világot megváltó szocializmussal? . . . Ekkora jelentőségű áramlatot, a mai kultúra, a mai gazdasági, társadalmi szervezet legnagyobb ellenségét államok jövőjéről szólván lehet hallgatással mellőzni, a lekicsinylés látszata nélkül?

A jelen tanulmány ugyan az államok életének gazdasági alapjait tűzte ki vizsgálatá feladatául, de nem térhet ki e kérdés elől hallgatással. Távól van tőlem ez áramlat jelentőségének kicsinylése, akár futólagos argumentumokkal való lebecsülése, Annál inkább, mert mint említettem, a szocializmust magam is az egyetemes haladás feszítőerejének és annak a történeti tényezőnek ismerem el, a mely hivatva van arra, hogy a kizsákmányolt negyedik rendet: *a munkások millióit*, a gazdasági, szellemi nyomorúságból *világszerte* kiemelje. És arról is teljesen megvagyok győződve, hogy a szocializmus a huszadik században fontos gazdasági változásokat és a gazdasági változások által befolyásolt kulturális és társadalmi változásokat eredményez. E változások kvalitását, kvantitását meghatározzák: 1. az összeütköző erők hevessége, energiája s gyorsasága; 2. az összeütközés teréül szolgáló társadalmak gazdasági és újólág gazdasági és kulturái tekintetben mekkora haladást tettek az agresszív szocializmus felé. Igen-igen jelentős tényező lesz az államok és fajok jövőjének eldöntésében az, hogy mennyire alakult át társadalmuk a szocializmus irányában. Hitem szerint azonban a »világot megváltó szocializmus« nem váltja meg a világot. Nem törli mindenütt el a nemzetállamokat. Sőt a szocializmus éppen a legműveltebb fajoknál, a kultúra hordozóinál és fejlesztőinél, a németet kivéve, *megalkuszik a nemzetállamokkal*. A jövő nemzetállamaival: az átalakult, csupán termékeny; társadalomra és egyénre egyformán hasznos, csupán munkás, intelligens munkásemberekből álló nemzetállamokkal; melyekből hiányozni fognak a munkanélküli és henye rétegek. Foglalkozás nélkül élő, ajándékba kapott, öröklött pénzből élő elaggott arisztokrácia; funkció nélkül maradt, henye papság; a nem hasznos

munkával, hanem mások megkárosításával szerzett pénzből élő plutokrácia; tunyaságát, henyeségét elégtelen és fogatlan munkával — inkább a munkának csak látszatával — leplező militáris és officziális osztályok: hiányzani fognak ebből a nemzetállamból.

De hiányozni fog a mai ipari rendszer legszármazottabb teremtménye: a biztos munka és megélhetés nélkül tengődő tudatlan, brutális, dologtalan csöcselék is, mely élőködik — a rendszer hibája miatt — a gazdasági szervezeten munka nélkül; megrontja a rendes munkával bírónak gyengébb részét; pusztítja jelenléte morális fertőzést okoz; s gátolja az egész organizmus haladását. A jövő nemzetállama, inkább mondanám: faji-állama, *preventive* gátolja meg e »felsőrendű« s »alsórétű« paraziták szaporodását. *A gazdasági és erkölcsi romlottság e tanyái*: a kuponvágó tőkés, a dologtalan, tudatlan arisztokrata, a hedonista pap, a mulatozó, henye katona és ingyenélő, dologtalan proletár, az egészséges társadalmi test élődi férgei: *pusztulásra vannak együttesen ítélve. S pusztul velök az az állam is, mely testéből ezeket kivetni nem tudja*, avagy produktív elemekké át nem alakítja.

Mert a huszadik század társadalma felfogása szerint: az élet többé nem jog, hanem kiváltság! Kiváltsága a testileg, lelkileg, erkölcsileg egészséges embereknek; kik telve vannak tudással, energiával, hasznos tevékenységgel, mentesek az alacsonyosság, butaság, elfogultság, becstelenség fájdalmaitól. Nagyszabású gondolkozással, teljes, szép, tettekben gazdag, egészséges, szép utódokban termékeny életet élnek. Ennek a társadalomnak lesz egyedüli hathatós eszköze a nemzetállam; állam: nem mint mechanizmus, hanem az állam: mint organizmus, az öntudatos emberek, a személyiségek együttműködéséből alakult szervezet, melynek szabadsága individuális is lesz, szociális is; élete még sem atomikus, hanem organikus. És ezen organikus államnak, mely kifejleszti s megőrzi a nemzeti (faji) sajátos kultúrát és társadalmat: ereje is lesz nemzeti kultúrája, állama védelmére.

Természetesen az öntudatos célú, spontán tevékenységű, magasabb rendű emberek e társadalma sem fogja magát az örök-ideál, a tökéletesség mintájának vallani, hinni. Hisz azt ma is tudjuk, hogy a nemzeti és nemzetállam, akár a szocializált állam is, csak eszköz és *nem önmagában való cél*. Minden állam, — mint a társas együttélés formája és a társas közre-

működés eszköze, — csak addig bír értékkel, a míg rendeltetésének megfelel.

A jövőben megalkuszik a szocializmus e magasabb ritmusú nemzeti irányzattal. Eredete, természete determinálja erre. Minden erőt, minden áramlatot hatásaiban és következeiseiben eredete és természete határoz meg. *A saját természete ellenére egy történelmi áramlat nem változhatik át: az ő természetével ellenkező, tőle idegen természetű, irányú, czéli áramlattá;* bármit hirdesenek is ez áramlatot képviselő vezéregyéniségek.

A szocializmust a XIX. századnak túlzásba csapó, *gazdasági individualizmus és a laissez faire* erői váltották ki. Emlékezzünk Owenre s követőire és Marxnak *Misère de la Philosophie* s a *Kapital* című műveire; de különösen agitatórius irataira, melyek 1844-től 1867-ig a *Kapital* megjelenéséig megczáfolhatatlan bizonyossággal tárják fel Marx lelke-műhelyét, melyben: *a proletárság nyomorúságának* láttára végig kísérhető folyamatban alakul ki a *Kapital* filozófiája.

A szocializmus: eredetében gazdasági erők ellenerőiként, ellensúlyaként keletkezett.

S a nagy tömegek tudatában — bármit valljanak is kevés, tanult fejű vezérek — *a szocializmus ma is megőrizte uralkodó gazdasági jellegét.* Azonfelül a szocializmus jelleméhez tartozik, hogy egyetemes — inkább kozmopolita — irányú; ellensége az individualizmus kultúrájának, gazdasági életének, társadalmának, ellensége a vallásnak. Az egyetemes és destruktív áramlatok küzdelme, az individualizmussal — mint később még kitérek rá — háromévezred óta meg-megújuló jelensége Európa történelmének. Nem új jelenség hát a szocializmus: sem mint kozmopolita áramlat; sem mint az osztályharcz tovább folytatója s felújítója. Mint az osztályharcz képviselője, folytatja csupán azt a történelmi proceszust, melyet a szabadság, egyenlőség, testvériség liberális áramlata s a vele egyidejűleg ható individualizmus megindítottak. De nagyobb arányokban. Mint a liberalizmus a XIX. században egységes, politikai osztálylyá tette az u. n. harmadik rendet, a polgárságot, úgy fejleszti ki osztálytudatát a negyedik rendnek a szocializmus és egyesíti a nyomorgókat a politikailag, társadalmilag, erkölcsileg elnyomottakat egyetlen nagyosztálylyá, hogy így vívhasza meg harcztát az őt elnyomó, őt kizsákmányoló uralkodó osztályokkal. A szocializmus, mint a negyedik osztály egyesítője, megalkotója tehát csak folytatja a liberalizmus, a polgári társadalom által a feudalizmus ellen vívott osztály-

harczot; de nem jelent egyszersmind új kultúrát, új világ-felfogást. Világosan bizonyítja azt a mai rendhez alkalmazkodni kezdő német, francia, olasz szocializmus és határozottabban az ausztráliai és new-seelandi munkás szervezetek politikai uralma.

Van azonban két új dolog a szocializmusban. Az egyik: a gazdasági eredetű s a nagy tömegeknek ma is gazdasági irányzatot jelentő kozmopolita jellegű szociális áramlatnak általános térhódítása nemcsak Európában; de világszerte minden haladottabb államban. A másik az: hogy a kozmopolita, ha tetszik, univerzális (bár e kettő között van különbség) és gazdasági jellegű szocializmus, mindenütt épen a *legnagyobb, legszélesebb rétegeket hódította meg, azt a népet, mely* a kozmopolita feudális lovagság és nemesség; a világegyház alkotására törekvő kozmopolita középkori papság; a XVI—XVIII. században világtudományt művelő kozmopolita-tudósok — a kiknek minden föld jó volt, a hol megértésre és jólétre találtak — e hármassal világáramlat ellenében: *a nemzetiséget, nemzeti irodalmat, nyelvet, szokásokat* a XIX. századig fentartotta.

Azaz a XIX. század második felében szerepcsere történt. *Az új kozmopolitizmus* — a gazdasági rendszer hibája miatt — épen *a nemzeti élet eddigi föntartóiban, megőrzőiben vert legerősebb gyökeret*: a nép munkásrétegeiben *s osztálylá tömörítette azt*, mint a régi kozmopolitizmus, a lovagság, papság, tudomány, ipar, a maga nemzetközi osztályait tömörítette, ha kellett, a saját nemzetiség ellen, azaz az angol, francia, német lovagság, papság *mint nemzetközi osztály* jobban összetartott, mint az angol, francia nemes a nem-nemessel, mint a német úr a német polgárral; viszont a XIX. századig kozmopolita irányzatban élő kisebb tömegű, de *műveltebb rétegek* pedig: *a nemzeti szellemnek, a nemzetiségnek* lettek hivatott *megőrzői*.

Három évezreden át — még kitérek rá — a hatalom, a vallás, a tudomány tényleges birtokosai nem bírták megcsinálni a kozmopolita világállamot, világvallást, világtudományt: a nemzetiségüket nem is öntudatosan védő nép ellenében. A XVIII. század végén a szabadság, egyenlőség, testvériség s a világműveltség már csaknem egyesítette az európai nemzeteket. S a kozmopolitizmus összes erőlködéseinek eredménye: a XIX. század individuális nemzeti államainak kialakulása.

Ma a tudomány, a hatalom, a műveltségbirtokosaiban a legfejlettebb, legegészségesebb osztályokban *öntudatosan él*, s formatív

működik a *nemzeti tudat és annak nagy kulturális értéke*. Azaz úgy ismeri ma azt az emberiség legműveltebb, leggondolkodóbb része, mint a mely legalkalmasabb, leghatásosabb egyesítője a különböző műveltségű, közös célú, közös fajú, nyelvű, lakhelyű társadalmi rétegeknek: együttes cselekvésre és az egyéni érdekek fölé emelkedő magasabb kulturális, szociális, politikai érdekek, célok, ideálok érdekében való közreműködésre. Eddig sohasem látott mértékben tudta egyesíteni a sokféle műveltségű, célú, törekvésű társadalmi rétegeket a nemzeti tudat és ki tudott váltani a sokféle osztályokból olyan közös cselekvést, együttes működést, mely javította az egyes társadalmi rétegek anyagi, szellemi helyzetét és szolgálta a nemzeti érdekekkel, a nemzeti műveltség fejlesztésével: az általános kulturális haladást is egyszersmind. A nemzeti tudat által összekötött társadalmak tudták eddig létrehozni a legeredményesebb, leghatásosabb gazdasági, politikai és kulturális szervezeteket. A tizenkilencedik századnak példátlan és páratlanul magasra fejlődött kultúrája bizonyítja, hogy a civilizáció három főtényezője: *az emberiség, nemzetiség, egyéniség, kiegészítő részei egymásnak és nem ellenségei*. A míg a nemzetiségi és emberiségi irányzat háromezredéven át halálos küzdelmet vívott, a műveltség nem fejlődhetett; a nagy rétegek szenvedtek; mihelyt együtt működtek, példátlanul fejlett kultúrát szültek.

Ezért nem tekinthetjük elavultnak, ósdinak a nemzet-államokat s nemzeti kultúrákat. Annál kevésbé tekinthetjük idejét múltnak, mivel a történelem e tanulságát épen a legműveltebb rétegekben kiegészíti az a kulturális és az anyagi haladás, valamint a társadalmi béke szempontjából igen fontos tudat, hogy a nemzeti társadalmak békéjét, az uralkodó osztályok mai önző, zárkózott, kizsákmányoló, a nép anyagi boldogulását akadályozó, szellemi haladásával nem törődő politikája veszélyeztetője, a nép munkásrétegei anyagi boldogulásának, a melyen a társadalomnak, mielőtt a magasabb ritmusú nemzet-állam megalkotása felé tovább haladna, *segíteni kell* és segíteni lehet. És mivel e tudat *formatíve* befolyásolja épen az uralkodó osztályokat, a gazdasági természetű szocializmus, megalkuszik az igazán egyéni, nemzeti fejlődéssel bíró nemzetek között, minő Nagybritannia, Egyesült-Államok, Oroszország, Magyarország: a nemzet-állammal és nemzeti kultúrákkal; de *tovább is fejleszti ezeket*; magasabb, általánosabb, teljesebb, de mégis nemzeti kultúrákat hoz létre.

Magyarország nemzeti létét csakis akkor veszélyezteti a szocializmus, ha támadása itthon, és a megerősödött német szocializmus kívülről megrohanja *nemzeti kultúránkat* annak *kialakulása előtt*.

Ezen pedig módunkban van segíteni.

A nemzeti kultúra két alapja: 1. az önálló, öncentrumú nemzeti állam; 2. az önsúlyú gazdasági szervezet. Nálunk — sajátos politikai viszonyaink miatt — *a nemzeti kultúrának és öncélú nemzeti államnak egyetlen alapja: az önsúlyú gazdasági élet*. Gazdasági önállóság nélkül nincs önálló magyar állam; nincs önálló magyar kultúra.

De *a gazdaságilag önsúlylyal bíró magyar állam* megalkotása után: hadd jöjjön termékenyítő áramlataival a szocializmus. Hadd emelje ki az erkölcsi, anyagi nyomorból, a tudatlanság, betegség, tisztátalan élet fertőjéből a munkástömegeket. Hadd tegye *emberré* az állati sorban tengődő milliókat. Friss ereje hadd újítsa fel a nemzeti kultúrtest vérkeringését! Szociális levegője hadd keltse életre a nemzeti kultúra szunynyadó erőit!

Egy életerős ifjú nemzetnek nincs oka félnie a szocializmustól. Szívjuk azért bátran, mély lélekzettel, teli tudóval a friss levegőt. Az elaggott, beteg, henye, haszon nélkül való élősdieket annál biztosabban löki ki magából a társadalom gyorsabban élő szervezete. A nemzet egészséges, értékes, az emberiségre nézve becses része — mely értelmes, tanult fővel, becsületes, termékeny munkával keresi kenyerét — annál szabadabban folytatja életét s magasabb, egyetemesebb nemzeti kultúrát fejleszt. A magyar nemzet is betöltheti hivatását a világtársadalomban.

Egy életerővel nem bíró, kiélt, terméketlen nemzet mesterseges szerekkel ideig-óráig életben tartható ugyan, de azt semmiféle politika, semmiféle elzárkózás az új áramlatok elöl produktív erővel föl nem ruházhatja. A mely nemzet nem tud alkalmazkodni az új időkhöz, nem tud szembeszállani bátran s ereje tudatában győzelem reményével: ellenségeivel; a mely nem tudja az erejét lenyűgöző élősdie társadalmi vagy gazdasági rendszert, vagy osztályt lerázni s erejét produktív munkára fordítani: az a nemzet a biztos elpusztulás útján van, semmiféle siránkozással meg nem menthető !

A magyar nemzet előtt óriási és sürgősen elvégzendő feladatoknak egész serege van! Kis késedelem, az idők árjából való

kizökkenés nemzeti katasztrófát okozhat. A magyar nemzet minden kétséget kizárólag, most éli létének és nemlétének kritikus korszakát. De nincs okunk a kétségbeesésre, a reménytelen lemondásra! Elmaradtunk ugyan, de higgadt fővel, egy-séges erővel és főként gyors, ingadozás nélkül való cselekvéssel pótolhatjuk a késedelmet.

Jelszavunk legyen azért: Magyar küzdj és dolgozzál! Dolgozzál, dolgozzál teljes erőddel, értelmekkel s bizva-bízzál!

E kitérésért szíves elnézést kell kérnem. De lehetetlen elhaladni egy tekintet nélkül, egy gondolatra való megállapodás nélkül, szomszédaink közt járván, a saját nemzetünk jövője mellett. Annál inkább, mert úgy tetszik, nálunk még sem igen tudják elhinni, hogy csakugyan elkövetkezhesek az az idő, melyben, alig száz év múlva balról 200 milliónyi német, jobbról kétszerannyinál is több muszka fog vágyakozó tekintettel nézni szép és gazdag országunkra.

A mint ugyan ki hitte volna el a XIX. század elején, hogy az amerikai Unió *öt* milliónyi lakosa a XIX. század végén 80 *millióra* szaporodik; azonfelül, ipara, kereskedelme, pénze első lesz a világon; hogy gazdagságában, műveltségében, gazdasági haladásában stb. stb. felülmúlja az anyaországot: Nagy-britanniát is. Sőt hódítani fog fegyverrel Amerikán kívül is.

És vajjon hihették-e a mi apáink 1870-ben, hogy három évtized múltán az évezreden át széthúzó, szétdarabolt Németország a legegységesebb világhatalom lesz, melynek karja s érdeke elér Afrika partjaira, Dél-Amerikába, Kelet-Ázsiába, Kis-Ázsiába, Perzsiába? Gondolták volna-e, hogy száma, politikai hatalma, gazdagsága, tudása, egyaránt jogot szerez neki az első hatalmak közé való lépésre?

Oroszország fejlődése is hatalmas volt. Bár az orosz népről még ma is elmondhatjuk Kanttal (Anthropológia), hogy még nem az, a minek lennie kell, hogy határozott fogalmat alkot-hassunk magunknak természeti képességeiről, melyek csirája fejlődőben van. Az orosz nép még éretlen. Természeti kincsek dolgában egyike a föld leggazdagabb országainak s maga a E ép mégis a koldusok és rabszolgák nemzete. Okait e ténynek látni fogjuk. De hogy jövője van Oroszországnak; hogy az előtte

álló, *igen tömeges, igen sokféle, igen nagyszámú nehézségnek* diadalmas legyőzésére; és egy fejlett gazdasági élettel bíró; művelt, mozgékony népességű és egységes államnak megalapítására: alapos reménye lehet, azt következtethetjük múltjából s jelenéből, továbbá földjének gazdagságából, szapora népességéből egyaránt. Vegyük vizsgálat alá mindeniket.

(Folytatjuk.)

RÁCZ Gyula.

MUNKÁSTANFOLYAMAINK EREDMÉNYEI ÉS TANULSÁGAI.

A mikor a „Társadalomtudományi Társaság” ezidei munkástanfolyamairól kell beszámolnom, nem szeretnék a beszámolóok rendes hibájába esni. Nem vezet az a törekvés, hogy csak azt emeljem ki, a mi előnyös és kedvező volt, fogyatékoságokat és hiányokat pedig hallgatással mellőzök. A statisztika, a mely rendelkezésünkre áll, nem egészen kimerítő, nem egészen pontos, de mégis elegendő lesz arra, hogy mindazon kérdéseket, a melyek a tanfolyamokkal kapcsolatban felmerülnek, kielégítő módon | tudjuk megvilágítani. Ennek a statisztikának segítségével, úgy hiszem, tiszta képet tudunk majd kapni úgy arról, a mi történt, mint arról, a minek majd a jövőben történnie kell.

Mielőtt azonban az ezidei tanfolyamok tárgyalásába belemennék, szükséges lesz, hogy még egyszer, ha csak néhány szóval is, a tanfolyamokról általánosan beszéljünk. Éppen a lefolyt esztendőben a munkástanítás kérdése ismét az előtérbe nyomult. A szociálpolitika, a melyet még nemrég csak egyesek üztek, most az általános érdeklődés tárgya, majdnem azt mondanám, hogy divat lett. Testületek és egyesek szükségesnek tartják, hogy foglalkozzanak vele. A „Szabad Egyetem” ezidén tartotta meg előadásainak harmadik és negyedik sorozatát. A télen ünnepélyes díszüléssel nyitották meg az Erzsébet Népakadémiát, a mely előkelő nevekkkel és megfelelő anyagi eszközökkel is, programja szerint, ugyanazt a célt szolgálja, mint a társaság tanfolyamai. Azok előtt, a kik mindezt látják és tudják, önkéntelenül is egy kérdésnek kell felmerülni. Vajjon tényleg szükség van-e mind ezen intézményekre? Nem volna-e egy is elegendő, hogy a kitűzött célt szolgálja? Nem volna-e helyesebb, ha a különböző hasonczélú kereteket egyesítenék? És vajjon milyen szerep jutna egy ilyen egyesítésnél éppen a társaság tanfolyamainak, a melyek még előadóikat sem tudták díjazni eddig, a melyeket nem támogat sem a kormány, sem más hatóság, a melyeknek még arra sem volt pénzük, hogy előadásait, a „Szabad Lyczeum” és az „Erzsébet Népakadémia” mintájára falragaszokon hirdessék.

A választ mindazok, a kik a kérdéssel foglalkoztak, önmaguknak is megtudják adni. Igaz, a társaságnak kevés a pénze, nem díjazhatja az előadókat, népszerű hangversenyeket, pompás vetített képű előadásokat — mint az „Erzsébet Népakadémia” rendezni nem tud. De van egy másik tőkéje —

a melynek birtokában nyugodtan felveheti a versenyt az összes hasonczélú intézményekkel. Ez a tőke a szervezett munkásság bizalma. A magyarországi szakszervezeti tanács megbízásából a tanács titkára, Jászai Sándor, most írta meg a szakegyesületi mozgalom történetét. Ebben a füzetben a társaság tanfolyamairól a következőt olvassuk: „A munkások tanulási vágya oly mértékben fokozódott, hogy a vezetőségek — nem állván rendelkezésükre a kellő képességgel bíró erő — alig tudták azt kielégíteni. És mint szerencseangyal lépett föl a Társadalomtudományi Társaság, a mely arra vállalkozott, hogy a szakegyesületekben ingyenes tanfolyamokat tart. Majdnem minden munkásegyletben hetenkint kétszer-háromszor voltak előadások. Kiváló képzettségű férfiak rendezték a tanfolyamokat és fáradságuk jutalmául csupán a szervezett munkásság elismerését nyerték.”

Már e folyóirat 1903 augusztusi számában, a mikor először foglalkoztunk a munkástanfolyamokkal, részletesen kitértünk arra, hogy a szervezett munkásság hozzájárulása nélkül a munkástanítás el nem képzelhető. Az előbb idézett kis füzet, a mely a szakegyleteknek szinte csodálatos fellendülését számbeli adatokkal bizonyítja, csak megerősített ezen hitünkben. És nem változtatta meg meggyőződésünket az újonnan megnyitott „Erzsébet Népakadémia” sem. Teljes elismeréssel adózunk azon lelkes és önzetlen férfiaknak, a kik ezen intézményt létrehozták. Hisszük, hogy nagy és fontos feladatot végez azon rétegekben, a melyek nem tartoznak a szervezett munkássághoz. De ezen rétegeken túl nem tudott terjeszkedni és talán nem is akar terjeszkedni. Mert hiszen maga a helyiség megválasztása is azt bizonyítja, hogy nem helyez súlyt azon elemekre, a kik az uralkodó osztályok iránt gyanúval és bizalmatlansággal vannak eltelve. Ez idő szerint az „Erzsébet Népakadémia” és a VII-ik kerületi adókvetítő bizottság közös helyiségben működnek — és ez a körülmény aligha emelheti azok bizalmát; a kik a hatósági beavatkozást és ellenőrzést a legkellemetlenebbül érezik. Az előadásra kerülő tárgyak is többnyire olyanok, a melyek bizonyos általános érdeklődésen kívül mélyebb művelődési vágyat nem fognak kielégíteni. A májusi programmba például — a szépíráson, rajzon és gyorsíráson kívül öt tárgyat találunk — három földrajzit illetőleg etnográfiai, úgymint Japánország, az oroszok és Szicília és Nápoly (utóbbi vetített képekkel) egy irodalomtörténetit „Petőfi és Arany pályafutása” és egy mondjuk háztartásit, miképen válogassuk meg élelmiszereinket. Mindezen előadások kétségkívül érdekesek és nagy mértékben tanulságosak is, de a mennyire a mi tapasztalataink bizonyítják, az a munkás, a ki az osztályöntudat és osztályharcz álláspontján áll, sokkal inkább érdeklődik a származástan, a fejlődéstan vagy a történelem — mint Nápoly és Szicília vetített képei iránt. A társaság tanfolyamainak éppen az az álláspontja, hogy a munkásoknak igenis tudományt, első sorban természettudományt kell adni, és hogy annak jóval több hasznát fogják venni, mint a legszélesebb körű etnográfiai ismereteknek, a melyek természetesen szintén igen kívánatosak.

Úgy hisszük, éppen ez a kezdettől fogva következetesen keresztül vitt álláspont volt az, a mely a munkásságot bizalommal és rokonszenvvel töltötte el a társaság iránt. És ma már a kérdés úgy áll, hogy talán a társaság az egyedüli tényező, a melyen keresztül sikeres és bizalommal fogadott munkásképzést elérni lehet. Hogy pedig a munkásosztály szellemi niveaujának emelése nálunk is égető és elsőrendű feladat, azt a szociális-

táktól kezdve a legszélsőbb szocialista ellenségeikig mindenki elismeri. Éppen azért a társaság munkáját kizárólag ebből a szempontból kell megítélni. Találtunk egy módot, a mely lehetővé teszi, hogy olyan rétegek, a melyek máskülönben a tanításnak hozzáférhetetlenek, megközelíthetőkké váltak. Sőt maguk is óhajtják ezt a közeledést és hálásak is érte. Ez a munka szükségessé teszi, hogy a társaság a munkásság szervezeteivel állandó és szilárd összeköttetést tartson fel. Ettől a gondolatól, szerény véleményem szerint, a társaságnak nemcsak hogy idegenkednie nem szabad, hanem ellenkezőleg, módokat kell keresnie, hogy ez a kapcsolat minél állandóbb, minél szilárdabb legyen, természetesen mindig csak a tanfolyamok kérdésében. És ha a tanfolyamok szervezésének kérdése a közgyűlésen ismét fel fog merülni, ha a mostani nagy tanfolyambizottság, a melynek nem alkalmas voltára alább leszek majd bátor reámutatni, egy más, kisebb bizottsággal lesz majd felcserélve, ebben a kisebb bizottságban az együttműködés szempontjából, feltétlenül megfelelő helyet kell adni a munkásság képviselőinek is.

A következőkben reátérünk most az ezidei tanfolyamok részletes adataira.

A tanfolyamokat a társaság két ciklusban rendezte. Mindegyik ciklusban tizenegy tárgy került előadásra. Az újpesti, erzsébetfalvi és kispesti kurzusok négy-négy, a második ciklusban a származástan hat és a közegészség-tan öt előadásra voltak beosztva, az összes többi tárgyakból nyolcz előadás volt. Az első kurzus a következő tárgyakból állott.

Budapesten.

Emberi fejlődéstan. Előadó: dr. Dalmady Zoltán, orvos.

Élettan. Előadó: dr. Pekár Mihály, egyet. tanársegéd.

A lélektan fejlődéstani és élettani alapjai. Előadó: dr. Hajós Lajos, orvos.

Közegészség-tan. Előadó: dr. Hahn Dezső, orvos.

Gazdasági fejlődéstörténet. Előadó: Gerster Béla, mérnök, a „Földrajzi Társaság” alelnöke.

Jogismeretek. Általános rész. Előadó: dr. Teller Miksa, ügyvéd.

Világtörténelem. Az újkor történelme. Előadó: dr. Wolfner Pál.

Művészettörténelem. Előadó: Lyka Károly, a „Művészet” szerkesztője.

Magyar irodalmi kérdések fejtegetése. Előadó: Hatvany Lajos.

Újpesten.

Egészség-tan a terhesség alatt és a csecsemők számára. Előadó: dr. Massanek Gábor, orvos.

Erzsébetfalván.

Világtörténelem. A legújabb kor történelme. Előadó: dr. Wolfner Pál.

A második ciklusban pedig a következő tárgyak kerültek előadásra:

Budapesten.

A származástan főbb tételei. Előadó: dr. Gorka Sándor, egyet. tanár.

Chemia. Előadó: dr. Pfeifer Ignác, műegyet. m. tanár.

Közegészség-tan. Előadó: dr. Friedrich Vilmos, egyet. m. tanár.

A szakegylet neve	A tanfolyam neve	A hallgatók száma	A férfiak száma	A nők száma	A szakegyleti tagok száma
Asztalos szakegylet	I. ciklus : Történelem .	242	236	6	182
	II. ciklus : Kémia	246	246		226
Nyomdász szakegylet	I. ciklus : Élettan	85	85	—	28
	II. ciklus : Szármasztan	83	83		36
Szabó szakegylet	I. ciklus : Magy. irod. t.	68	65	3	54
	II. ciklus : Nemi betegs.	189	139		91
Bádogos szakegylet	I. ciklus : Lélektan	74	72	2	49
	II. ciklus ; Orosz irod. .	103	101	2	63
Kőműves szakegylet	I. ciklus : Művészettört.	54	54	—	39
	II. ciklus : Közegészségt.	134	134		128
Czipőfelsőrész készítő szakegylete	I. ciklus: Jogismeretek	108	102	6	65
	II. ciklus : Közig, jog	42	36	6	27
„Vorwärts” munkásképző egyesület	Gazdasági fejlődéstörténet	91	90	1	—
Kárpitós szakegylet	Egészségtan.	56	51	5	30
Újpesti munkásképző egyesület	I. ciklus: Csecsemőápolás	124	76	48	—
	II. ciklus: Történelem .	87	87		
Budapesti munkásképző egyesület	Történelem .	78	66	12	—
Fehérnemű tisztítók szakegyesülete	Női kérdés .	107	66	41	—
Erzsébetfalvai munkás önképző-egyesület	Történelem .	61	56	5	—

A nem szakégy- leti tagok száma	10 órán felül dolgozta k	10 órán alul dolgoztak	Nagykorú volt	Kiskorú volt	20 koro- nán felül kerestek hetenkint	20 koro- nán alul kerestek hetenkint
60	207	35	116	122	62	80
23	220	22	141	105	93	203
57	44	41	40	45	50	35
43	27	46	46	34	57	15
13	65	3	22	46	27	41
48	116	17	40	99	32	105
23	66	6	33	39	41	22
39	73	30	53	49	63	42
15	36	18	31	23	33	21
6	134		124	7	17	9
43	92	10	60	48	53	55
15	34	1	19	24	15	23
92	52	39	70	21	39	52
26	33	23	16	40	26	30
124	78	46	84	11	9	74
87	38	47	64	14	24	52
66	47	33	48	12	21	38
107	50	49	73	12	19	64
105	21	39	40	10	26	24

A táblázatban közölt adatok, a mint már fentebb mondtuk, nem meritik ki az egész hallgatóságot. De nincs okunk feltenni azt, hogy ha még további 1000 számlálóláp birtokában is volnánk, lényegileg más eredményre jutottunk volna. Igaz, hogy szakma szerint az adatok rendkívül változnak és más képet mutat egy a nyomdász — és más képet egy a kőműves szakegyletben megtartott tanfolyam. De — és ez az ezidei tanfolyamoknak szembetűnő javulása a tavalyiakhoz képest — a hallgatóság lassankint már kezdi magát saját szakegyletei alatt emancipálni és így ezek a különbségek kiegyenlítik egymást. A 2013 hallgató között, ugyan még mindig 1199, vagyis 57% csak a saját szakegyletében hallgatott, de már 43% rávehető volt, hogy idegen helyiségeket keressen fel — és ezzel nagy lépés történt előre. Mert a tanfolyamok igazán sikeresek csak akkor lesznek, ha a szakma szerinti hallgatás, a mint az tavaly és még ezidén is történt, végleg megszűnik. Különösen feltűnő még ez az asztalosoknál, a hol az első félévben 182 szakmabeli mellett 60 idegen, a második félévben azonban 226 szakmabeli mellett csak 23 idegen hallgató volt. A legkedvezőbb eredményt tekintetben a nyomdász szakegyletben értük el, a hol, a mint a táblázatban látható, az idegen szakegyletiek a szakmabeli hallgatókat mind a két ciklusban felülmúlták. Sajnos azonban, hogy ennek a kedvező eredménynek okai kevésbé kedvezőek, mert a nyomdász szakma nemcsak a saját, hanem a más szakegyletekben rendezett előadások iránt is közönnnyel viseltetett, úgy, hogy a nyomdászok talán az összhallgatóságnak legkisebb kontingensét tették ki. Annál meglepőbb ez a tény, mert feltehető volna, hogy épen a kevesebb ideig dolgozó, jobban fizetett szakmák között van a legnagyobb érdeklődés a tanfolyamok iránt. Pedig éppen az ellenkező áll. Láttuk, hogy a nyomdászok, a kiknek átlaga 98 korona hetibér mellett csak 9 óráig dolgozik, rendkívüli közönnnyel tűnnek ki. Ezzel szemben épen a naponta 10—12 órát dolgozó, hetenkint 16—20 koronát kereső munkások, első sorban a kőművesek, asztalosok, cipészek nemcsak a saját, hanem úgyszólván az összes tanfolyamokat rendkívüli szorgalommal látogatják, úgy, hogy a 10 órán felül dolgozók a hallgatóság 81%-át, a hetenkint 20 koronánál kevesebbet keresők a hallgatóság 67%-át teszik. Ennek a ténynek magyarázatát megadni nem tudom. Hipotéziseket lehetne ugyan bőven felállítani, talán azt lehetne mondani, hogy minél kevésbé érezhető a nyomás, annál kisebb lesz egyúttal a vágy is, hogy a tudomány fegyvereit a gazdasági harc számára megszerezzék, de 28 korona hetibér még nem tesz egy ilyen természetű változást indokolttá. A jövő esztendőik statisztikájára kell várunk, hogy meggyőződjünk arról, vajjon véletlennel vagy törvényszerűséggel van e dolgunk.

A mi a hallgatóság egyéb életviszonyait illeti, az aránytalanul nagy többség férfiú volt. Daczára annak, hogy két tanfolyam (Csecsemőtáplálás és Nőkérdés) egyenesen az ő számukra volt rendezve, nem tudunk 137 női hallgatónál többet kimutatni. Ennek oka ugyan egyrészt az is, hogy a női hallgatók csak ritkán állítanak ki számlálólápolakat, például saját újpesti tanfolyamomon hat-nyolcz nőt személyesen ismertem, számlálólápolat azonban nem találtam róluk — másrészt azonban tagadhatatlan, hogy a nők érdeklődése még vajmi csekély. A nőkérdésről megtartott tanfolyamunkon azonban már találhatók egyes női hallgatók is, a kik intelligenciájukkal az előadót is meglepték. Sajnos, ez a jelenség ma még igen elsősorva fordul csak elő.

Kedvezőbb képet nyerünk, ha a hallgatóságot az életkor szempontjából vizsgáljuk. A valószínű feltevés itt az volna, hogy a hallgatóság zöme az egészen fiatalokból kerül ki és a megletebb, öregebb munkások már idegenkednek a tanulástól. Adataink azonban ebben az esetben nem igazolják a feltevést, a hallgatóság nagyobb része (53%) nagykorú volt. Magyarázatul némileg az szolgálhat, hogy p. o. a kőműves szakegyletben igen nagy számban munkanélküliek is végighallgatták a tanfolyamokat, a kik más-különbén talán nem jöttek volna el. A kőművesek nagyrésze pedig nagykorú. A második ciklusban tényleg a kőműves szakegylet 128 hallgatója között 97 volt a munkanélküli. Ez az adat azonban úgyszólván egyedül áll, mert a tanfolyamon kimutatott összes munkanélküliek száma csak 266 hallgatót tesz ki.

A hallgatósággal kapcsolatban reá kell térnem még arra a kérdésre, a melyről különben már fentebb is szóltam, hogy t. i. hogyan tartott ki a hallgatóság az egyes tanfolyamokon. Ez a kérdés egyike volna a leg-érdekesebbeknek, sajnos azonban, még félig-meddig pontos adatok sem állanak a rendelkezésünkre. A második ciklusban ugyan megpróbáltam egyes tanfolyamokon mindig személyesen ott lenni és ily módon a helyes eredmény birtokába jutni, de képtelen voltam ezt keresztülvinni. Az bizonyos, hogy az állandó hallgatók legnagyobb része végig megmarad. De viszont a szakegyletek természetében rejlik, hogy a hallgatóság egy tekintélyes kontingense folytonosan változik. Nagyon sok olyan hallgató akad, a ki véletlenül éppen fenn van a szakegyletben, végig hallgat egy előadást, kiállítja a számlálólapot — és azután soha többé nem jön vissza. Pontos átnézetet itt csak egyféle-képen lehetne kapni: ha minden szakegyletben volna egy a tanfolyamokkal alaposan foglalkozó szakegyleti tag, a ki az egyes előadásoknál maga venné fel mindig az adatokat. Eddig azonban ilyen még nem találkozott.

Láttuk, hogy a szakegyletekben való tanításnak megvannak a maga hátrányai is, de ezek teljesen elvesznek a nagy előnyök mellett, a melyeket a szakegyletek nyújtanak. A lefolyt esztendő még jobban megerősített azon meggyőződésünkben, hogy igazán eredményes munkásoktatás csakis a szakegyletekben képzelhető el. De a tanfolyamok szervezete, illetőleg a szervezetnek mai formája ellen olyan kifogások merültek fel a tapasztalat folytán, a melyek bizonyos módosításokat igenis szükségessé tesznek.

A társaság múlt évi közgyűlése a tanfolyamok vezetésére és rendezésére egy húsz tagú bizottságot küldött ki és egyúttal ezt a bizottságot a cooptatio jogával is felruházta. Ezen jogával élve a bizottság, öt új taggal egészítette ki önmagát, úgy, hogy ma már 25 tagból áll. A bizottság több ülést tartott s mindjárt az első ülésen kötelezővé tette összes tagjai számára, hogy legalább két előadást látogassanak meg, de ezen a határozaton és egyes akadémikus jellegű vitákon kívül más munkát nem végzett. Rendszerint elfogadta a titkár előterjesztéseit és legfőlegb egyes részleteket vitatott meg. A bizottság tagjai az első ciklusban néha eljárak az előadásokra, a második ciklusban azonban, sajnos, ez is megszűnt. A mint hogy egy huszonöt tagú bizottság nem is képzelhető el akkor, a mikor tanfolyamrendezésről, vagyis egy oly feladatról van szó, a mely bizonyos mértékben intenzív, állandó összműködést követel meg. Egy huszonöt tagból álló bizottság sokkal nehezebb szerv, mintsem hogy erre képes volna. De viszont a titkár — bárki is legyen az illető — egymaga képtelen az egész munka elvégzésére, másrészt pedig, ha mindig az ő személye áll az előtérben, könnyen

hamis színben tűnhet fel. Egy kisebb, agilisabb bizottságra van szüksége a mely ne álljon többől, mint négy-öt tagból, de a mely nemcsak névleg, hanem tényleg működjék is. A mostani nehézkes, nagyszámú bizottságot nem lehet fentartani.

Éppen úgy, legalább a legközelebbi esztendőkből nem volna helye, ha a társaság továbbra is tíz-tizenkét tanfolyamot rendezne egyszerre. Jól tudom, hogy ez a kívánság könnyen félremagyarázható. Abban a színben tűnhetnének fel, mintha érdeklődés vagy erő híján redukálni volnánk kénytelenek saját működésünket. De a külszín, a látszat kedvéért nem szabad hibáznunk a lényegben. A mikor a tanfolyamokat megkezdtük, tapasztalatok és adatok még nem állottak rendelkezésünkre. Ma már sok olyat tudunk biztosan, a minek talán éppen az ellenkezőjéről voltunk azelőtt meggyőződve. Tavaly azt hittük, hogy a tanfolyamoknak minél nagyobb száma a kívánatos. Ezidén meggyőződünk arról, hogy 10—11 teljesen különböző tárgynak egyidőben való előadása éppen a hallgatóság legbecesebb részén nem hat kedvezően. Ez a rész ugyanis — talán túlzott — buzgósággal nemcsak egy-két tanfolyamot látogat, hanem nap-nap után minden este más tanfolyamot keres fel. Nyolcz előadás már egymagában véve nagyon kevés bármily stúdiumnak előadására, az előadó kénytelen a lehető legnagyobb tömörségre törekedni, a hallgatónak feszült figyelemre van szüksége, hogy az előadót követni tudja. De a mi egy-két tárgynál még lehetséges, az hetenkint ötször egymásután teljességgel lehetetlen. A fejlődéstan, lélektan, történelem, egészségtan és művészettörténelem, ily módon hallgatva, a legtisztább agyban is összekeverődnek és zagyva képeket hoznak létre. Mivel pedig a hallgatóság ezen — ismétlem, legértékesebb részének — buzgalmát korlátozni nem sikerült, mivel meggyőződünk arról, hogy a tárgyak ily sokfélesége nem előnyösen, ellenkezőleg károsan hat, az ezidei rendszertől jövőre el kell térni és négy-öt tárgy egyidőben való előadására szorítkozni.

Végül még egyet. A tanfolyamokon a programokat ez idő szerint negyven fillérért árusítják — még pedig a társaság nyomtatja ezen programokat, a titkár szétküldi őket a szakegyleteknek és a szakegyletek azután elszámolnak velők. Ez az állapot tarthatatlan. Az elszámolások annyira rendetlenül történnek, a pénzkezelés oly kellemetlen munkát ró a különben is elfoglalt titkárra, hogy nem hiszem, hogy bárki is vállalkozzék majd a jövőben erre a feladatra. Két megoldási mód áll a rendelkezésünkre. Vagy megengedi a társaság vagyoni helyzete, hogy ezen körülbelül háromszáz korona költséget magára vállalja és ez esetben a programok szétosztása ingyen történnék. Vagy pedig olyan megállapodásra kell a szaktanács útján a szakegyletekkel jutni, hogy azok bizonyos meghatározott átalány fejében a programokat átvegyék és a szaktanács titkársága a pénzt közvetlenül a társaság pénztárnokának küldje el.

Múlt évi beszámolómban a hallgatóság magaviseletéről a legnagyobb dicséret hangján emlékeztünk meg. Ezt a dicséretet csak újra ismételhetjük, a minthogy ismételték mindazok, a kik mint vendégek, nagy számban látogatták ezidén tanfolyamainkat és a kik mindnyájan azon meggyőződéssel távoztak, hogy a társaság hálás és szükséges munkát végez el, a melyet egyre fokozódó erővel kell folytatnia a jövőben is.

Dr. Wolfner Pál.

SZEMLÉK.

Egyház és állam Franciaországban.

A francia egyházpolitikai harc, a melynek legújabb és leghathatósabb fázisa is már ide s tova négy esztendeje húzódik, igen komoly jelek tanúskodása alapján a végső és döntő ütközet előkészítése felé halad. A forradalom hagyományaihoz visszatért, a lelkiismeret szabadságát, de egyúttal saját fenségét őriző és védelmező francia állam hozzá fog ismét régi, nemes hivatásához: békék leszedéséhez. Leszedni készül azokat a békákat, a melyeket az egyházzal való összeszövődöttsége reá rakott, de azokat is, melyekkel e benső kapcsolat az egyházat nyűgözi. Szabaddá akarja és fogja tenni önmagát és szabaddá, a mint hívei évek óta követelik, az egyházat is. A politikai és diplomáciai élet apró időjelei mind azt mutatják, hogy Franciaország végig fogja járni az utat, a melyen megindult és a melynek végén a konkordátum felmondása, az egyház és állam végleges, gyökeres elválásztása, szabad egyház szabad államban elv radikális megvalósulása áll. Ez a harc olyan nagyarányú, jelentőségben oly messzireható, a társadalmak jövő alakulására annyira nagyfontosságú lesz, hogy előkészületeinek megismertetését is szívesen fogja látni a progresszív eszméknek minden híve.

A francia kamara radikális-szociálista csoportja megbízta Edmond de *Pressensé*-t, hogy dolgozzon ki törvényjavaslatot az egyház és állam elválásztásáról és az eképpen keletkező új társadalmi viszonyok rendezéséről. A javaslatot de *Pressensé* pártja legkiválóbb férfiai — köztük *Jaures* nevében most egy éve nyújtotta be a kamarának. Ha ez a javaslat szó szerint nem is fog törvényté válni, mégis meg van és lesz az a nagy jelentősége, hogy legelőször rajzolta meg az egyházi uralom megszüntetése után keletkező vallási és társadalmi állapotok képét; másrészt pedig bizonyos, hogy az elkövetkezendő rendezésnél igen értékes direktívákat ad majd ez a javaslat a törvények készítőinek.

Ezek a szempontok igazolják de *Pressensé* javaslatának és a javaslat, elé fűzött megokolásnak itt következő ismertetését.

Elvben valamennyi köztársasági párt elismeri és vallja, hogy ellenkezésben van az állam világiasságának és semlegességének elvével, megrontja a lelkiismereti szabadságot és jogosulatlan haszonhoz juttat egy-egy fele-

kezetet az a tény, ha az állam szerződést köt valamely vallásközösség fejével, ha a meglehetősen platonikus kinevezési és ellenőrzési jog fejében magára vállalja a különböző rendű és rangú egyházi személyek eltartását és éppen ennek révén közjogi méltósággal, a nép szemeiben pedig hivatalos nyilvános jelleggel ruházza fel a papságot, mert ma az érdekelteken kívül csak az együgyűek és rosszakaratúak hiszik, hogy a konkordátum fegyverül szolgálhat az állam kezében a klerikális veszedelem ellen. A mostani állapot fenntartását csak célszerűségi okokkal, a *quieta non movere* elvével tudják támogatni.

A kérdés mivolta az, hogy egy nagy történelmi intézményt meg kell fosztani azon kiváltságaitól, melyek jogtalanok és igazságtalanok voltak minden időben és minden kormányforma alatt, de valósággal elavultak, esztelenek és anakronisztikusak az 1789-iki forradalom elveitől áthatott köztársaságban. Éppen azért régi törekvése a köztársasági pártoknak, hogy élesen elszakítsák egymástól és csak saját belső erejéből való érvényesülésre szorítsák az egyházi és világi társadalmat egyaránt.

Ezt a kérdést már a második császárság alkonyulása idején olyannak tekintette a demokratikus ellenzék, melynek megoldása a legközelebbi jövő sűrű feladata lesz. Ám csak (1881) Jules Ferry tett valamit e téren; de hogy rendeletei, melyekkel számos kongregációt feloszlattott és nem engedélyezett, mennyire gyümölcstelenek voltak, semmi sem mutatja fényesebben, mint az, hogy több szerzetes volt Franciaországban 1900-ban — tehát a Ferry-féle rendeletek végrehajtása után, mint annakelőtte. E sikertelenség okát abban látja de Pressense, hogy az akkori vezetők egész antiklerikális politikájának nem volt más tartalma, mint a szerzetesrendek megrendszabályozása, holott ez józan belátás szerint csak kezdete megnyitója lehet a harcznak; hogy a küzdelem a vezetők rövidlátása miatt csak kurta, pillanatnyi felbuzdulás volt és végül, hogy a kormány az egyházi téren való ezen látszólagos haladással akarta palástolni a szociális alkotások terén való tökéletes meddőségét és elmaradottságát.

E félrendszabályok teljes sikertelensége meggyőzte a gondolkodókat és politikusokat arról, hogy az egyház és állam viszonyát alaposan mindkettőnek teljes felszabadtásával kell rendezni, hogy „a fejszét a fának gyökerére kell vetni” és meg kell teremtem az egyháznak és államnak gyökere halaszthatatlan és megmásíthatatlan elválasztását.

Eme elhatározás megérlelésének főbb okai a következők:

Vége kell hajtani az elválasztást

1. mivel megsérti az állam a lelkiismereti szabadságot, ha polgárait, még a nemhívókat is, arra kényszeríti, hogy adó formájában hozzájáruljanak valamely vallás eltartásához;

2. mivel sérelem esik az állam szuverén mivoltán és idegen befolyás érvényesül az ország belső ügyeiben akkor, a mikor az állam valamely egyháznak külföldön élő fejével szerződik, saját alattvalóinak lelki ügyeit neki kiszolgáltatja és vele szemben anyagi vagy egyéb természetű kötelezettségeket vállal;

3. mivel minden konkordátumban benne van az államvallásnak csirája, az ilyenné való fejlődés hajlama, amint hogy pl. 1814-ben a Napoleon kötötte konkordátum alapján a katolikust, a francia állam hivatalos válására nyilvánították;

4. mivel a konkordátum ellenkezésbe jut a polgári jogegyenlőség elvével, a midőn számos előnyt és kiváltságot szerez meg az elismert és bevett felekezetek papjainak, a melyekben az el nem ismert felekezetek papjai nem részesülnek;

5. mivel a konkordátum megrendíti a felekezeti szempontokból fel szabadult demokrácia közjogát avval, hogy külön büntetést szab az egyházi személyek, vallási rendeltetéssel felruházott helyiségek megsértésére; külön intézkedik a szentségek meggyalázásáról, a papi ruha viselésének megtiltásáról, a papok házasságáról stb. efféleről. Mindezek az intézkedések és bennük megnyilatkozó elvek összeférhetetlenek az államnak semleges és világi jellegével.

Ezért nem állhat meg a francia egyházpolitika az eddig elért nagy sikereknél, hanem le kell vonnia a létezése alapjául szolgáló elveknek végső következményeit is, azaz el kell választania az egyházat az államtól.

A nagy kérdés azonban már most az, miképen hajtható végre ez az elválasztás? Az állam és egyház szövetsége maholnap másfélezer esztendő és ennyi idő szoros kapcsolatot teremt meg két egymás mellett megálló és sokszor ugyanazon célra törő társadalmi organizmus között. Franciaország már megért egy sikertelen kísérletet, mely az elvek nevében ugyan, de a történeti viszonyok elhanyagolásával akarta nem megszabadítani, hanem megsemmisíteni az egyházat. Azonban, a mint *Renan* emlékezéseiben írja, az intézményekben megvan az erő, hogy visszahozzák embereiket, mint a hogy a csiga kagylói, ha mélyek, újra megszülik az állatot, mely ott élt. A templomok újra benépesültek, az egyház hatalma megint megnövekedett, de valami haszna mégis meg volt a forradalom radikális reformjainak: elvágta azokat az élő szálakat, melyekkel az az egyházi társadalom a világot — sokszor szinte megfojtva — körülhálózta. Ezeknek az organikus kötelekeknek helyébe Napoleon mesterségeseket — *Menschensatzungen* — tehát áttekinthetőbbeket és kevésbé bonyolódottabbakat tett, a mi viszont meg a megoldás módját teszi könnyebbé és simábbá.

A de Pressensé ajánlotta megoldást a messzire néző és bámulatos éleslátással megszerkesztett törvényjavaslat foglalja magában, a melynek főbb intézkedései a következők.

A tizenkét fejezetből álló törvényjavaslat első fejezete az általános határozmányokat foglalja magában, a melyek szerint a gondolkodás, lelkiismeret és hit szabadsága minden polgár természetes joga; mindenkinek joga van ahhoz, hogy vallásos vagy másfajta gondolatait szabadon kifejezhesse, ama határok közt, melyeket a közbátorság és vallásrendőrség elvei megszabnak. Eme pozitív elvekkel szemben már most tiltó rendelkezések is vannak e szakaszban: senkit sem szabad valamely szertartás gyakorlásában megakadályozni; valamint nem szabad arra sem kényszeríteni, hogy részt vegyen valamely vallásos szertartásban, belépjen valamely vallásos vagy egyházi szövetkezetbe, hogy tanító vagy tanuló képében részt vegyen vallásos oktatásban és közvetett vagy egyenes adó formájában hozzájáruljon egyházi intézményeknek vagy a vallásos gondolkodásnak eltartásához; senkit sem szabad vallásos vagy más fajta meggyőződésének bevallására kényszeríteni. Végül, a köztársaság — semleges mivoltának megfelelően — nem védelmez pártfogol, nem tart el egyetlen felekezetet sem; nem ruház fel egyetlen egyet sem kiváltságokkal; nem ad ingyen helyiséget szertartások elvégzé-

sere, sem ingyen lakást a papoknak: szóval, hatalmi eszközeivel nem avatkozik bele a lelkiismeret világába.

Eme általános elveknek gyakorlati megvalósulására az első lépés a konkordátum fölmondása és mindazon törvényeknek és rendeleteknek hatályon kívül való helyezése, melyek az egyház és állam jogviszonyát Franciaországban szabályozták. A törvényjavaslat elfogadását követő január 1-én az állam a minden rendű és rangú vallásos célokra szolgáló összegek fizetését megszünteti; az egyházi személyek közül azok, a kik 45-ik élet- és 20-ik szolgálati évüket meghaladták, évi 600 frank nyugdíjat kapnak, ha a törvény életbeléptét követő 6 hónapon belül érte folyamodnak és hitelesen bizonyítják, hogy saját erejükből megélni nem tudnak. Az állam nem engedi többé ingyen át a templomokat, székesegyházakat, kápolnákat, valamint az érsekek, püspökök és más papi személyek lakóházait sem. Mindezeknek az épületeknek tulajdonosa az állam, csak a plébánia templomé és a plébániáé a község; ha azonban valamely egyházi célra szolgáló épületről bebizonyul, hogy a konkordátum megkötése óta tisztán a hívők adakozásából egybegyűlt pénzen, tehát az állam és község bármilyen hozzájárulása nélkül épült, akkor az ilyen épület az illető vallás szertartásainak gyakorlására alakult s alább bővebben tárgyalandó polgári szövetkezet tulajdonába megyén át. Ugyanezen rendelkezés érvényes az egyházaknak minden rendű és rangú, ingó-ingatlan vagyona is. Ha valamely helységben a törvény életbeléptekor nincsen vallási szertartások elvégzésére kibérelhető helyiség, akkor ezen polgári szövetkezetnek joga van az államtól avagy a községtől az eddigi helyiségnek 5 évre való bérbeadását követelni; de az államnak vagy községnek ezen 5 év alatt is joga van ahhoz, hogy meghatározott napokon vagy minden vasárnap a vallásos szertartástól le nem foglalt órákban ezen helyiségekben nemzeti vagy helyi ünnepeket rendezhessen.

Valamely vallás gyakorlása céljából alakult polgári szövetkezetre általában az 1901 július 1-én életbeléptett egyesületekről szóló törvény rendelkezései érvényesek; az ilyen egyesületek, még a törvénytől való módon megalakultak sem részesülhetnek állami, megyei vagy községi segítségben; jogképességük is korlátolt; egyházmegyénként csak egy-egy székesegyház és püspöki székhelyet, plébániánként pedig csak egy-egy plébánia templomot és paplakot szerezhetnek; ingó vagyonukat értékpapírokban kötelesek elhelyezni s ezeknek értéke nem rúghat tőidre egy olyan tőkénél, melynek évi kamata elegendő az egyházi épületek eltartására vagy kibérelésére és az egyházi személyek fizetésére; ingó és ingatlan vagyonukról kötelesek évenként hiteles és nyilvános számadást bemutatni s tiszta jövedelmük 10%-t valamely nyilvános célra fordítani.

Arra, hogy ezek a szövetkezetek és az egyházi személyek e törvényben megszabott rendelkezéseket át ne hájják, a felállítandó *vallásrendőrség* ügyel. A rendelkezések, melyeknek keretén belül a vallás gyakorlata szabad, nagyjában a következők: Egyetlen egyházmegye sem állhat valamely idegen egyházfő vagy püspök fennhatósága alatt; kell, hogy az egyházi személyek nagykorúak, francziák és polgári meg politikai jogaik birtokában legyenek ne legyenek valamely vallásos kongregáció tagjai. Valamely vallásos szertartás elvégzésére vagy általában a vallás gyakorlatára egybegyűlt polgárok a gyülekezési jog oltalma alatt állanak és a vallásos szertartás megzavaróival

úgy bánik a törvény, mint a gyülekezési szabadság egyéb megsértőivel. A törvény az olyan egyént, a ki mászt fenyegetéssel vagy erőszakkal bizonyos vallásos ünnepeknek avagy pihenő napoknak megtartására akar kényszeríteni, avagy mászt ugyanilyen eszközökkel megtartásukban meggátolni akar, 50—500 frankig terjedő bírsággal és két hónaptól egy évig terjedhető szabadságvesztéssel sújtja; ugyanilyen büntetés éri azt, a ki erőszakkal vagy fenyegetéssel arra akar valakit kényszeríteni, hogy valamely vallás eltartásának költségeihez hozzájáruljon; 500—5000 frank bírsággal és két hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztéssel sújtja a törvény azt, a ki vallásos szertartás céljaira szolgáló helyiségbe politikai gyűlést hív egybe vagy megakadályoz valakit abban, hogy ilyen célra szolgáló helyiségbe a szertartás ideje alatt belépjen, mivel a szertartásoknak nyilvánosaknak és mindenki számára hozzáférhetőeknek kell lenniök. Az egyházi szöszék terrorizmusának halálát jelentik a törvénynek következő javasolt intézkedései, melyek a tervezőknek igen messzire érő politikai érettségéről és belátásáról tanúskodnak.

500—5000 frank bírság és két hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztés sújtja azt az egyházi személyt, a ki hivatalos ténykedés közben, nyilvános gyülekezetben rágalmoz vagy sérteget valakit akár papi utasítások elolvasásának, akár pedig egyházi szónoklatnak formájában. Ugyanilyen körülmények közepette elkövetett vétségekre, ha a rágalmozott vagy sértegetett a kormánynak vagy a képviselőháznak tagja, vagy valamely közhatóság, 1000—10,000 frank bírságot és három hónaptól két évig terjedő szabadságvesztést állapít meg a törvény. Hat hónaptól két évig terjedő szabadságvesztéssel bünteti azt az egyházi személyt, a ki vallásos ténykedés közben, a gyülekezet előtt olyan beszédet mond vagy iratot olvas fel, melyben a törvények vagy a közhatóságok más törvényes intézkedései iránt való engedelmesség megtagadására, vagy a polgárok egyik részének a másik része ellen való felbujtására van — de sikertelen — felhívás; ha e felhívásnak sikere van, akkor a büntetés két évtől ötíg terjedhet. Ha az ilyen irat valamely külföldön székelő tekintélytől ered és a köztársaság törvényeit és hatóságának ténykedéseit bírálja, felolvasóját a fennebb említett legnagyobb bírság és 2—5 évig terjedhető szabadságvesztés sújtja; ha ezen irat felolvasása következtében forrongás, lázadás vagy polgárháború ütne ki, felolvasóját öt évi száműzetéssel kívánja büntetni a törvényjavaslat, avval a fentartással, hogy ha a zavargásban résztvevők bármelyike súlyosabb büntetésben részesül, ezen büntetéstöbblet, illetve különbözet emelje fel az illető egyházi személynek, mint felbujtónak a büntetését is. Körmenetek és más ilyen természetű külső ténykedések megtartásához az illető község mairejének engedélyezése szükségeltetik, a ki azonban köteles megtagadni az engedélyt, ha a lakosok $\frac{1}{10}$ része, vagy csak száznál több lakos is tiltakozik ellene.

A javaslat VIII-ik fejezete részletesen felsorolja és eltörli mindazokat a kicsiny és nagy kiváltságokat, az egyházi személyre akár hasznos, akár káros, kivételes szabályokat, melyek a papi emberek és a világiak között törvényben megállapított különbségeket állítottak. Megszünteti a papoknak, még bizonyos tekintetben élő adó- és hadmentességét, elveszi tőlük »portómentes levelezés jogát, a törvény kivételes védelmét a papi ruha viseléséről és az egyházi épületek védelméről, de viszont megadja nekik, mint a többi polgároknak, politikai jogaik teljes gyakorlatát; tehát eltörli

azokat a törvényen vagy rendeleteken nyugvó intézkedéseket, melyek összeférhetetlenséget állapítanak meg némely papi és politikai állás (pl. szenátorság vagy megyei tanácsosság) között. Eltörli a kórházaknál, árvaházaknál, a szárazföldi és tengeri haderónél, szóval bármely állami vagy nyilvános intézménynél rendszeresített egyházi állásokat, meghagyva természetesen minden katonának, betegnek stb. azon jogát, hogy papjával érintkezhesek; megszünteti a bíróság előtt leteendő eskünek kötelező vallásos formáját: az esküvőnek tetszésére bízva, hogy állítása megerősítésének melyik módját ítéli a meggyőződéseivel legmegegyezőbbnek; meghagyja, hogy nyilvános helyeken vallási jelvényeket felállítani nem szabad és hogy a már meglévőket, kivéve ha művészi értékük van, el kell távolítani. Nagy bírsággal sújtja azokat, a kik eltávolított vallási jelvényeket vissza- avagy újakat felállítanak.

A IX-ik fejezetben igen részletes és nevezetes intézkedések foglaltatnak a temetőkről, melyeknek tulajdonosai ezentúl csak a községek lehetnek, A temetők világi jellegének megóvása céljából megtiltja és 50—100 frank bírsággal és 2—5 napnyi szabadságvesztéssel sújtja azt, a ki valamely temetőt egészben avagy több sírt magában foglaló részt vallásos szertartás formájában vagy kíséretében megáld, a ki olyan vallásos jelvényt állít fel, mely kollektív mivoltánál fogva alkalmas arra, hogy vallásos jelleggel ruhazza fel az egész temetőt. Ellenben mindenkinek joga van ahhoz, hogy saját vagy hozzátartozóinak sírhelyét megáldassa és a sírra bárminő emléket állíthasson és bármilyen — de a törvényekkel, a jó erkölcsökkel és a közbátorsággal ellentétben nem álló — feliratot alkalmaztasson. Megbünteti azt, a ki valamely sírról bárminő filozófiai vagy vallásos jelképet eltávolít, ha az az elhunyt kívánságai következtében helyeztetett ott el; bünteti az eltávolítót akkor is, ha családtag. Tilos bárminő filozófiai vagy vallási meggyőződés palástja alatt a temetésre határozott órát és módot megszakítani; külön helyet jelölni ki az öngyilkosoknak, meg nem kereszteltettek vagy olyan egyéneknek, kik más hitet vallottak, mint a lakosság nagyobb része vagy egyeteme; tilos végül minden olyan cselekedet, mely emlékezetében akarja meggyalázni a halottat, azért, mert egyéni, különös módon élt, halt meg és temettette el magát. Ha a hatósági személy követi el, úgy hivatalvesztés a büntetése, ha magános, úgy négy évre felfüggesztődik politikai jogainak gyakorlása.

Mindezek a javasolt intézkedések, noha nagyságánál és fontosságánál fogva első sorban a római katolikus egyház viszonyait tartják szem előtt, érvényesek valamennyi, nem katolikus vallásra is.

Lesz-e törvény e javaslatból és ilyen formájában? nem bizonyos, noha nem is valószínűtlen; de bárminő lesz is sorsa, nagy dolog, hogy egy nagy nemzet törvényhozása elé komoly államférfiak, vezető politikusok ilyen javaslattal léphetnek és így a nagy lélektani és kortörténeti jelentősége mindenesetre meg van. Ha meg is fog valósulni, akkor nagy lépést tett előre az emberiség azon cél felé, melyet *Spencer* ezen szavakkal jellemez: A gondolat szabadsága, melyet régóta hangsúlyoznak s mely mindjobban érvényesül, azon ponton van, hogy odáig vitessék, hogy egyik ember se kényszerüljön a másik hitét támogatni.

Dr. Kunfi Zsigmond.

A szociológia egy új programja.

(*Nouveau programme de sociologie. Esquisse d'une introduction générale à l'étude des sciences du monde surorganique.* Par Eugène de Roberty professeur à l'Université Nouvelle de Bruxelles. Vice-président de l'Institut International de Sociologie. Paris. Alcan. 1904.)

Eugene de Roberty ma kétségtelenül egyike a legfinomabb elméknek, a kik a szociológia terén dolgoznak. Jelen könyvében, mely eddigi munkálatainak kiegészítése és továbbépítése, szilárd alapot akar vetni a szociológiának. E célból mindenekelőtt a társadalomnak, a „*superorganikus* jelenségnek” mibenlétét akarja meghatározni. A mi a társadalmi jelenségben végbemegy, a mi azt a mindenség egyéb jelenségeitől határozottan elkülöníti, a következő: „Alávetve a körülmények azon összességének, melyet rendszerint „közösségben való élésnek” nevezünk, az izolált koponyákban szétszórt agybeli energiák kölcsönösen egymásbahatolnak, társulnak, különböző módon kombinálódnak. Innen kezdve megszűnnek *különálló* (discret) mennyiségek lenni s ezek az energiák, mint *összefüggő* mennyiségek nyilvánulnak és a biológiai vagy élő *sokszerűség* elhalványul a superorganikus vagy társadalmi *egység* előtt. (11.)

Ez a nézőpont korántsem ama közkeletű pszichológiai irány, melynek talán Tarde adott legprecízebb kifejezést a „*pszichológiai interactio*” terminusával, s mely tudvalevőleg a szociológiát alkalmazott lélektannak, az egyes idegrendszerek összehatása eredményének tekinti. Épp ez a szempont az, mely ellen de Roberty síkra száll.

„A superorganikus jelenség — úgymond — ama sajátos és hatalmas hatásban nyilvánul, melyet az eszmék, érzések, érzelmek, szenvedélyek stb. — egy vagy több agyban megszületve — a többiek agyában született eszmékre, érzésekre s érzelmekre stb. gyakorolnak. De egy ilyen hatás távol attól, hogy a pszichológiai folyamat és a superorganikus jelenség között az ok és okozat összefüggésének eszméjét keltene fel, *szigorúan kizárja ezt a nézőpontot.* A superorganikus jelenség megelőzi és nemcsak a pszichológiai tényt határozza meg, hanem minden tekintetben a pszichológiai interakciót is; mert mielőtt ezen utóbbi alakban jelentkeznek, már előbb mint egyszerű *pszichofizikai* interactio nyilvánult.

Ez megelőzi, előkészíti és szükségszerűen létrehozza amazt. Ez alkotja azon élő lényeknél, melyeket szálaival összefon, a kezdet periódusát, azt a primitív fázist, mely néha hirtelen megakad (állati csoportok, melyekben a pusztá ösztön uralkodik), néha pedig tovább tart s egy új virágzásba megy át, mely az előbbibe beoltva, a pszichológiai kölcsönösség drága gyümölcseit hozza meg számára, mely minden más emberi civilizáció forrása. (14., 15.)

Ez a felfogás nem jelentene sem többet, sem kevesebbet, mint azt, hogy az az irány, mely a szociológiát a pszichológiára építette fel, tartahatatlan, mert minden lelki élet már a társadalmi együttlét gyümölcse, hogy a szociológia egy *autonóm* tudomány, melyből a lélektan törvényei,

* Itt Roberty a nemi érintkezésből eredő kezdetleges szálakra, az utódok felnevelésére, az állati társadalmakra, a csordaszerű közösségekre gondol.

mint derivált igazságok, következnek: „. . . a pszichológiai tény csak oly elmékben jöhet létre, melyek már más elmékkel egyesültek, a melyek úgyszólván egy vagy több, többé-kevésbé erős és élénk, csoporthoz vannak fűzve”. (39.) Vagy más szavakkal: „a pszichológiai tünemény szükség-szerűen feltételezi egy vagy több szellemi közösség (mentalitét), egy vagy több kollektív lélek létezését, melyek a maguk képére idomítják és model-lálják a biológiai egyének lelkét.” (40.)

Ezeknek a meggondolásoknak szükségszerű következménye nem lehet más: »a superorganikus jelenségnek — *ex definitione*, nem lehetvén a saját maga okozatának, tehát a pszichológiai jelenségnek az okozata — szükség-képp egy független okkal kell bírnia, avagy miként Spinoza istenének a saját maga okának kell lennie. S minthogy mindig a dolgok elnevezésével kell kezdeni, ezt az okot *socialis*-nak nevezem el. . . .” (22.)

Íme a „társiasság”, mint végső irredukálhatatlan jelenség, újra itt van! Nem megnyugtató konklúzió, az kétségtelen. Mégis be kell vallani, hogy szerzőnk okoskodásai és bizonyítékai rám egy igen figyelemreméltó gondolatirány benyomását keltették, mely alkalmas lehet tényleg arra, hogy az elméket a megszokottól eltérő irányba terelje és egészen új szociológiai perspektívák elé állítsa. Ez persze a fenti sovány kivonatból aligha tűnik ki, sőt az eredeti szöveg kellő méltánylása is sok türelmet és belemélyedést követel.

Nincs terem szerzőt további vizsgálódásaiban részletesebben követni. Legfontosabbaknak azokat a kutatásait tartom, melyekben ennek a „pszichológiai interakciónak” természetét vizsgálja s abban a társadalmi fejlődés általános törvényét véli feltalálni. Tudományos ismereteink, vallásos és filozófiai felfogásunk, mulattató és hasznos művészeink szigorúan összefüggő jelenségek, melyek látszólag egymásmelletti, míg a valóságban egymásutáni sort alkotnak. „Ezek a tények egy hosszú láncot alkotnak, melyben minden rész az előzőhöz van fűzve a causalis függőség viszonya által. Bármelyik rész változása analóg változásokat idéz elő az összes többiben és ezen változások összege külső kifejezésre talál abban a társadalmi állapotban, mely a másikat követi.” (65.)

Ezt az összefüggést szerző így állapítja meg: . . . a nagy synthetikus képzeteket, a vallásos és filozófiai eszméket kizárólag a tudományos eszmék és ismeretek állapota határozza meg; a filozófia csak a tudomány magasabb formája, virága; hasonlóképen esztétikai felfogásunk és érzelmeink (izlésünk) közvetlenül általános eszméinket és hiteinket, a mindenségről alkotott nagy perspektíváinkat uralják; végre magaviseletünk, bármely tettünk, azoktól kezdve, a melyek a legtranszcendentálisabb ideált kergetik, egészen azokig, melyek leganyagibb vágyainkat elégitik ki, nem más, mint a dolgokról alkotott érték ítéletünk . . . megvalósítása, végrehajtása. (72.)

Az egész sor végső eleme az ismeret, a tudás: „a szakismeret megszerzése és átvitele megelőzi és feltételezi összes többi eredményeinket és összes többi pszicho-szociális változásainkat, melyek végeredményükben nem egyebek, mint ugyanannak az eredeti portotypusnak speciális formái és módosulásai, továbbfejlődései.” (66.)

A munka további fejezeteiben a részletekben is vizsgálat alá veszi a pszichológiai interactio ezt a lánczát. Finom megfigyelésekben, éles megkülönböztetésekben, szellemes és váratlan megállapításokban igen gazdagok

ezek a lapok is. A szerelemnek pl. mint esztétikai jellegű tüneménynek beállítása épp oly meglepő, mint ragyogó.

Újak és merészek fejtegetései a szabadság szociológiai fogalmáról. Ritkán olvashatni mélyebben járó fejtegetéseket a liberalizmus laissez faire-je ellen.

Morális és ismeretani megfontolások fejezik be a könyvet, melyekben szerző érdekesen támadja az agnosticizmust és ignorabimust.

Kétségtelen, hogy szerző fejtegetései néha kihívják az ellenmondást, hogy több és megbízhatóbb inductiót gyakran szerettem volna, hogy olykor túl komprimált s néha homályos. De nem kevésbé kétségtelen, hogy egy egészen elsőrangú, eredeti és bátor gondolkodó beszél itt, kivel alaposan megismerkedni termékeny dolog volna. J. O.

Politikai embertan.

Politische Anthropologie. Eine Untersuchung über den Einfluss der Descendenztheorie auf die Lehre von der politischen Entwicklung der Völker. Von Ludwig Weltmann Dr. phil. et med. Leipzig, 1903.

„Die Weltgeschichte ist ein Teil der organischen Entwicklungsgeschichte.”

Haeckel ezen szavai képezik Weltmann munkájának vezérgondolatát.

Az államok igazi alapvető történelmét az emberi fajtak biológiai fejlődésének történetében látja. És méltán, mert az ember első sorban természeti lény, művelődése és társadalmi is természeti jelenségek. Az öröklődés, alkalmazkodás, kiválogatódás, beltenyésztés és keresztezés, tökéletesedés és elsatnyulás természeti törvényeinek épügy alá van vetve, mint a többi szerves lények.

Es ezért nem tagadható egy biológiai és embertani ismereteinken fölépülő politikai és társadalmi elmélet jogosultsága.

Ilyen elméletet állít elénk szerző.

Művének első felében a fajtak fejlődésének (Rassenentwicklung) élettanával foglalkozik, a másodikban ennek törvényeit a politikai történelemmel és törvényhozással való összefüggésükben és kölcsönhatásukban mutatja be.

Hosszasan (3—61. oldal) foglalkozik a fejlődés és leszármazás jelenségeivel az általános biológia szempontjából és mint Weismann föltétlen híve mutatkozik be. Nem fogadja el a szerzett tulajdonságok átörökíthetőségét s bár egy helyen (6) hangsúlyozza, hogy az öröklött tulajdonságok is valamikor filogenetikailag „szerezettek,” ezt, mint álláspontjának egész további kifejtéséből látszik, csak Weismann-féle értelemben, a csira-sejtek variációján alapuló szerzett tulajdonságokra érthette.

Bár nem osztom szerző nézeteit s Weismann tanait csak részben tartom elfogadhatóknak, helyszüke miatt és mert egy társadalomtudományi folyóirat hasábjai nem ily problémák megoldására vannak szánva, nem akarok az általános biológiába vágó rész elemzésével itt foglalkozni.

Különben is ennél fontosabbnak tartom a mű második részét, mely a társadalmi étellel s annak eredetével foglalkozik.

Erről szólva első sorban hibáztatja az organikus társadalomtan egyes képviselőit, Schäfflet, Lilienfeldet Wormsot, kik a szerves lények és a társadalmak közti analógiákat a végtelenségig szőtték a legkisebb részletekre is kiterjesztve azokat. Ő minden a közös biológiai törvényszerűségeen túlszótt analógiát elvet. A társadalmakat nem tartja szervezeteknek, csak —I úgymond — szervezettel bírnak; az ember a társadalomban több, mint a) szervezetben a sejt, az egyedek közt oly különleges és bonyolult vonatkozások állanak fenn, mint a sejtek közt soha, hanem, melyek „többi szervezet egymáshoz való viszonyából származnak”.

A társadalmak eredetének magyarázatában igen helyesen visszatér a legkezdetlegesebb állati közületekre s a hol a közületi élet nem testi összefüggésen alapul, ott keletkezését a nemi, táplálkozási és uralmi ösztönökből magyarázza. Úgyesen mutatja ki, hogy főleg ez utóbbi mily fontos tényező a társadalmak alakulásánál, de főleg konszolidálásuknál, és az állati közületek alapján bebizonyítja látja, hogy minden társadalmi berendezés és tagozódás a hatalmon alapszik és a hatalomnak szolgál.

A társadalmi átörökítésnek, a hagyománynak és a tanulás művelésének első csirái már az állatoknál feltalálhatók, de csak szervi közvetítésen alapulnak, hiányzanak még az esztétikai és technikai eszközök, melyek az emberiségénél nemzedékről-nemzedékre szállanak. Csak áltálal válik a fejlődési processzus történetivé, hogy a szervi és társadalmi öröklődés párhuzamosan haladnak s a szervi öröklődés igyekszik ugyanazon ösztönök és cselekmények élettani létfeltételeit főtartani, melyeket az előző nemzedékek alkottak s melyekkel éltek. A szervi és társadalmi fejlődés eme egyensúlyának megzavarásában látja a fajták hanyatlásának és elsatnyulásának okát.

Az embernek szellemi, sőt szépészeti és erkölcsi képességeit is csirájukban már az állatoknál feltaláljuk. Innen kell tehát azokat az emberre nézve is genetikailag levezetni. És épen így vagyunk — tehetjük bátran hozzá — a társas ösztönnel is. Helyesen és világosan fejt ki szerző a szociálista elméletek híveivel szemben, hogy a társadalom szervezete nem önkényen alapul, hanem ép úgy egy darab természet, mint a szaporodásra való törekvés; hogy az ember természetes viszonya a föld jövedelméhez nemcsak társadalmi, de uralmi viszony is, erőszakkal meg nem változtatható, mert természeti ösztönök és erők befolyása alatt áll. Az ember technikai és gazdasági felszerelése idegen fajokkal való harcának eredménye, de nagyobbtermű és részletesebb kialakulását csak több emberfajta létrejötté után ezek versengésében nyeri. Eleinte a fizikai kiválógotódsát szolgálja a gazdasági fölszerelés, de ha kiváltsági és családi alapon, tehát nem az egyéni kiváltságból származó különbségek állanak elő, akkor a létért való küzdelem átalakul a társadalmi hatalomért folytatott küzdelemmel. A jogért való küzdelem tehát eredetileg az erősebb jogéért való küzdelem. Egyáltalán minél messzebb hatolunk vissza az ember társadalmi fejlődésének kutatásában, annál inkább előtérbe fog lépni az erősebb joga.

Az első emberi közületet a családban látja, természetesen nem a patriarchális családban, hanem azon vérokon közületben, mely a családfő összetartó és védelmező hatalmában rejlik. A férfi erejének és képességének túlsúlya teszi a házasséletet „a társadalmi hatalom legeredetibb berendezésévé”. Ebből fejlődik a család, az uralmi szervezetek láncolatának első szeme.

Szerző tehát a családot a szülők és gyermekek szervileg közvetített összetartozását, melynek előkészítő lépéseit már az állatvilágban látjuk, tartja az ember elsődleges társadalmi közületének.

E nézetének megokadatulásánál nem annyira Westermarckra, Starkera, Grossera, ugyanezen elméletek nagy előharcosaira támaszkodik, mint inkább természetbúvárok és bölcselők kutatásaira, többek közt Darwin, Spencer és Zieglerre, részben elég önálló munkát és kritikát fejtve ki. Erősen síkra száll a promiscuitas tarthatatlan hipothézisével szemben. Morgannak ez a minden pozitív alapot nélkülöző, fényesen megczáfolt elmélete Engelsben és Bebelben nyert újabb híveket, kik azt szociálpolitikai céljaik elérésére alkalmasnak tartották és minden kritika nélkül Morgantól átvették. Morgan hipothézise a természettudomány szempontjából teljes abszurdum, a mit fényesen beigazolt Ziegler „Die Naturwissenschaft u. die Socialdemokratische Theorie” című művében.

Szerzőnk szerint az egynejtűség volt a legelterjedtebb és rendes alakja a házasságnak. Ezt azonban adatokkal nem képes eléggé beigazolni, ép úgy mint Westermarck sem; hogy úgy egy-, mint többnejtűség fordult elő, az bizonyos, hogy mily arányban, arra pozitív választ adni nem lehet, úgy gondolom a család nagysága s a nők száma nagyon függött a családfő erejétől és a véletlentől is.

A család a nemek és korok közti természetes munkamegosztáson alapul, mely később a családok, törzsek és fajták közti munkamegosztássá nővi ki magát. Ezt a tehetségek különbözőségének kényszere hozza létre és mint már szerző előtt Rohmer is helyesen kifejtette az ezen munkamegosztáson felépülő társadalmi osztályozódás fiziológiai természettörvényeken alapszik (193. old.). Minden politikai hatalom és tevékenység kútfeje a család, mely a nemek és korosztályok élettani különbségén épül fel, de legfontosabb és leghatalmasabb forrása egyes törzsek vagy fajok hadi vagy értelmi túlsúlya. Ez a legéletképesebb politikai szervezetek kiindulópontja. És a politikai uralomra és polgárisodásra való képesség is már embertanilag adva van.

Az állami élet kezdeteit a több egyenszarmazású családból alakult hordában látja, melyet a tisztelet és félelem, szokás és hagyomány természetes ösztönei vezetnek. Ennek továbbfejlődése során mindenütt fel véli található a Morgan által Észak-Amerikában megfigyelt gentilalkotmányi rendszert. Ez azonban épenséggel nincs bebizonyítva és nem is gondolható, hogy egy ily bonyolult rendszert minden nép alkotott volna fejlődése során. Egyáltalán nem valószínű, hogy minden nép egyforma irányban és egyforma fokozatokon át fejlődött volna pl. egyrészt a középzásiai nomádok, másrészt Afrika és Óceánia lakói.

Még egyre — írja szerző (245. old.) tanít meg bennünket a leszarmazástan, hogy tudniillik a társadalmi és politikai alakulatok fejlődési menete biológiai esemény, mely az élettani tenyésztés s az emberiség szellemi kifejlődésének szolgálatában áll.

De ezen fejlődés menetét erősen befolyásolja a fajták és egyedeik embertani jelleme, mely fiziológiai egyéniségükben és főlényükben jut kifejezésre. Ezért fontos a háborút gyakran követő összeolvadásnál, hogy egyenértékű vagy fel- és alárendelt élettani jelentőségű fajták egyesülnek-e (235. old.). A keresztezés csak akkor fog valóban értékes gyümölcsöket hozni, ha rokon vagy egyenértékű törzsek egyesülnek és olvadnak össze. Ezt már az állattenyésztés régen igazolta.

„A művelődés embertani története” című fejezetben erősen kiérzik szerzőből a germán önérzet. A világtörténelemnek jóformán összes nevezetes eseményeit germán népekkel és hősökkel igyekezik összefüggésbe hozni.

Végre a politikai pártokról s így főleg a konzervativizmus, liberalizmus és szocializmusról is megemlékezik.

Teleki Pál gróf.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

I.

Évzáró közgyűlés.

A Társadalomtudományi Társaság évzáró közgyűlését f. év június 17-én tartotta meg *Pikler Gyula* alelnök vezetése alatt. A közgyűlésnek első tárgyát az évi jelentés képezte, melyet dr. Gratz Gusztáv titkár olvasott fel és mely következőleg hangzik:

Tisztelt közgyűlés!

A midőn a választmány megbízásából előterjesztem szokásos jelentésemet, a Társaságnak az elmúlt év folyamán kifejtett működéséről, engedjék meg, hogy ezúttal visszapillantásomat kiterjeszthessem a Társaság fennállásának első két évére is, hisz jelentésem ezúttal a szokott jelentéseknél annyiban nagyobb fontosságú, hogy ezúttal a Társaság tisztikara hároméves mandátumának letelte után elhagyja helyét és e jelentésben úgyszólván utolsó szavait intézi a Társaság igen tisztelt tagjaihoz. Illő dolog, hogy az ügyeket úgyszólván leltározott állapotban adjuk át és kimutassuk, hogy legjobb igyekvésünk mellett mennyi volt az, a mit a Társaság erősítése, fejlesztése, céljainak megvalósítása érdekében tehattünk.

Talán nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy törekvéseink és munkánk nem volt egészen hiábavaló. A Társaság lassankint az ország modern gondolkodású, szabadelvű elemei egyrészének a közvélemény által is elismert gócpontjává küzdötte fel magát. Ma már senkinek, ki társadalmi mozgalmainkat figyelemmel iséri, nem kell megmagyarázni, hogy mi a Társadalomtudományi Társaság s mik az ő céljai. Határozott fogalmak tapadnak ehhez a névhez és szabad gondolkozású elvbarátaink az országban ép úgy tudnak rólunk, mint ellenfeleink, kik nem egyszer éles támadásokkal tiszteltek meg bennünket.

Ugyanolyan arányban, a mint a Társaságot megismerték, tagjaink száma is növekedett. Még élénk emlékezetemben van, mikor a Társaság megalapítását megelőzőleg, annak nagynevű megalapítójával, Pulszky Ágosttal, azt a kérdést vitattuk meg, hogy vajjon fogunk-e találni Budapesten 50—60 embert, a ki az általunk művelt eszmekor iránt érdeklődik és általunk képviselt eszmeiránnyal rokonszenvezik. Akkor még erre a kérdésre sem mertünk feltétlenül igennel válaszolni. És ma mégis ott tartunk, hogy

tagjaink száma 335-re szökkent fel (a tavalyi 281-el szemben). Maga ez a tény nagy mértékben kielégítő és a legszebb reményekkel biztat a jövőben is.

De nemcsak extenzív fejlődést konstatálhatunk társaságunkban, működésének intenzívitása is emelkedőben van. E tekintetben különösen az utolsó év rejt magában számunkra nagy tanulságokat. Kétségtelen, hogy a Társaság akkor felel meg legjobban céljának, ha azokat az eszméket, melyeknek hirdetését magára vállalta, mentől szélesebb körben műveli, mentői mélyebb rétegekbe viszi bele. Hogy azonban ezt megtehesse, első sorban érdeklődést és fogékonyságot kell keltenie a nagy közönségben. Bizonyos mértékben el tudtuk ezt érni az elmúlt években is oly felolvasások rendezésével, a melyek tárgyuknál fogva tágabb körben is érdeklődésre számíthatnak. Már akkor láttuk, hogy a viták, melyek egyszer-mászor az ilyen felolvasásokhoz fűződtek, mennyire fokozzák a tagok érdeklődését, mennyivel hatékonyabbakká teszik az egyes kifejezésre juttatott eszméket. A hallgató, ha egy felolvasásban valamely kérdés egyoldalú megvilágítását, kapja, természetesen tartózkodóan viselkedik a hallottakkal szemben, nem mer magának nézeteket formálni, mert nem tudja, nem lehet-e a hallottak ellen is súlyos érveket felhozni. A vita azonban felszínre veti ezeket az ellenérveket is és lehetővé teszi, hogy valamely kérdés minden oldalról megvilágíttassék. A hallgató mindent megvizsgálhat és kiválaszthatja magának azokat az eszméket, melyeket legjobbaknak tart. És e részben nem szabad elcsüggesztenie senkit annak a körülménynek sem, hogy az ily viták természetesen olykor-olykor salakot is produkálnak. Úgy vagyunk ezzel, mint az aranymosók, kik addig dobják a fővenyt egyik szitáról a másikra, egyik tartóból a másikba, míg nem az aranyszemeket meg tudják különböztetni a homoktól és ki tudják szedni maguknak. A viták is ilyféle proceszszust képeznek. Az eszmék — vagy csak nézetek — iderepülnek, odarepülnek, sok elhull belőlük, mint értéktelen anyag a földre, de a végén mégis marad mindenkinél néhány aranyszem, a melyet megtart magának. Az a nagyfokú érdeklődés, melyet a jelen évben a Társaság fel tudott kelteni azzal, hogy a vitát nemcsak mellékesen, ötletszerűleg, valamely erre alkalmas felolvasással kapcsolatban engedte meg, de — hogy úgy mondjam — önálló műfajjá fejlesztette ki, bizonyítja legjobban, hogy ez úton jelentékeny sikereket lehet elérni. És ez természetes is, hisz csak ily módon lehet gondoskodni arról, hogy valamely kérdés igazán minden oldalról világíttassék meg, csak így lehet kisajtolni a vitából mindazt a tartalmat és hasznát, a melyet esetleg nyújthat. Közönségünk, mely az általunk rendezett vitaciklust véges-végig oly meleg érdeklődéssel kísérte, hogy a kereskedelmi kamarának az elmúlt évben is nagy előzékenységgel rendelkezésünkre bocsátott nagyterme állandóan szűknek bizonyult hallgatóságunk befogadására, úgy hiszem, éppen ezzel útmutatást nyújtott számunkra a jövő szempontjából is, oly útmutatást, a melyet kötelességünk tekintetbe venni.

Az elmúlt év folyamán összesen 20 előadó és vitaülést tartottunk, tehát ezek száma az előbbi évekhez képest mintegy megkétszereződött, mert az első évben 11, a másodikban 10 ülést tartottunk. A 20 ülésből 14 esik arra a már említett vitaciklusra, melyet a „társadalmi fejlődés irányáról” rendeztünk. E vitában, mely 30 felszólalásból állt, az előadókkal együtt 24 egyén

szólt fel, ezek közt 16 tag és 8 vendég. Egy ülésünk a nagy angol gondolkodó, Spencer Herbert emlékének volt szentelve, a kit a halál röviddel ezelőtt ragadt el az élők sorából és a kihez a Társaságot szoros eszmei kapcsolatok fűzték. A nagy filozófus ismételten meleg érdeklődést tanúsított Társaságunk iránt és ha alkalma volt reá, mindig élénken tudakozódott annak előhaladása iránt. Az emlékünnepegy fényes és nagyszámú közönség jelenlétében folyt le. Tárgyát két emlékbeszéd képezte. *Hegedűs* Loránd orsz. képviselő, t. alelnökünk, *Spencert mint szociológust* méltatta, *Somló* Bódog jogakadémiai tanár pedig Spencer etikájáról értekezett.

A többi 5 felolvasó üléseket egyes előadások töltötték meg. Az elsőn *Bodnár* Zsigmond egyetemi m. tanár tartott előadást: *Hullámos haladásunk a végső realizmus felé* címen. A másodikon *Timon* Zoltán ipariskolai tanár olvasott fel a *Népnevelésről*, a harmadikon Dr. *Vermes* Mór *A munkásbalesetbiztosítási törvényjavaslatról orvosi szempontból*, a negyediken Dr. *Ballagi* Béla *A munkásbalesetbiztosításról szóló előadói tervéről*, az ötödiken *Wolfner* Pál *Munkástanfolyamaink eredményéről*. Az előadásokkal kapcsolatban ismételten vita is fejlődött.

A mi működésünk egyéb részeit illeti, erről az illető tisztviselők részletesen be fognak számolni. Csak röviden említem, hogy *pénztárunk* állapota kielégítő, daczára annak, hogy az elmúlt évben is aránylag jelentékeny összeget fordítottunk a Pulszky-könyvtár gyarapítására és kiegészítésére. A *könyvtár* katalógusa elkészült, úgy hogy a könyvtárt még a tél folyamán átadhattuk a közhasználatnak. *Munkásvédelmi szakosztályunk* az elmúlt évben is megfelelt azon kötelességeknek, melyeket a nemzetközi munkásvédelmi egyesület Bázelen székelő központjával való összeköttetése reá rótt. A múlt évben megalakult *munkástanfolyamok* szép eredménnyel működtek, a minék számos fényes bizonyítékát láttuk azokban az adatokban, melyeket a tanfolyam-rendező bizottság titkára, *Wolfner* Pál dr. a tanfolyamok eredményéről szóló előadásában velünk közölt.

A folyóiratunkkal, a „*Huszdik Század*”-dal való szerződésünket a jelen évre is változatlanul meghosszabbítottuk. A lap, mely január elsejével Dr. *Kégl* János és Dr. *Wildner* Ödön tagtársaink szerkesztésébe ment át, örvedetesen gyarapodik és mind értékesebbé válik.

Ezzel beszámoltam múlt évi működésünk főbb mozzanatairól. A kifejtettek alapján kérem a t. közgyűlést, kegyeskedjék köszönetet szavazni a Kereskedelmi Kamarának helyiségei átengedéseért, Dr. *Szabó* Ervin úrnak, a miért könyvtárunkat — alapszabályszerű tisztviselőnk e célra nem lévén — szívességből rendezte és kezelte, továbbá a munkástanfolyamok vezetőségének és a „*Huszdik Század*” szerkesztőinek egész működésükért.

Kérem továbbá, kegyeskedjenek a tisztikarnak s a választmányynak a felmentvényt megadni.

A jelentés tudomásul vétetvén, a felmentvény megadatván, és a közgyűlés köszönetet szavazván a Kereskedelmi és Iparkamarának, *Szabó* Ervinnek, a munkástanfolyamok vezetőségének és a *Huszdik Század* szerkesztőségének, dr. *Teller* Miksa pénztáros terjesztette elő a múlt évi zárszámadásokat és a jelen évi költségvetést a következőkben:

Zárszámadás az 1903. évről.

<i>Bevétel.</i>	<i>K</i> <i>f</i>	<i>Kiadás.</i>	<i>K</i> <i>f</i>
Át hozat 1902. évről	884 47	„Huszadik Század”	3342 —
Tagdíjak folyó évre	5040 —	Tagdíj beszédese fejében	200 —
Adományok	325 —	Nyomtatványok	554 33
Munkástanfolyam	171 —	Keresk. és ipark. szolgálái .	50 —
		Világítás	105 25
		Irodai kiadások	155 68
		Gyorsírók	70 —
		„Pulszky”-képalapra	200 —
		Könyvtári kiadások	309 59
		Munkástanfolyamok	171 —
		Egyenleg	<u>1262 62</u>
	6420 47		6420 47

Budapest, 1904 június hó 10.

Dr. Teller Miksa s. k.
pénztámok.

Ezen zárszámadás egyes tételeit a pénztárkönyvvel, a tagok könyvével és az igazoló okmányokkal egybevetettük és helyesnek találtuk. — Vagyonkimutatásra alapító tagok hiányában szükség nem volt. — A pénztárnok részére a felmentvényt az 1903. számadási évre megadni ajánljuk.

Budapest, 1904 június hó 10.

Dr. Kovács Gyula s. k.

Dr. Lessner Richárd s. k.

György Aladár s. k.

számvizsgálók.

Előirányzat az 1904. évre.

<i>Bevétel.</i>	<i>k</i> <i>f</i>	<i>Kiadás.</i>	<i>k</i> <i>f</i>
Pénztári maradvány	1262 62	„Huszadik Század” folyóiratokért (300)	3600 —
„Pulszky”-képalap (1903-ik évről)	200 —	Tagdíjbeszédésért	200 —
		Tagdíjak (300)	6000 —
		Nyomtatványokért (munkástanfolyamok programjájért)	300 —
		Sholgláknak (keresk. és iparkamara)	50 —
		Világításért	400 —
		Irodai kiadások	200 —
		Gyorsírók díjai	500 —
		„Pulszky”-képalap (1903-ik évről)	200 —
		„Pulszky”-képalap (1904-ik évről)	200 —
		Könyvtár kiegészítésre	500 —
		Előre nem látott kiadások	200 —
		Várható maradvány	<u>1112 62</u>
	7462 62		7462 62

A közgyűlés a számvizsgálók jelentése alapján a zárszámadást tudomásul vette, a felmentvényt megadta és a költségvetést elfogadta.

A tisztikarnak három évi megbízatása lejárván, Pikler Gyula alelnök köszönetet mond a társaságnak a bizalomért, melylyel a tisztikar iránt viseltetett és felkéri a közgyűlést új tisztikar választására. Az elnöki széket Révai Sámuel korelnöknek adja át.

Gerster Béla indítványozza, hogy az egész lelépő tisztikar egyhangúlag újból választassék meg.

A közgyűlés ez indítványt elfogadja. E szerint újból megválasztottak: Elnöknek: Gróf *Andrássy* Gyula; alelnököknek: dr. *Pikler* Gyula és dr. *Hegedűs* Lóránt; titkároknak: dr. *Gratz* Gusztáv és dr. *Jászi* Oszkár; pénztárnoknak: dr. *Teller* Miksa.

A fővárosi választmányból a jelen évben kilépnek: Beck Károly, Concha Győző, Gerster Miklós, Guttenberg Pál, Illés József, Jankovich Béla, Kristóffy József, Méray Horváth Károly, Révai Sámuel, Szántó Menyhért, Teleki Sándor gróf, Szladits Károly, Schächter Miksa, Ullmann Pál, Vámbéry Ármin, Vámbéry Rusztem, Veigelsberg Hugó, Vészi József, Wildner Ödön és Zigány Zoltán.

Helyükbe megválasztottak: Concha Győző, Farkas Geyza (új), Gerster Béla (új), Harrer Ferencz (új), Illés József, Jankovich Béla, Méray Horváth Károly, Révai Sámuel, Szántó Menyhért, Teleki Sándor gróf, Rác Gyula (új), Szladits Károly, Schächter Miksa, Székely Aladár (új), Vámbéry Ármin, Vámbéry Rusztem, Veigelsberg Hugó, Vészi József, Wildner Ödön és Zigány Zoltán.

A vidéki választmányból a sorshúzás útján kilépett tagok: Bors Emil, Finkey Ferencz, Kégl János, Kolosváry Bálint, Kosutány Ignác, Leopold Lajos, Lukács Adolf, Niamesny Mihály, Pap Tibor és Pékár Károly újból megválasztottak azzal a különbséggel, hogy a Társaságból kilépett Pap Tibor (Mármarossziget) helyébe Kristóffy József (Nagy-Károly) választott meg.

Számvizsgálóknak újból: György Aladár, dr. Kovács Gyula és Lessner Richárd választottak meg.

Ezután *Zigány* Zoltán titkár terjesztette elő jelentését a Nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület magyarországi osztályának működéséről. A jelentés így hangzik:

Két héttel ezelőtt, immár három esztendeje múlt el annak, hogy a Társadalomtud. Társaságnak munkásvédelmi szakosztálya megalakult és így ma már kétségtelenül elérkezett annak az ideje, hogy a szakosztály mindennapi adminisztratív teendőinek elintézésén kívül a tisztelt Közgyűlés a szakosztály tevékenységének eredményeit a maguk egészében is megítélje. Ennek szükséges és alkalomszerű voltát különben igazolja az a körülmény is, hogy a tisztikarnak, az igazgatóságnak és a szaktanácsnak megbízatása lejárván: ez a közgyűlés a beszámolásnak, illetőleg számonkérésnek amúgy is természetszerű alkalmát szolgáltatja. E felfogásból kiindulva, van szerencsém a szakosztály működéséről a következőket a t. Közgyűlés elé terjeszteni.

A szakosztály 1901. évi június 1-én alakult meg. Elnök Pulszky Ágoston, majd az ő halála után *Andrássy* Gyula gróf. Ipari szakosztály elnöke: *Szterényi* József min. tanácsos. Főtitkár: Szántó Menyhért min. titkár. Titkár: Somló Bódog, majd *Zigány* Zoltán. Pénztáros: *Teller* Miksa dr. ügyvéd.

Igazgatósági tagok voltak a lefolyt 3 éves ciklus alatt: Bedő Albert, Bokányi Dezső, Emmer Kornél, Fábry Sándor, Gelléri Mór, Goldner Adolf, Hegyeshalmy Lajos, Herz Zsigmond f, Lukács György, Navratil Ákos, Neuschloss Marczel, Schulpe György, Thék Endre.

Az ipari szaktanács tagjai: Andor Endre, Buday László, Fenyvessy József, Gerster Miklós, Harkányi József, Lessner Richárd, *Szterényi* Sándor, Víg Albert.

Eddigi tevékenységünk a megalakulásnak és szervezkedésnek adminisztratív teendőin kívül egyfelől a nemzetközi egyesület munkálkodásában való részvételre szorított, másfelől — és pedig nagyobb részben — arra volt irányozva, hogy a magyar ipartörvénynek minden valószínűség szerint nemsokára szőnyegre kerülendő revíziójához alkalmas előkészítő tárgyalások után konkrét javaslatokkal szolgálhassunk a kormánynak.

Sajnálattal kell a tisztelt Közgyűlés előtt konstatálnunk, hogy a nemzetközi egyesület munkálkodásában való jószándékú részvételünk nem mindenben állott arányban a többi nyugati nagy nemzetek hasonló irányú társadalmi tevékenységével. Ennek okait mi első sorban a magunk gyarlóságai között kutatjuk ugyan: azonban a kérkedés nélküli szerénység e tisztos beismerése után lehetetlen szemet hunynunk azon körülmény előtt, hogy a nagyra fejlett ipari életet élő nyugati nemzetek, a maguk jól képzett és nagyszámú, tanult munkásosztályaikkal, nemkülönb a világversenyben diadalmasan küzdő hatalmas és biztos jövedelmeket adó ipari vállalataikkal egészen más célú és hasonlíthatatlanul nagyobb arányú munkásvédelmi intézkedésekkel foglalkozhatnak, mint a milyen törekvésekre mi a magunk szegényesebb körülményeink közepette vállalkozhattunk. Épen ezért a nemzetközi munkásvédelem tevékenységében csupán csak az adatgyűjtésnek szerény munkálataival vehettünk részt.

Bármilyen világosan látjuk is azonban e tekintetben elmaradottságunkat s bármilyen élénken óhajtjuk is a természetszerűen előállott hiányokat pótolni: nem tudjuk magunkat azzal a reménységgel kecsegtetni, hogy közgazdasági életünknek eddigi arányaiban egyoldalúan fejlődött állapot mellett képesek leszünk a nyugati, nagyiparos nemzetek munkásvédelmi intézményeit hamarosan hazánkban is megvalósítani. Sőt a körülmények higgadt megfontolása arra a meggyőződésre kényszerít bennünket, hogy a munkásvédelem terén az újabb alkotások egymásutánját és határait a magyar ipar fejlődésének fokozatossága fogja élénk szabni. A magyar ipar fellendülésének és az okszerű munkásvédelemnek eme korrelációját szem előtt tartva, a jövőndő tevékenység határait is talán úgy lehet leghelyesebben meghatározni, hogy a nemzetközi munkásvédelmi törekvések irányában indulva, csak a hazai viszonyok számbavételével s a fokozatos fejlődés természetes egymásutánjában igyekezzünk előbbre jutni. Úgy véljük, hogy egyfelől tartózkodván a külföldi nagy méretekkel szabott intézmények magunkra erőszakolásától, s másfelől ragaszkodván a hazai intézmények koncentrikus fejlesztésének higgadt szándékához: ezzel nemcsak a munkásvédelem költségeinek fokozatos emelkedésében és a magyar ipari termelés teherbírásában sikerülhet valamelyes arányosítást biztosítanunk, hanem egyszersmind talán megóvhatjuk a magyar iparpolitikát, némely időelőtti törekvés meddő erőfeszítéseitől.

E nézetektől vezettétvén, a szakosztály munkaprogramját úgy állapította meg, hogy a következő fontos kérdésekre vonatkozólag konkrét javaslatokkal fordul a kormányhoz és annak idején gondoskodni fog arról is, hogy a szóba kerülendő programponozatok tárgyalása és realizálása iránt mennél mélyebben járó, általános érdeklődést ébresszen föl.

Legelső sorban megoldandó problémából megállapította a szaktanács a következőket:

1. A normál munkanap Fenyvessy József dr. előadói javaslata alapján,
2. A munkaközi szünetek Fenyvessy József dr. előadói javaslata alapján,
3. A munkáslakások törökkanizsai Schulpe György előadói javaslata alapján,
4. A nők éjjeli munkája Máday Andor dr. előadói javaslata alapján úgy a szaktanácsban, mint az igazgatóságban letárgyaltattak,
5. A munkanélküliség Gelléri Mór előadói javaslata gyanánt a tárgyalásra teljesen készen áll.

Ezekben röviden vázolván eddigi munkásságunknak anyagát, legyen szabad tárgyalásaink jellemzésére és működésünk kifelé, a nagy társadalomra való hatásának föltüntetésére a t. Közgyűlés előtt fölemlítenem, hogy munkásságunkban az oroszánrészt a közgazdasági adminisztrációnak hivatásos egyénei végezték; csekélyebb mértékben részt vettek még e tevékenységben a szervezett ipari munkások vezető emberei és a székesfővárosnak néhány nagy vállalkozója. Semmiképen sem sikerült ellenben munkásságunk iránt érdekeltetnünk az autonóm közigazgatásnak, nevezetesen a községi és törvényhatósági adminisztrációnak az embereit, továbbá a mezőgazdasági üzemek nagy érdek-szféráit, és végre a társadalomnak azokat a tőlünk távolabb eső nagy rétegeit, a melyeknek aktív szimpathiái nélkül a munkásvédelem feladatai még erős hatalmi eszközök alkalmazásával is nagyon csekély eredménnyel volnának realizálhatók. Ezek a tények azt mutatják, hogy a szakosztály munkássága kelleténél kisebb körben mozgott és ámbár lehetetlen azt el nem ismernünk, hogy a megoldott programponatok gazdag anyaggyűjtéssel, lelkiismeretes körütekintéssel készültek és igen gyakorlati, exakt eredményekkel állanak előtűnk: mégis ki kell emelnünk keletkezésük körülményei közül azt a tényt, hogy egyfelől alkotásuknál majdnem kizárólag azok a tényezők működtek, a melyeknek közrehatását részint a hivatásos tevékenység, részint az érdekképviselőt más alkalmakkor úgyis biztosította volna; másfelől viszont sajnálattal kellett nélkülöznünk a szakosztály tevékenységénél épen azoknak a tényezőknek a munkásságát, a melyek megnyilatkozására a fórumon csakis mi nyújthattuk volna az alkalmat.

Bizonyos ellentét mutatkozik a Társadalomtudományi Társaságnak és a munkásvédelmi szakosztálynak a társadalomra való hatásában; a míg ugyanis a Társaság a maga tudomány-művelő és tudomány-terjesztő tevékenységével széles köröknek figyelmét, sőt szimpathiájait szerezte meg: addig a munkásvédelmi szakosztály — ok és jog nélkül ugyan — de mégis csak közönyt, sőt idegenkedéssel találkozik. Mintha egyirányú, bár differenciálódott munkálkodásunk a Társaság számára csak rózsákat, a szakosztály számára pedig csak töviseket tudna teremni.

Aligha volna haszna és talán nem is egészen sikerülne, ha e tények okait akarnám a t. Közgyűlés előtt fölfejtetni; legyen szabad azonban legalább azt az egy szerény véleményemet kifejezmem, hogy a szakosztály tevékenységének emez izoláltsága nem csupán működésében találhatja okait; részben talán hozzájárul az is, hogy a Társaságnak tudomány-terjesztő tevékenysége nem járta át még annyira a köztudatot, a mennyire az a szakosztály exakt feladatainak méltánylásához és sikeres támogatásához nemcsak kívánatos, hanem bizony szükséges is volna.

Ezek a gondolatok vezették a szakosztály tisztikarának s az igazgatóságnak néhány tagját akkor, a midőn a Magyar Közgazdasági Társaság néhány kiváló vezérférfiának véleményére hajolván, azzal bíztak meg engem, ajánlanám a t. Közgyűlésnek elfogadásra a következő indítványt:

„A Társadalomtudományi Társaság átadja Munkásvédelmi szakosztályát, mint a Nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület magyarországi osztályát a Magyar Közgazdasági Társaságnak, megbízván az átadás teendőinek elintézésével a Társaság elnökségét.”

Ezek alapján bátor vagyok a t. K. tisztelettel kérni, hogy:

a) jelentésemet tudomásul venni;
b) a tisztikarnak, az igazgatóságnak és a szaktanácsnak a fölmentvényt megadni, őket megbízatásuk lejártával tisztségeiktől fölmenteni;

c) indítványomat elfogadni és annak végrehajtásával az elnökséget megbízni méltóztassék.

A közgyűlés a jelentést tudomásul vette, a felmentvényt megadta, az indítványt pedig a választmány elé utasította.

Ezután Wolfner Pál terjesztette elő jelentését a munkás-tanfolyamok ez évi eredményeiről, melyekről felolvasásában már részletesen beszámolt.

Dr. Gratz Gusztáv indítványára a munkás-tanfolyam-rendező bizottságba megválasztottak: *Pikler Gyula*, mint elnök, *Wolfner Pál*, mint titkár, *Gerster Béla*, *Máday Andor*, mint tagok; a munkás-szakszervezetek részéről *Garami Ernő* és *Jászai Sándor*.

Gerster Béla indítványára a közgyűlés köszönetet mond *Wolfnernek* buzgó működéséért.

Egyéb indítványok nem lévén, elnök az ülést bezárja.

* * *

A közgyűlést *választmányi* ülés előzte meg, mely 26 új tagot vett fel.

A választmány letárgyalta és elfogadta a közgyűlés elé terjesztendő jelentéseket és indítványokat.

Wolfner Pál javaslatára kimondotta, hogy a jövőben a munkás-tanfolyamok nyomtatványainak költségeit a Társaság viseli.

Jászi Oszkár titkár jelenti, hogy a X. nemzetközi alkoholelles kongresszus meghívására a végrehajtó-bizottságba az elnökség dr. *Madzsar József* orvost küldte ki.

Titkár jelenti továbbá, hogy a washingtoni Carnegie-Institute által kiadandó *Handbook to Learned Societies* szerkesztője a Társaságról adatokat kért be.

A választmány e két bejelentést tudomásul veszi és a titkárt felhatalmazza, hogy a kért adatokat a szerkesztő rendelkezésére bocsássa.

Végül *Szladits Károly* indítványozza, hogy *Pulszky Ágost* nyomtatásban meg nem jelent egyetemi előadásait egy bizottság vizsgálja át és tegyen jelentést az iránt, ha vajjon vannak-e ezen jegyzeteknek maradandó becsű részei? Igenlő esetben a Társaság gondoskodjék kiadásukról.

Az indítvány elfogadtatván, a bizottság tagjai lettek: *Illés József*, *Jászi Viktor*, *Márkus Dezső*, *Somló Bódog*, *Szladits Károly*, *Tegze Gyula* és *Vámbéry Rusztem*.

II.

Vita a társadalmi fejlődés irányáról.*II. vitaülés 1904 április 15-én.*

— Folytatás. —

Dr. Kégl János szerint Wolfner Pál megmarkolta azt a vezető fonalat, a mit itt, ebben a társaságban és ebben a kérdésben követni kell, hogy ha azt iparkodunk és próbáljuk meg elérni, a mit mint igazságot kell, hogy kiderítsünk. Az a nézőpont, a melyet itt ebben a társaságban elfoglalnunk kell, nem az, a melyet Bernát István úr jelzett, hogy talán itt a szocializmust, mint eszmekört, mint törekvést akarnók propagálni; nem, a nézőpont a szigorú objektív tudomány álláspontja kell, hogy legyen. Azoknál, a kik vállalkoztak az egyes irányoknak az előadására és fejtegetésére, azt látjuk, hogy főleg ezt akarták kidomborítani és ennek karakterisztikus vonásait előállítani. Gratz Gusztávot nem illeti szemrehányás azért, hogy az ő tárgyáért markirozottan nem lelkesedett. Nem a lelkesedés az, a mi a brennusi kardot majd az egyik, majd a másik serpenyőbe dobja, hanem azoknak az argumentációknak csoportja és súlya, a melyeket valaki össze tud hozni a maga nézőpontja mellett. Igaz, hogy ez az objektív nézőpont nem könnyű, mert hiszen benne élünk mindnyájan a jelenben s annak a mozgalmi, törekvései, küzdelmei bennünket ép úgy hevítenek, mint azokat, a kik ezzel a kérdéssel gyakorlatilag foglalkoznak. Már csak azért is, mert ezek a kérdések mindnyájunkat legközelebről érintenek. Mégis rá kell helyezkedni erre a nézőpontra, iparkodni kell a természet jelenségeinek obszerválóját követni. A négy különböző irányban első sorban azt az összefüggést kell keresnünk, a melynek feltétlenül meg kell lenni, mert hiszen tudjuk azt, hogy mind a négy irány, a miről itten szó van, tulajdonképen az életért küzdő, vergődő, nyomorgó, vagy annak a bőségében tobzódó emberi társadalomnak ideológiai termékei, az hozza létre, a mely elvégre maga is, mint a természetnek darabja a törvényszerűségnek az uralma alatt áll. Tudjuk azt, hogy ezek közül az irányok közül egyiket sem dobtá transzcendentális hatalom a világűrbe, hanem tudjuk, hogy ezek mind földi küzdelemnek az eszmei képzetei és ennél fogva, ha keressük azt a fonalat, a mely őket összeköti, másra nem utalhatunk, mint arra, a mit a megismerés nyújt nekünk, t. i. magára a történetre. Történetileg ezek közül az irányok közül azt, a mit konvencionálisan konzervatizmusnak és liberalizmusnak nevezünk: már láttuk, e kettő már működött. A mit szocializmusnak nevezünk, nemcsak közeledik, de már itt is van, a mit anarchiának nevezünk, annak eddigi életnyilvánulásai túlságosan örvendeteseknek nem voltak mondhatók. Mert azokat a jelenségeket, a miket gr. Batthyányi Ervin hozott fel a história előtti időkből vagy a vad népek életéből, mint az anarchizmus példáit: nem lehet ilyenekül akceptálni, mert az államnélküliséget abban senki sem fedezi fel. Az a kérdés, hogy mit ért valaki állam alatt? Mert ha valaki a modern

Angliát és Németországot érti, ott van, mint a ki szerves lényül a versenylovakat és nem a moszatokat veszi, tudvalevőleg azon kezdetleges alakulatokat, a melyekben az organikus jelleg épűgy benne van, mint az importált angol telivérben.

De ha az államnak az alapkritériumát tulajdonképen abban a kooperációban látjuk, a mely egy csoportot közösségi célokra működtet együtt úgy, hogy azokban a vezetés közös, habár csak a legkezdetlegesebb célokra is: akkor lehetetlen, hogy akár a prehisztorikus időben, akár a vadnépek történetében megtaláljuk azt a teljes anarchiát, a hol minden ember egyedül, magában él, mert ez az állapot csak az elméletben létezik, de mint intézmény, történelmileg valósággal soha nem mutatkozott.

Azonban a négy iránynál is tulajdonképen további distinkciókra lesz szükség. Konzervatizmus alatt kettőt kell értenünk. Első sorban azt, a mi mint törekvés tulajdonképen nem egyéb, mint egy kerékkötő a radikális haladással szemben, mert hiszen konzerválni lehet mindent, nemcsak a latifundiumokat vagy privilégiumokat, az előjogokat, az előítéleteket, a kastélyok és kolostorok uralmát; nemcsak ezt lehet konzerválni. Lehet konzerválni a jelen állapotoknak a közelmúltban fejlődött részeit is. Például a mai parlamentarizmust, a mai osztályparlamentet, a vármegyei önkormányzatnak bizonyos családoknak a kebelében való állandó fenntartását. Ez mint irány és mint törekvés megkülönböztetendő attól, a mit ma konzervatizmusnak nevezünk. Ma konzervatizmus alatt értjük a közelmúlt visszaállítását, részben a maiaknak a megtartásával. A konzervatizmusnak e tulajdonságait és a gyakorlatban való érvényesülését Gratz Gusztáv teljes bőséggel kifejtette és előadta. De nemcsak ő adta elő, hanem egyszersmind a konzervatizmus igazi képviselője, Geócze Sarolta szintén volt szíves ezzel foglalkozni és mint alapjelenségeket: a magántulajdont, a családot, a hazát és a vallást vette olyanoknak, a melyek itten első sorban érvényesülnek és ennek tulajdonképen alapjai.

Ez a két előadás körülbelül kimeríti a konzervatizmusnak az elvi körülhatárolását; ez a konzervatizmus hogy hogyan érvényesült és ennek következtében milyen ellenhatásokra volt szüksége, azokat Gratz Gusztáv a liberalizmus történetében szintén előadta teljesen a történeti valóságnak megfelelőleg. A konzervatizmus ugyanis tényleg első és főtámaszát az egyházban és a vallásban bírja. Tudjuk azonban, hogy az őskereszténység maga nem volt konzervatív, csak akkor, mikor uralomra jutott: Nagy Konstantin után kezdett konzervatív lenni, és iparkodott konzervatív maradni mindaddig, míg uralmon volt. De nemcsak itt, hanem mindenütt azt látjuk, hogy a vallás a hol az uralkodó társadalom alapalkatrésze, ott állandóan konzervatív. És hozzá igen nagy segítséget nyújt a vallás annak a társadalomnak, a melyet konzerválni akar, mert egész rendszerét, mint transzcendentális erőknél a művét fogja fel. Ennélfogva ezeknek megbolygatása már magában véve is bűn, a melyet egyházilag sújt.

Az a konzervatizmus, a melyről tulajdonképen itt szó van, a mely a mai társadalom alakulata nézve befolyást gyakorol, a mint Geöcze Sarolta azt előadta, tényleg ama kereszténynek nevezett világnézetnek az eredménye. Nagyon természetes, hogy az első kérdés az, hogy ez a keresztény világnézet honnan ered. Tudjuk, hogy a keresztény világnézet azelőtt egyáltalán nem volt konzervatív hajlandóságú, sőt az új testamentum világnézete, sőt maga Jézus Krisztus egyáltalán nem mondható annak és sehol sem nyilvánított olyan akaratot, a melyet azután a konzervatizmus számára lehetett volna gyümölcsötteni. Sőt az ő tanításában mindenütt egészen ellenkező törekvések, mondhatjuk a kommunizmus jelszói tűnnek elő. A mikor a vagyonos embernek azt parancsolja, hogy ossza ki, mije van, midőn utal arra, hogy mily nehéz a gazdagnak az üdvözülés: nem a fennálló világrend konzerválására törekedett. Természetes, hogy ő, a ki minden erőszaktól irtózott, ezt az embereknek a teljes lelki átgúráásával és az emberszeretettel akarta megvalósítani. Azonban látjuk később azt, hogy az egyház mihelyt uralkodóvá vált, átfelzárkózta a kereszténységnek ezen alapjait és akkor igen is konzervatív lett. Különben az egyház szinte bámulatos abban, a mire már itten Wolfner Pál is célzott, hogy hogyan tud egy szervezet az időkhöz képest átalakulni úgy, hogy azt lehessen mondani, hogy külsőleg semmit sem változott. A valóság szerint pedig az egyház számolt mindig a helyzettel, a világfelfogással és átgúrta a maga alapfelfogását és mindig ahhoz alkalmazkodott, és ebben rejlik fennmaradásának a titka.

Ha azok, a kik konzerválni akarják a társadalmat és ebben az irányban akarnak haladni, a vallást veszik tulajdonképen alapjául, akkor itt meg kell állapítani magának a keresztény világnézetnek is a jelentőségét, hogy azután lássuk, mire van maga a konzervatizmus építve. E kérdésnél vissza kell mennünk a vallás mibenlétére. A primitív társadalmakban a vallást igen gyenge, elmosódó határvonal választja el a tapasztalati igazságoktól; attól, a mit a primitív társadalom, mint valóságot megismert. A vallás és a hit mindig a tudáson túl kezdődnek. Nemcsak a primitív, hanem a modern társadalomban is. A mit tudok, azt nem kell hinni, sőt nem is hihetem, mert tudom. Az ellenkezőjét még kevésbé. És látjuk, hogy a mint a kultúrának a fejlődésével az emberi tudás bővül, a mint a mikroszkop, teleszkop, mind bővebben és bővebben tárja fel a természet csodáit előttünk, mindinkább háttérbe szorultak azok a felfogások, a melyek ezt a hit birodalmába utalták. A tudásnak a terjedése a hit világát itt is szűkebbre és szűkebbre szorítja. Ha már most a vallást és a hitet ebből a szempontból fogjuk fel, akkor az a kérdés, hogy a konzervatizmus mit vesz tulajdonképen alapul: melyik vallási felfogást. Vajon azt a geocentrikus felfogást, vagy a mai vallási felfogást, a mely nagyon természetesen egészen eltérő, mint a milyen volt akkor?

A konzervatizmus fejlődése alapját a múlt konstellációiban találja. Az akkori viszonyok kedveztek a központi hatalomnak, azt megerősítették,

a központi hatalom abszolút hatalommá vált és így ez a központi hatalom, nagyon természetesen, mint minden erő, a mely érzi a maga hatalmát, annak a további fenntartását, annak a megerősítését és minden más áramlattal szemben a megvédést akarja. Hogy ezzel a korszakkal szemben, a mely részben mint abszolútizmus és részben mint feudalizmus jelentkezik, miféle kölcsönhatások, törekvések keltek mindazokban, a kik ellen akkor szervezkedett, azt a parlamentarizmusnak a fejlődésében a liberalizmus előadójától kellőleg hallottuk hangsúlyozni. Látjuk azt, hogy mindenütt a polgárság volt az, a mely magát a társadalomból száműzve látta, annak részese nem volt, a társadalom javaiban nemcsak hogy mentül csekélyebb mértékben részesedett, de látta azt is, hogy róla tudta és akarata nélkül intézkednek; látta azt, hogy az egyénben bennrejlő tehetségek érvényesülésére egyáltalában tér nem nyílik; ennél fogva ezeknek a nevében indított harcot az abszolútizmus és a feudalizmus ellen. Követelte az előítéleteknek és a kiváltságoknak s előjogoknak megszüntetését, ezzel kapcsolatban a jobbágyság eltörlését, a szellemi és gondolat szabadságot úgy, a mint azt a francia forradalomban részletesen formulázták. A mi tulajdonképpen mint liberalizmus szerepelt, nem egyéb, mint annak a 3-ik rendnek a harci riadója a papok és nemesek ellen, a mely azután a legközelebbi múltban — a mint látjuk — nagyobbbrészt sikerre is vezetett és a polgári társadalmat alkotta meg az azelőtti rend feudális társadalmá helyében. A liberalizmusnak természetesen a követelései nem teljesültek mind, de azoknak a teljesedése nélkül is elegendő volt arra, hogy az a 3-ik rend, a mely a liberalizmus jelszavával és az egyenlőség ígéretével indította meg a maga küzdelmeit, elérje azt a pozíciót a társadalomban, a melyért tulajdonképpen küzdött. Mert a liberális irány a gazdasági téren is érvényesülvén, vagyoniilag oly pozícióhoz jutott, a melylyel a maga részéről teljesen megelégedett és ennél fogva ő is inkább konzerválta azt, a mit elérni lehetett, a nélkül, hogy a maga álláspontjának az egész tartalmát megvalósítani iparkodott volna. Mert hisz látjuk ma a liberális uralkodása alatt, (nem Franciaországban, a hol a legnagyobb mértékben érvényesült azok elvi keresztülvitele) hogy a születési előjogok egyáltalán megszüntetve nincsenek.

A mai helyzet tehát az, hogy azok, a kik a termelésben legfőképpen erejükkel vesznek részt, a jövedelem megosztásánál háttérbe szoríttatnak, — a mire azt kell mondani, csak gazdasági szempontból is, hogy nem gazdaságos. Éspedig azért, mert nem a termelőerőknek adja vissza azt, a mi őket a további termelésre továbbra is alkalmassá teszi, hanem a jövedelmet olyformán osztja meg, hogy annak oroszlánrészét nem a termelő, erők hanem mások kapják. És itt nem arról van szó, hogy vajjon igaza van-e Marxnak vagy nincs-igaza. Ez egészen más dolog. Nem az irányok képviselőiről és azok igazságáról van szó: itt arról van szó, hogy ez a mai helyzet tökéletes-e, ha nem az, akkor mikép lehet orvosolni és szanálni. Mert azt mondják, hogy a szociálizmusnak

tulajdonképen okai a krízisek; azoknak a gazdasági kríziseknek serege, a melyre a spekuláció vezetett. Igen, az is ok. Csakhogy azután ebből a helyzetből mi a további boldogulásnak az útja, milyen irányban kell a kibontakozást keresni: arra kell tulajdonképen a társadalmi fejlődés irányzatainak megfelelni, a melyekről épen jelenleg szó van.

Tudjuk azt, hogy a magángazdálkodás terén is rablógazdálkodásnak nevezik azt a rendszert, a mi a termelési erőket állandóan kimeríti, kizsákmányolja. Nem tud annyit előállítani, a mennyi a saját fenntartására szükséges.

Ugyanerről a kérdéstről van itt szó. Ha a nagy gazdasági életnek a berendezkedése olyan, hogy nem adja vissza azt a termelési erőnek, a mit azok tulajdonképen produkálnak és a mi okét a további produkálásra alkalmasakká teszi, akkor a közgazdasági élet ott áll, hogy csődöt kell mondania, mert a termelési erők mindinkább elcsigázódnak, a továbbtermelésre mind kevésbé lesznek alkalmasak és ez az elcsigázódás ismét visszahatásokkal jár. De nemcsak ez a helyzetnek a képe. Nemcsak ebből a szempontból látjuk ezt a mai helyzetet. Látjuk pl., olvassuk a lapokban, egészségügyi kongresszusok a legkülönfélébb javaslatokkal állanak elő, mert hiszen tudjuk, hogy a közegészség nem ismer különbséget birtokosok és nem birtokosok, tőkések és munkások között. Jönnek a higiénikus ankétek és preskribálják a legkülönfélébb orvosszereket. Bizonyos egészségügyi követelmények betartására az iskolában meg kell tanítani a gyermekeket, hogy később az általános közegészségügy mentői kedvezőbb legyen. És itt ismét látjuk, hogy az a nagy munkásosztály az előfeltételek hiányában megszívlelheti a bölcs tanácsokat, de azokat követni módjában nem áll. Az a kérdés most, hogy azok a társadalmi irányok, a melyekről itten szó van, ezekkel a bajokkal szemben miféle álláspontot foglalhatnak el, hogy azok a társadalmi irányok miképen szanálhatják és orvosolhatják azokat? Tudjuk azt, hogy a konzervatizmus itten segélytársul vette magához, hogy úgy mondjam, kisajátította a szociálizmust, bizonyos mértékben sub titulo keresztény-szociálizmus.

Mert hiszen hogy az egyház, a legrégebb időktől eltekintve, mihelyt uralomra jutott, soha szociálalista nem volt, az bizonyos. Ma, nagyon természetesen, minthogy a szociálizmussal szemben áll, páratlan alkalmazkodási tehetségénél fogva annak egy részét kisajátítani igyekszik, a mi őt fennállásában nem érinti. Ha elővesszük azt a programot, a melyet itt a keresztény-szociálizmusról felsoroltak, azt látjuk, hogy mindazok a szerek sehol a kérdést gyökerében nem érintik, azt meg nem oldják, hanem apró flastromok, melyek egyes helyi, lokális bántalmakra talán némi enyhülést szereznek, de az organizmusnak magának a baját meg nem gyógyítják. Mert az természetes, hogy annak a múltnak a konzerválásával, a melyből, mint elsődleges alaphoz a mai helyzet származott, a mai társadalmi problémát meggyógyítani, megoldani nem lehet.

Mellette áll a másik harcos: a liberalizmus. Kétségtelen, hogy ha a liberalizmus a maga programját megvalósítaná, ezzel a mai helyzetet nagy mértékben szanálná. Mert az bizonyos, hogy ha a liberalizmus ott, a hol megállott akkor, a mikor a negyedik rendnek a támadását érezte és szinte azonosította magát sok helyen a konzervatív pártokkal, meg nem állott volna, hanem elveinek további kiépítésén működött volna, bizonyos, hogy igen sokat nem kellett volna a szociális törekvéseknek felölelni, a mi a szociálizmusnak nem alaptulajdonosságát, nem karakterét képezi, de fel kellett venni a már elejtett fonalat és építeni kellett tovább a fejlődést ott, a hol a liberalizmusnak, a maga programja elejtése folytán, a fejlődése megakadt.

Előre haladván az idő, csak igen röviden kívánja jelezni szóló további mondanivalóit.

Fel szokták vetni a szociálizmus ellen, hogy a szociálizmus a tömegek zsarnokságának kútfeje. Nagyon természetes, hogy az a kérdés, hogy a tömegek zsarnoksága alatt mit értünk? Mert, ha objektív szemmel nézzük a szociálizmus mai nyilvánulását, akkor a tömegek zsarnokságát azokban a kis körökben egyáltalán nem észleljük. Sőt mondhatjuk azt, hogy sehol a közösségi célokra való önkéntes összműködés olyan kiváló nyilvánulásait, mint a szociálizmus gazdasági és társadalmi működésében — ideértve a szakszervezeteket — érvényesülni nem látjuk; mert itt az egyeseket nem kényszeríti semmi: ők tisztán elvi meggyőződésből rendelik magukat alá az egyes szakszervezetek működésének. Ha a szociálizmusnak továbbfejlődése is ilyen lesz, ha a szociálizmus a jövőben ilyen irányra fog vezetni, akkor a tömeg zsarnokságától egyáltalán tartani nem kell.

Kétségtelen, hogy az elvek felállítása és a gyakorlati életben való megvalósulása között mindig kardinális különbség van. Szólok nincs abban a hitben, hogy a szociálizmus ha érvényesül valamikor, abban az elvi tisztaságban, elvi hozzáférhetetlenségben fog érvényesülni, a hogy a programok most felállítják ép úgy, a mint látjuk, hogy Rousseau tanai sem érvényesültek úgy, a mint a „*Contrat social*” írója elképzelte.

De mindazonáltal ha arról van szó, hogy melyik az a rendszer, a melyik az emberi társadalom nagyobb részének nagyobb boldogságára vezet, akkor kétségtelenül azt kell mondani, hogy azt a rendszert válasszuk, mely legalább is minden ember részére a legegységibb önfentartást lehetővé teszi. Annak az irányzatnak, a mely több embert tud legalább a létminimumhoz hozzá juttatni, annak nagyobb jogosultsága kell, hogy legyen, mint annak, a mely, mondjuk egyes kiválóknak, vagy kiválóknak mondott hatalmasoknak biztosítja egészen a dúskálódásig a javak élvezetét. Hogy azután, ha a szociálizmus érvényesül, hogy ebből anarchia lesz-e vagy nem? oly kérdés, melyen messze vezetne tépelődni, minthogy az államnélküliséget felfogni szóló nem képes. Tegyük fel, hogy a szociálizmus egy időben érvényesülni fog. Lesz kollektív termelés. A kollektív termelésnek mi volna a felsőbbsege

a mai individualisztikus rendszer felett? Az, hogy egy központ, egy centrum lesz, a honnan be lehet tekinteni az egész gazdasági életet, az összes termelési ágakat jobban be lehet osztani, reá lehet mutatni, hogy miféle termelési ágak hogyan és miképp működtetendők, hogy ezek eredménye a köznek mentől nagyobb boldogulására vezessen; ha ez a központi hatalom, vagy mondjuk központi tudat megszűnik, akkor tulajdonképp maga a kollektív termelés válik lehetetlenné. Ha erről szó lehetne, akkor nem a mai emberekre van szükség, azokra sem, a kik a szocializmust ma vagy később át fogják alakítani; az ehhez mind kevés.

Hogy az altruizmus annyira eltöltse az embereket, hogy kardinális alapvonásaik megváltozzanak, ahhoz megannyi Jézusnak és Budhának kellene a földön lenni és akkor lehet feudalizmus, abszolutizmus, ha az abszolút uralkodó a megtestesült emberszeretet, akkor az nem fog senkinek sem kárára válni, ha ott minden ember keblét az altruizmus hevíti és akkor ez a vita tulajdonképpen majdnem tárgyaltalan volna.

Mivel nekünk azonban a mai emberekkel és a mai társadalommal kell számolnunk, azért mellőznünk kell az anarchiának ezt az utópisztikus felfogását tárgyalásunk köréből. Szólok nem tud máshová konkludálni a nélkül, hogy az objektivitásból kitérne, anélkül, hogy akármelyik iránynak akarna zászlóvivőjévé szegődni; azt kell mondania, hogy azé az irányé a jövő, a mely a legtöbb embernek a legnagyobb boldogságot, fogja megszerezni.

III. vitaülés 1904 április 19-én.

Prohászka Ottokár Wolfner Pál azon megjegyzéséből indul ki, hogy a keresztény szocializmus állásfoglalása nem egészen világos. Mert Wolfner érti a liberalizmust, a mely az individualizmuson épül fel, érti a szocializmust, a mely a szociális irányzatnak, ha túlhajtása is, de érvényesítése; de, hogy a keresztény szocializmus mit akar, hogy van megalapozva, hogy van felépítve, azt nem egészen érti. Sőt ő úgy nyilatkozott, hogy kisajátításokkal dolgozik és hogy egy összefüggő magában álló szisztémát nem ad. Ezzel szemben ezt a négy irányt vagy teoriát, vagy szisztémát: anarchia, liberalizmus, szocializmus, és — hogy egy új szót használjon — krisztianizmus, nem úgy kell nekünk értenünk, mint hogy ha mindenik külön egy önálló elven épülne fel, hanem mindegyikben közös az elv, az alap-tendenzia, de más és más mértékben van érvényesítve, mert nekünk a nagyvilág és az emberiség és a társadalom egy erő-szisztéma, a melyben két alap-tendenzia van, egy központ-futó és központ-vonzó erő: individualizmus és szocializmus. Valamennyi szisztémában mind a kettő érvényesül, nem egyformán. Hát akkor mit sajátít ki a keresztény szocializmus? A természet adva van, nem sajátítjuk ki. Az individualisztikus irány, a szociális irány adva van, nem sajátítjuk ki, az közös, hanem más és más mértékben léptetjük fel. Más és más értékelést adunk a társadalom alkotó tényezőinek, hogy mi az élet, mi az ember, mi a világ, mi az

egyed, mi a társadalom, mi a munka, mi mindezeknek az értéke, s ettől hogy hogyan definiáltatnak, ettől függ a társadalomnak a szisztémája. Mi mindezeket az elemeket és tényezőket a keresztény értékéssel értékeljük; kegyetek vagy mások értékelik azt liberális, szociális vagy anarchikus szempontból. Mi életet, egyedet, embert, rendeltetést, munkát, szabadságot, szép, harmonikus hitből vett keretbe foglalunk. Mi nem gondoljuk, hogy az emberiség paradicsoma a munka, mi nem gondoljuk, hogy az egyéniség érvényesülése, a boldogság eldorádója a munka; hogy az önzés az az elv, melynek csak érvényt kell szerezni és biztos a boldogság. Mi intuíziós népek vagyunk. Mi az örökkévalóság és az örök rendeltetés sarkcsillaga alatt állunk, mi a tízparancsolatot hitünknek ágazata gyanánt tiszteljük, következőleg mi ezen paragrafusok szerint értékeljük az embert, a munkát, szabadságot, az egyént és ezen értékelés szerint meghatározott elemekből állítjuk fel szisztémánkat. A krisztianizmus éppen oly jól van megalapozva legalább is, mint a liberalizmus, legalább is oly észszerűen van felépítve, mint a szocializmus, az anarchiáról nem is szólva.

Ez a krisztianizmus tényleg ki is építette elvei szerint a társadalmat a középkorban, igaz, hogy fejletlen társadalmat alkotott. Társadalmat, a mely le volt kötve sok tekintetben, de a két alapirány harmonizálása tényleg megtörtént. Az individuum és a szocietas, az individuális és a szociális elv hatalmas egységbe forrt. Azóta a fejlődés szükségszerűen szétvetette mindazokat a kereteket és követel új keretézést. Miért? Mert egészen más elemek várnak ma harmonizálásra. Az új elemek a tanult, képzett és mind magasabb műveltségre igényeket emelő ember, a szabadabb öntudatosabb, individualisabb ember. A középkori ember tanulatlan, elmaradt, szűk körben érvényesülő ember, a ki sok tekintetben le volt kötve. Az újkornak embere művelt, szabad ember. S minél szabadabb és műveltebb az ember, annál nehezebb és komplikáltabb a feladat. De azért most is az igény és a követelmény a régi: harmóniába hozni ezt a két irányzatot. Erre nézve azt mondhatjuk, hogy fejlődni, igen fejlődni akarunk, nem akarunk kerékkötők lenni. Reakció az, hogy ha valaki visszaakarja csinálni a történelmet. Reakció az, ha valaki egy meghaladott kulturfokot akar visszaidézni. Ilyen reakció okos ember előtt agyrém és képtelenség. Nem nem a mi jelszavunk is fejlődés, fejlődés. A mi irányunk is szociális irány. Tetszik tudni mi a szociális irány? Jogban és jóban haladó irány. A jogot és a jót megosztó, egyre szélesebb rétegekre megosztó irány. De mikor ezt akarjuk, ugyanakkor a fejlődést a régi alapokon, a régi elveken akarjuk tovább fejleszteni. És ez a különbség a liberalizmus, szocializmus és kereszténység közt. Fejlődni mindnyájan akarunk. Kultúrát, szellemi világot mindnyájan akarunk. A kultúra nekünk isteni gondolat. Hogy az ember úr legyen a földön, hogy érvényesüljön eszével, a ter-

mészét felett való uralmával, ez a mi közóhajunk; de a régi alapokat el nem akarjuk hagyni. S mik ezek a régi alapok? Geócze Sarolta helyesen fejtegette azokat. Az első a vallás, az emberi életnek ezen páratlan ideális tartalma. A második alap a család, a házasság; bátyája az erkölcsiségnek, a melyet úgy is perzsel az erkölcsiségnek a tüze. Harmadik alap a magánbirtok abban a korlátozásában és abban a mértékben, a melyet a társadalmi fejlődés megenged. Ezeket az alapokat akarjuk mi megtartani. Ezen az alapon akarjuk a kulturvilágot tovább fejleszteni s mi azt gondoljuk, hogy ez nekünk sikerül. Mert a liberalizmusnak elve szertelen, egyoldalú elv. Az embert úgy tekinteni, mint az önzésnek típusát, ez a klasszikus nemzetgazdaságnak gondolata. Sombartnak gondolata, hogy az embert abstrakte kell tekinteni, elvontan az erkölcsiségtől: ezek nekünk egyoldalúságok. Ezeket az egyoldalúságokat fokozzák az idealizmus, a szubjektivizmusnak filozófusai egészen az embergyűlöletig, merem mondani, mert Nietzsche filozófiája végre is klasszikus embergyűlölet. Nem vagyunk bizalommal a szocializmus iránt sem, mert szertelen, túlhajtott irányzat.

A szocialista állam a maga egyoldalúságában, a maga gépszerűségében olyan, mint a régi Leviathan, a melytől félttem az emberi szabadságot és az egyedi érvényesülést. A szocialis irányzat az elmaradhatatlan a modern világban. Mert szocialis irányzat végre az is, hogy az alsó rétegek emelkedjenek. S mi mindnyájan szocialisták vagyunk ebben az értelemben, mert valóban akarjuk az alsó elnyomott néprétegek emelkedését. Mi szocialisták vagyunk, mert a tudománynak, a műveltségnek kincseit megakarjuk osztani, mi a sötétséget el akarjuk oszlatni a tudomány világával, mi az iskolának, a nép művelésének hívei, vagyunk. Akarjuk tényleg az emberiségnek a nyomorát enyhíteni.

Mindig úgy volt a történelemben, hogy az egyik gondolat hathatós érvényesülése után reakcióképen egy másik emelkedett ellene. Ép úgy vagyunk ezzel is. Individualizmusra következik szocializmus, individuális irányzat után szocialis irányzat jelentkezik, a mely szocialis irányzat a szövetkezést, a társítást, a szervezést, a népségélyt sürgeti. És mi mindnyájan ennek apostolai vagyunk. De a régi Aristotelesnek gondolatát és tanácsát követjük, a ki azt mondja, hogy először kell próbálgatni, kísérletezni; ezáltal ismerjük fel a teendőket; és miután felismertük, azután alkotunk. A keresztény szocializmus is óvatos a programm csinálásban. Azt látjuk, hogy a szocialisták igazi próféták, ők nem hisznek ugyan a régi szentírásban, de hisznek új próféciákban; elhiszik azt, hogy az emberiség jó, ártatlan, nemes és boldog lesz, hogy bűn nem lesz, mihelyt rendszerük megvalósul; ezt mind elhiszik. Hogy az ember ártatlan volt, büntetlen volt, hogy volt egy paradicsom régen, azt nem hiszik; de hogy lesz egy paradicsom, azt elhiszik; hogy az ember számára kész a megváltás, a mely a bűntől szabadít, azt nem hiszik, hanem, hogy az embert emancipálni fogja a szocializmus nemes érzelmek által a bűnből, ezt elhiszik.

Ez nem a mi rendszerünk. A mi rendszerünk ez: utópiák nélkül közvetlenül praktikusnak lenni. Mi igazán segíteni akarunk. Geőcze Sarolta előadta, hogy mi mindent akar és tesz tényleg a keresztény szocializmus.

E mellett nagy súlyt fektetünk az erkölcsi elvekre. Mi ugyanis azt gondoljuk, hogy az ember nagy erkölcsi érvényesülésnek a forrása. És mi ezt elhanyagolni nem akarjuk. Mi nem gondolkozunk úgy, mint a szociálisták, főleg pedig a historikus materializmus, hogy az ember erkölcsisége egy funkció, ideológia, a milieunek gyúrmánya, jóllehet ebben is igazság rejlik; de nem ezt kell sürgetni, hanem azt, hogy az ember erőforrás, hogy segíts magadon, megsegít az Isten. Azt kell sürgetni, hogy az ember a milieu sírköve alól is feltámadhat.

És mennyi szocializáló erő van az evangéliumban! Látják, az evangélium folyton azt sürgeti: emberek, ha bármi viszonyok és körülmények között éltek ne dobjatok követ a társadalomra, úgy, hogy saját bűnösségetekről, a saját hanyagságtokról megfeledkezzetek. Ne mondjátok: nincs bűn; hanem azt mondjátok: én vagyok a bűnös; ne mondjátok: a világ rossz, nem tehetek róla; hanem azt mondjátok: Uram! légy irgalmas nekem szegény bűnösnek. Akarja, hogy boldogulj! Ki kell fejleszteni az egész embert; érvényesüljön benne a négy nagyhatalom: tudás, erkölcs, művészet, vallás. Maga Jaurés, a híres francia szociálista mondja, hogy vallás mindig lesz. Ezeket az óriási, mélységes erőket bele kell vinni a társadalom szocializációjába. Nem szabad nekünk ezeket elhanyagolni. Szegények volnánk és szegényíténők az életet és az embert, hogy ha ezeket elhanyagolnák.

Szólok óva int a társadalmi kérdésekben a filozófusok tévedéseitől. Mihelyt egy filozófia feltűnik, már megjelent a sirásója is annak a filozófiának. Főleg az újkori individualisztikus és nominalisztikus szisztémák ébresztenek kevés bizalmat. Plátóval tart, a ki azt mondja, hogy az ideális érveket fel nem ismerő filozófok nagy gyerekek, kik meséket mondanak el nekünk. Konzervatívoknak kell lennünk abban, a mi az életnek, a rendeltetésnek, a világnak mély felismerését illeti. Ha lesz történelmi érzékünk s főleg, ha a fiatalságnak lesz nagy tisztelete a tradícionális bölcsesség iránt, nagyon sok dolgot egészen másképp fog megítélni. Ez alapon elmaradt volna a múltkori vita két utolsó szónokának az a nyilatkozata, hogy az egyház hatalmi szervezet, hogy az egyháznak hatalmi politikája van. Hát mutassanak világnézetet, a mely szívekben élt, a mely lelkeket lelkesített s a mely hatalmat nem produkált! Erős világnézet okvetlenül hatalmat produkál s bármily világnézet legyen is az, akár keresztény, akár szabadkőműves, akár liberális, akár konzervatív, minden világnézet hatalommal jár. Szólok úgy látja, hogy túlsók a pátoasz, túlsók az izgatottság és az ingerültség. A kereszténység ellen, mint konzerváló hatalom ellen túlsók és túlnagy a pátoasz. A pátoasztól, merő érzelemtől tanácsot kérni, vajmi

végzetes dolog. Igazat ad Chamberlainnek, hogy még csak küszöbén állunk annak az igazán mélységes keresztény érának, a mely valamikor beköszönt, mert nem azt kellett volna kérdeznie Friedrich Straussnak: „Sind wir noch Christen?” hanem: „Sind wir schon Christen?” Az evangélium s annak egyedeket gyűró s társadalmakat átalakító ereje még nem érvényesült igazán, rendkívül messze vagyunk attól. Szent Ágoston szavaival végzi beszédét: *In necessariis unitas*: fontos alapvető dolgokban legyen igazi egység; *in dubiis libertas*: kétséges dolgokban nagy szabadság; *in omnibus Caritas*: mindenben egyetértő, egymást megbecsülő szeretet!

(Folytatjuk.)